

II. KAFKASYA ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU TEBLİĞ KİTABI

27 Haziran 2021

KAFKAS VAKFI

biigi@kafkas.org.tr

II. Kafkasya Öğrenci Sempozyumu kapsamında sunulan ve bu kitapta yer verilen tebliğlerin ahlaki, ilmi ve hukuki sorumluluğu yazarlara aittir. Tebliğlerin içeriği Kafkas Vakfı'nın görüşlerini yansıtmayabilir.

Sempozyum'un organizasyonu ve tebliğ kitabının redaksiyonu sürecinde katkıda bulunanlar:

Ahmet Yusuf Özdemir
Gupse Demirağ
Hilal Bat
İrem Yahşi
Kübra Betül Aydemir
Safa Yıldırım
Veysel Arıhan

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM PROGRAMI.....	..iii
AÇILIŞ KONUŞMASI.....	..iv
KUZEY KAFKASYA ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNİN DİNİ BOYUTU	1
Giriş	2
İmamlar Dönemi Özgürlük Mücadelesinin Dini Boyutu.....	2
İmamlar Dönemi Sonrası Müridizm Hareketi.....	8
Sonuç.....	10
Kaynakça.....	11
SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE KUZEY KAFKASYADA RUS-ÇEÇEN SAVAŞLARI ANALİZİ	13
Giriş.....	14
Kuzey Kafkasya Bölgesi, Önemi ve İstikrarsızlık Nedenleri	15
Kuzey Kafkasya Bölgesi	15
Kuzey Kafkasyanın Jeopolitik Önemi ve İstikrarsızlık Nedenleri.....	17
Çeçen Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi, I. Çeçen Savaşları ve II. Çeçen Savaşları.....	19
Çeçen Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi.....	19
I. Çeçen Savaşları ve Hasavyurt Antlaşması.....	21
Çeçen Savaşları ve Kadirov Dönemine Geçiş.....	23
Sonuç.....	24
Kaynakça.....	26
KARTLİ (GÜRCİSTAN) KRALLARININ HAYATLARI İSİMLİ GÜRCÜ KRONİĞİDE KUZEY KAFKASYA HALKLARINA DAİR BİLGİLER.....	28
Giriş,,.....	29
İskitler ve Sarmatlar Hakkında Bilgiler.....	30
Ovslar (Alanlar) Hakkında Bilgiler	33
Zikler (Zihler/Cikler/Jikler) Hakkında Bilgiler.....	38
Durdzuk, Lek, Kavkas ve Didoylar Hakkında Bilgiler.....	43
Sonuç	48
Kaynakça.....	50

SALOME ZURABIŞVİLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN DIŞ POLİTİKASI VE DEĞİŞİKLİKLER	54
Giriş	55
Bağımsızlık Sonrası Süreçte Gürcistan'ın Dış Politika Algılamaları: İç ve Dış Tehditler	56
Gül Devrimi Sonrası Dönemde Gürcistan Dış Politikası.....	59
Salome Zurabişvili Dönemi ve Dış Politikada Değişiklikler.....	61
Rusya ile ilişkiler.....	62
ABD ve Avrupa İle İlişkiler.....	63
Türkiye ve Azerbaycan İle İlişkiler.....	63
Sonuç.....	64
Kaynakça.....	65
18. YY'DA RUSYA'NIN KAFKASYA SİYASETİNDE AZERBAYCAN FAKTÖRÜ.....	67
Giriş	68
Rusların Kafkasya ve Türk İllerine Doğru Yayılması.....	69
Liman ve Petrol Şehri Bakü'nün Düşmesi.....	82
Sonuç.....	93
Kaynakça.....	94
Arşiv ve Resmi Belgeler.....	94
Araştırma ve İnceleme Eserler.....	94
Elektronik Kaynaklar.....	96

KAFKAS VAKFI
25. yıl

II. KAFKASYA ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU

Sempozyum Programı

Açılış Konuşması | 27.06.2021 | 14:15 – 14:30

Ahmet Yusuf ÖZDEMİR | Yıldız Teknik Üniversitesi | Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler

1. Oturum | 27.06.2021 | 14:30 – 15:30

Oturum Başkanı: Safa Yıldırım

KUZAY KAFKASYA ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNİN DİNİ BOYUTU

Ali YÜKSEL | Kütahya Dumlupınar Üniversitesi | Tarih (Doktora)

EKİM DEVRİMİ VE DEVRİMDEN SONRA KAFKASYA'DA BAĞIMSIZ DEVLETLERİN KURULMASI

Mustafa Kemâl KAYA | Ege Üniversitesi | Tarih (Lisans)

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE KUZAY KAFKASYA'DA RUS-ÇEÇEN SAVAŞLARI ANALİZİ

Abdulla KHANAYEV | Bursa Uludağ Üniversitesi | Uluslararası İlişkiler (Yüksek Lisans)

11. Oturum | 27.06.2021 | 16:00 – 17:00

Oturum Başkanı: Kübra Betül Aydemir

KARTLI (GÜRCİSTAN) KRALLARININ TARİHİ İSİMLİ GÜRCÜ KRONİĞİNDE KUZAY KAFKASYA HALKLARINA DAİR BİLGİLER

Cihan YALVAR | Yeditepe Üniversitesi | Tarih (Doktora)

SALOME ZURABİŞVİLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN DIŞ POLİTİKASI VE DEĞİŞİKLİKLER

Sümeyye ŞENER | Milli Savunma Üniversitesi | Güvenlik Araştırmaları (Yüksek Lisans)

18. YY'DA RUSYA'NIN KAFKASYA SİYASETİNDE AZERBAYCAN FAKTÖRÜ

Javid HAJIYEV | Bursa Uludağ Üniversitesi | İslam Tarihi (Doktora)

II. KAFKASYA ÖĞRENCİ SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Kıymetli konuklar, değerlerli tebliğci arkadaşlar ve oturum başkanları; 2. Kafkaya Öğrenci Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz. Bu sene 2.'sini düzenleyeceğimiz sempozyuma göstermiş olduğunuz ilgiden dolayı teşekkür ederiz.

Programa geçmeden önce, geçtiğimiz günlerde aramızdan ayrılan kıymetli büyüğümüz, Kafkasyalı sanatçı Şafak Tavkul için Allah'tan rahmet yakınlarına sabrı Cemil dilerim.

Bugün ikincisini gerçekleştirmekte olduğumuz Kafkasya Öğrenci Sempozyumu tarih, siyaset, iktisat, sosyoloji, önemli şahsiyetler ve benzeri konu başlıkları bağlamında Kafkasya'ya dair akademik bilgi üretimini teşvik etmeyi hedeflemektedir. Sempozyum, eğitimlerine devam eden veya yeni mezun olmuş tüm lisans ve lisansüstü öğrencilerin çalışmalarını sunabilecekleri bir platform sunmaktadır. Böylelikle sempozyum sırasında sunulan tebliğler, hem kayıt altına alınarak ilgililerin istifadesine sunulmakta hem de gelen sorular ve yorumlar vesilesiyle geliştirilme imkanı bulmaktadır.

Bu sene, toplamda 6 tebliğden müteşekkil 2 ayrı oturum gerçekleştirilecektir. Bu oturumlarda beş farklı üniversitede eğitimlerine devam etmekte olan bir lisans, iki yüksek lisans ve üç doktora öğrencisinin sunumlarını takip edeceğiz. Tebliğlerin içeriğine baktığımızda ise Kuzey Kafkasya'daki Gazavat hareketi, Ekim Devrimi, Kafkasya'da bağımsız devletlerin kuruluşu, Rus-Çeçen savaşları, Gürcü edebiyatında Kafkas Halkları, Gürcistan dış politikası, Rus siyasetinde Azerbaycan'ın konumu gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Saat 14.30'da gerçekleştirilecek ilk oturumun yaklaşık bir saat sürmesi planlanmaktadır. Oturum başkanlığı İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nden Safa Yıldırım tarafından yürütülecektir. Yarım saatlik aranın ardından saat 16.00'da başlayacak olan ikinci oturumda ise Marmara Üniversitesi'nden Kübra Betül Aydemir oturum başkanı olarak yer alacaktır. Tebliğler sırasında YouTube sohbet kısmından yöneltilecek sorular her bir oturumdaki tebliğlerin ardından ilgili konuşmacıya oturum başkanları tarafından iletilecektir.

Hayırlı ve istifade edeni bol olan bir program olması dileğiyle...

Ahmet Yusuf Özdemir

KUZEY KAFKASYA ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNİN DİNİ BOYUTU

Ali YÜKSEL

Doktora Öğrencisi, Tarih
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
aliyksl43@gmail.com

Öz

Kuzey Kafkasya bölgesi çok kültürlü ve farklı milletlere sahip bir konumda bulunuyordu. Çarlık Rusya'nın bölge üzerindeki baskısı artmaya başlayınca bölgenin yerli ahalisi direniş mücadelesine başlamak mecburiyetinde kalmışlardır. İmam Mansur ile birlikte başlayan bu direniş hareketi, İmamlar dönemi olarak adlandırılan dönemde ise sistematik hale gelmiştir. Bu direniş hareketinin temelinde ise Nakşibendi müritlerinin etkisi büyük olmuştur. Türkistan bölgesinde ortaya çıkan bir tarikat olan Nakşibendilik hareketi, Şah-ı Muhammed Nakşibend'in vefatından sonra kurumsallaşarak Hindistan, Anadolu ve Kafkasya bölgesine kadar yayılma imkanı bulmuştur. Özellikle Rus işgal hareketi döneminde Kafkasya bölgesinde önemli rol oynayan bu tarikat mensupları, ana kaidesi İslami temellere dayanan ve şeriat hükümlerinin uygulanmaya çalışıldığı bir askeri örgütlenme içerisine girerek mücadelenin ana unsuru haline gelmişlerdir. Müridizm veya Gazavat hareketi olarak adlandırılan bu mücadele hareketinin en temel unsuru elbette ki dini boyutu idi. Askeri mücadelenin yanında bu hareket mensuplarının amaçları arasında ayrıca Allah rızasını gözetmek, Ruslaşmaktan kaçınmak ve İslam dininin temel prensiplerini esas almaktaydı. Dağıstan ve Çeçenistan bölgesi bu müridizm hareketinin kalesi konumunda olmuşlardır. Yine bu müridizm hareketi önderlerinin de dini vasıfları ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. İmam Mansur'un rüya hadisesi meselesi ve İmam Şamil'in harekete olan bağlılığı bu durumun en iyi örneklerindedir. Müridizm hareketi aynı zamanda dünya tarihinde en iyi gerilla taktiği ile mücadelenin de bir sembolü haline gelmiştir. Ana evresi İmam Mansur ile başlayıp İmam Şamil'in mücadelesinin sonuna kadar devam eden bu sürecin ikinci evresi ise İmam Şamil'in esaretinden Çarlık rejiminin sonuna kadar olan pasif direniş dönemi olmuştur. Sovyetler döneminde yeniden artan Rus baskısı nedeniyle Kuzey Kafkasya direnişi de yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Her ne kadar Sovyetler döneminde bu halklar üzerindeki baskı daha da şiddetlenmiş olsa dahi bağımsızlık özlemleri dinmemiştir. Bu dönemde sürgün dahil pek çok zorlukla mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Mücadelenin üçüncü ve son evresi ise Sovyetlerin yıkılmasından sonraki süreci kapsamaktadır. Bu dönemde de siyasi olarak devam eden mücadeleler eskisi kadar aktif olarak sürdürülemezse dahi devam etmektedir. 2000'li yıllardan sonra sefilik akımının etkisi neticesinde sürdürülmekte olan mücadeleye de büyük darbe vurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkasya, Gazavat, Müridizm, İmam Şamil.

Giriş

Kafkasya özgürlük mücadelesinin en önemli faktörü bilindiği üzere din konusu olmuştur. Bölge halkının büyük bir çoğunluğu İslam dinini benimsemiş ve yaşamlarını da buna göre şekillendirmeye başlamışlardır. İslam dinini benimseyen bu halklar için Ruslar işgalci bir güç ve aynı zamanda kafir bir millet olarak görülmekteydi. Bu yüzden ilk olarak Türkistan coğrafyasında ortaya çıkmış olan ve yüzyıllar içerisinde bazı kollara ayrılarak etki sahasını genişletmeye başlayan Nakşibendi tarikatı, dervişlerin ve ticaret de bulunmak için Kafkasya bölgesine ziyaret eden tüccarların vasıtasıyla bölge halkları arasından kendilerine inanan müritler bulmuşlardır. Özellikle Çarlık Rusya'nın sınırlarını genişletmek ve bölgede yegane güç olma arzusunun artması aynı zamanda Nakşibendi şeyhlerinin de bu işgal hareketine karşı mücadele başlatmasının temelini oluşturmuştur.¹

Kuzey Kafkasya bölgesinin kendine has olan özellikleri ve bölge halkının büyük çoğunluğunun muhafazakarlığı ile farklı kültürlerle karşı hoşgörülü tutumları sonucunda bölge dünya üzerindeki diğer coğrafyalardan farklı olarak tam bir kültür mozaiği şeklindeydi. Aynı zamanda bölgede kabilecilik anlayışı çok yaygın bir durumda idi. Bölgede yaşayan her topluluk siyasi, sosyal ve iktisadi faaliyetlerini kendi yaşam şartlarına göre dizayn etmekteydi. Kuzey Kafkasya'da yaşayan halkların dini inanışları da farklılık arz ediyordu. Bölge halkının üçte ikisi İslam dinine inanırken, üçe biri ise Hıristiyanlık dinine mensup idi. Bölgede yaşayan Türklerin tamamı ile Çerkesler, Abazalar, Çeçenler, Dağıstanlılar, Lezgiler, Lazlar ve kısmen Gürcüler Müslüman olup Ruslar, Ermeniler, Osetler ve Gürcülerin büyük bir çoğunluğu Hıristiyanlık dinine mensup bulunuyorlardı.² Ayrıca bu iki dinin yanında pagan geleneklerinin varlığını devam ettirdiği de bilinmektedir. 18. Yüzyılın sonlarında İmam Mansur'un mücadelesi ile başlayacak olan Müridizm hareketi öncesinde bölgenin sosyal ve dini durumu bu şekildeydi.

İmamlar Dönemi Özgürlük Mücadelesinin Dini Boyutu

Kuzey Kafkasya tarihi içerisinde Rus işgaline karşı ortaya çıkmış olan Müridizm hareketi, İmam Mansur'un öncülüğünde başlamıştır.³ Bu bağımsızlık mücadelesinin başlamasında Nakşibendi hareketi ve şeyhlerinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu Nakşibendi şeyhleri, Dağıstan bölgesinde yaşayan ahalinin askeri alanda da teşkilatlanmasında mühim bir

¹ Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi*, Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987, 35.

² Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985, 10.

³ Kundukh, a.g.e., 37.

görev üstlenerek halkın askeri bir disiplin içerisine sokulmasını sağlayabilmişlerdir. İmam Mansur'un kendine has sade bir yaşam tarzı ve birtakım dini rivayetleri de bölge halkı üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Bu durum İmam Mansur'un şöhretinin ve aynı zamanda halk üzerindeki otoritesinin artmasını sağlamıştır. İmam Mansur, bölge halkına öğütlerde bulunarak katiyen Ruslar ile dost olmamaları gerektiğini nasihat etmiştir. Halk arasında otorite olarak görülmeye başlayan İmam Mansur, Ruslar aleyhinde yapmış olduğu vaazlar ile halkı kendisi etrafında toplamaya başarak direniş mücadelesinin temelini oluşturmuştur. Böylece uzun yıllar boyunca kabilecilik anlayışıyla yönetilen ve daha sonra Rus tahakkümü tehlikesi ile karşı karşıya kalan bölge halkı için İmam Mansur'un önderliğinde kurulan bu Müridizm hareketi adeta birliktelik ve mücadele sisteminin hamisi olmuştur.⁴

Müridizm veya Gazavat hareketi olarak adlandırılan bu özgürlük hareketi Nakşibendi tarikatı mensuplarının ortaya konulan bir hareket olup, kafirlere ve işgalcilere karşı mücadeleyi esas almaktaydı. Ayrıca kafirlerle iş birliği içerisinde olan Müslümanlara karşıda cephe almaktaydılar. Şiarları ise, Allah'ın hükmü yeryüzünde hakim kılınıncaya kadar mücadelelerini sürdürmeye devam edecekleri esasına dayanıyordu. Nakşibendi tarikatına mensup ve aslen Çeçen asıllı olan İmam Mansur bu esasa dayanarak Ruslar ile ilk defa Sunja nehrinin kıyısında mücadeleye girişmiştir.⁵ Böylece Gazavat hareketinin ilk fitili burada ateşlenmiş oldu. Nakşibendi tarikatı mensupları, İslam dinindeki cihat anlayışı ile Kuzey Kafkasya halklarının vatan sevgisini birleştirerek hareket etmişlerdir. Düzenli Rus askeri birliklerine karşı korkusuzca mücadeleye girişerek vatanlarının özgürlüğü için savaştan geri durmamışlardır. Bu hareket aynı zamanda dünya tarihindeki en iyi gerilla savaşı stratejisini uygulayan hareket olmuştur. Rusların, Kuzey Kafkasya bölgesine empoze etmek istedikleri Rus adetlerini, Rusluk şuurunu ve Ortodoks Hristiyanlık inancının zorla kabul ettirilmesi fikirlerine karşılık olarak Nakşibendi tarikatı mensupları ise İslam dini esaslarını, İslam ahlakını ve bölge halkının milli karakterlerinin korunması fikirlerini ön planda tutabilmek için çaba sarf etmişlerdir. Kuzey Kafkasya'yı kafirlerden, ahlaksızlıktan, Ruslaşmaktan ve yozlaşmaktan kurtarabilmek için bağımsızlık mücadelesinin önemini ifade etmişlerdir. Bu hareketin temelini tasavvuf ile milli duygular oluşturmuştur. Tasavvufun insan ruhunu yücelten ve manevi duygularını pekiştiren, insan hayatını olumlu yönde etkileyen, insan ruhunu özgürlük ateşi ile çevreleyen gibi manevi fikirleriyle, ekonomiyi tanzim etme, sosyal kurumların oluşmasını hayata geçirme, kendi

⁴ Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1987, 55.

⁵ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul: İstanbul Matbaası Yayınları, 1961, 210.

topraklarının bağımsızlığını sağlama ve müstakil bir devlet kurabilme arzuları bu direniş hareketinin temel dayanak noktaları olmuştur.⁶

İmam Mansur, Kuzey Kafkasya bölgesi dağlılarını birlik içerisinde tutabilmek, manevi duyguları yüksek, ahlaki prensiplere sahip bir millet haline getirebilmek için bu hareketi başlatmıştır.⁷ Zira Ruslar ile iletişim kurmuş olan dağlı topluluklar arasında zaman içerisinde tütün, sigara, sarhoş edici ve uyuşturucu maddeler yaygınlaşmış, ahlaki olmayan davranışlar sergilenmeye başlanmıştı. Ahlaki değerlerinden kopan ve Rus kültür dairesi içerisinde öz benliklerine kaybetmeye başlayan halklar, Rus tesiri altına giriyor ve toplumun temel taşlarında gözle görülebilen değişiklikler ortaya çıkmaya başlıyordu. Kuzey Kafkasya halkları bu yöntemle adeta Rus hakimiyetine kayıtsız şartsız boyun eğme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Amacı, Allah rızasını gözetmek, Ruslaşmaktan kaçınmak ve dinin yasakladığı davranışlardan uzak durmak olan bu hareket kısa süre içerisinde Kuzey Kafkasya bölgesinde etkin bir konuma yükselmiştir. Ancak bazı yerlerde aynı tesiri hemen gösterememiştir. Zira Dağıstan bölgesinde yüzyıllar boyunca süregelen bir hanlık idaresi hakimdi. Tarikatın bu bölgede etkin olabilmesi için hanlık idaresinin ortadan kaldırılması zaruri bir durumdu. Çeçenistan bölgesinin bu tarikat için avantajı ise burada bu tarz bir hanlık idaresinin mevcut olmamasıydı. Bu nedenle Çeçenistan taraflarında şöhret sahibi olan ve mutlak otorite oluşturan İmam Mansur büyük bir nüfuza sahip bulunuyordu.⁸ Bu dönemde Rusların, bölgeye işgal etmeye başlamaları ve Terek nehrinin güney kısmını ele geçirmeleri gibi sebepler sonucunda bölge halklarının İmam Mansur ve Müridizm hareketine katılmalarını kolaylaştırmıştır. Yani bölgede artan Rus tehdidi karşısında Nakşibendi şeyhlerinin rolü bir nebze daha önemli hale gelmiş oldu. İmam Mansur'un bu mücadelesi ve liderliği dini bir ritüel olan rüya hadisesi ile de pekiştirilmiştir. Bu rüya olayında Hz. Peygamber'den işaret alan İmam Mansur bölge halkına tövbe ettirip şarap ve tütün içmenin, zina ve hırsızlık yapmanın, yalan söylemenin haram olduğunu söylemesi bu mücadelenin dini boyutunun ön planda tutulmaya çalışılmasına en iyi örnek olarak gösterilmektedir. Vaazlarında tarikatın bir ritüeli olduğundan dolayı dört halife döneminden başlayarak Nakşibendi geleneğinin silsilesinden de sıklıkla bahsetmiştir. Onlar gibi olmak gerektiği hususu üzerinde dururdu. İslam dinine olan bağlılığı öyle bir dereceye gelmişti ki, gerektiğinde kendi öz babası ile dahi tartışmaktan geri durmamıştır. Tütün içmesini çok seven babasını bu husus da defalarca uyarılmış hatta babasından bir daha tütün kullanmayacağına

⁶ Necmettin Bardakçı, "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", *Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı*, (Mart 2002), 322.

⁷ Kundukh, a.g.e., 38.

⁸ Erel, a.g.e., 241.

dair söz aldığına dair rivayet çokça zikredilmektedir⁹. Dini kişiliği yanında askeri kişiliği de güçlü olan İmam Mansur, başlatmış olduğu hareketin başarıya ulaşabilmesi için mürit toplamaya da ayrıca önem vermiştir. Diğer Kuzey Kafkasya halklarına haber göndererek kendi mücadelesine katılmalarını istemiştir. Çerkes, Nogay, Kabardey ve Dağıstan gibi bölgelerin yerel idarecilerine mektuplar yazarak askeri destek sağlamaya çalışmıştır. İmam Mansur'un liderliğinde oluşturulan bu birlik bölgesel bazda yer yer kısmi olarak başarılar elde etmiş olsa da gerek sayı olarak Ruslardan daha az sayıda olmaları, düzenli bir askeri birliğin olmaması, bazı hanların mücadeleye destek vermemesi ve bazı yerel idarecilerin Ruslar ile iş birliği içerisine girmeleri bu hareketin başarılı olmasını engelleyen başlıca sebepler olmuştur.¹⁰ Dini ve milli nitelikli bu Müridizm hareketi, Rusları oldukça tedirgin etmeyi başarmıştır. Ruslar, İmam Mansur'un birleştirici rolünden oldukça rahatsızlık duymaktaydılar. Bu nedenden dolayı Rusya'nın Kafkasya komutanlığı, Dağlıların bu birleşme gayretlerine kayıtsız kalamazdı. Bunun yanında özellikle Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığına atanmasından sonra aynı dinden oldukları büyük bir devletin desteğini sağlama imkanı da ortaya çıkmış oldu. Osmanlı Devleti bu dönemden itibaren İmam Mansur ve Müridizm hareketinden haberdar olmaya başlamıştır. Ruslar da bu dönemde rahatsızlık duydukları İmam Mansur ve müritlerini sıklıkla İslam dininin en büyük savunucusu olarak gördükleri Osmanlı Devletine şikayet etmişlerdir. Osmanlı idarecilerinin, Müridizm hareketi hakkında istihbarat faaliyetlerinde bulunması üzerine, İmam Mansur 1 Aralık 1791 tarihinde yazmış olduğu mektupla padişaha ve Osmanlı Devletine olan bağlılığını bildirmiştir. İmam Mansur bundan dolayı Ruslara karşı sürdürdüğü askeri mücadelesinde kendisine dayanak olarak Osmanlı Devletini görmüştür. Buna rağmen Osmanlı idarecilerinin büyük kısmı İmam Mansur'a karşı ön yargılıydılar. Bu devlet adamları, İmam Mansur'un ahalisini Osmanlı Devletinden uzaklaştıracağı gibi yanlış bir görüş içerisine girmişlerdir.¹¹ Anapa kalesinin düşmesi ve İmam Mansur'un esir edilmesinden sonra Ruslar bölgedeki direnişi kırdıklarını ve işgal hareketlerinin önündeki en büyük engeli ortadan kaldırdıklarını düşünmekteydiler. Çünkü İmam Mansur, Kuzey Kafkasya direniş hareketinin hem siyasi hem de manevi lideri olarak görülmekteydi. Bununla beraber Kuzey Kafkasya halklarının içinde yanan mücadele ve bağımsızlık ateşi söndürülemediği. Yaşamını halkının

⁹ Kutlu, a.g.e., 17.

¹⁰ Abdullah Temizkan, "Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9: 2, (2009): 171.

¹¹ Ferah Ali Paşa'nın Kafkaslarda İslamiyet'i yayma ve bunun yanında bu halkları Osmanlı İmparatorluğu safına yakınlaştırma çabaları için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 186.; Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 11-14; Zübeyde Güneş Yağcı, *Ferah Ali Paşa'nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

mücadelesine adayan İmam Mansur'un ölümünden sonra dahi Ruslar uzun yıllar boyunca bölgenin hakimiyeti için mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹²

İmam Mansur sonrası Müridizm hareketi bir süreliğine kesintiye uğramasına rağmen 1830'lu yıllardan itibaren yeniden kurumsallaşmaya başlayacaktır. Gimrili Gazi Muhammed talebeliğinden beri Rus tehlikesine karşı bağımsızlık düşüncesiyle yetişmişti. Vermiş olduğu vaazlar ile halkı hep Ruslar aleyhinde bulunmaya teşvik etmiştir. Vaazları ile Müridizm hareketini yeniden canlandırmak için yoğun çaba sarf etmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Gimrili Gazi Muhammed, Nakşibendi şeyhlerinden ders almış bir mürit idi. İmam olduktan sonra mücadelesinin karargahı olarak doğduğu köy olan Gimri'yi seçmiştir. Burada yaptığı konuşma ile bölge halkını kafir olarak gördüğü Ruslara karşı mücadeleye çağırmıştır. Gazi Muhammed aynı zamanda sert karaktere sahip bir kimse idi. Mücadelesine katılmak istemeyen ve koyduğu katı şeriat kurallarını uygulamak istemeyen yerel halk ile de mücadele etmekteydi¹³. Bu kimseler cezalandırıldıktan sonra İmam Gazi Muhammed asıl hedefi olan Ruslar üzerine baskınlar düzenlemeye başlamıştır. Bu yüzden bölgeye gönderilen General Velyaminof, bölgede çok sayıda katliamda bulunmuştur. Müritlere karşı vurucu bir darbe indirmek isteyen Rus ordusu başkomutanı Baron Rosen, Gimri üzerine yürüyerek İmam Gazi Muhammed ve birçok müridini şehit etmiştir¹⁴. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus daha vardır. Müridizm hareketi ile özdeşleşen İmam Şamil'in ismi ilk defa bu mücadelede duyulmuştur. İmam Gazi Muhammed'in şehadetinden sonra Müridizm hareketinin başına İmam Hamzat geçmiştir. Hamzat'ın imamlık dönemi çok kısa sürmüş olmakla birlikte Ruslar ile yapılan mücadeleler sistematik olarak devam ettirilmiştir.¹⁵

Bundan sonraki süreçte, Rusların en çok uğraşmak zorunda kalacakları ve bölgedeki ilerlemelerini 30 yıla yakın bir süre geciktirecek olan İmam Şamil dönemi başlamış oldu. Şamil henüz 37 yaşında iken imamlık makamına getirilmiştir¹⁶. Onun bu makama gelmesinde birçok etken etkili olmuştur. Şamil'in iradeli oluşu, ikna kabiliyetinin yüksek olması, ilham verme ve örnek olma gibi kabiliyetlerinin mevcudiyeti, korkusuz olması, Müridizm hareketine olan bağlılığı ve cesareti başlıca öne çıkan faktörler olmuştur. Şamil, imamlık makamına geçince katı bir tavır takınmıştır. Bazı köy ve kabilelerin kendisinin makamına itaat etmediklerini, bu

¹² John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996, 78.

¹³ Muhammed Tahir el-Karakî, *Dağıstan Kılıçlarının Parlamaşı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999, 159.

¹⁴ M. Murat Yeşil, "19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasındaki İletişimsizlik Sorunu", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish/Turkic*, 12:19, (2017): 215.

¹⁵ Süleyman Uludağ, "Mürid", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yay., 2006, 51.

¹⁶ Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5. 1, (1990): 251.

kimselerin Müridizm davasını anlayamadıkları gerekçesiyle bunları cezalandırmak için harekete geçmiştir. Bu iç mücadelenin yanında Şamil'in asıl hedefi Ruslar ile mücadele etme arzusu idi. Şamil'in, imamlık dönemi Kuzey Kafkasya tarihi açısından bir dönüm noktasını oluştururken aynı zamanda Ruslar içinde durumun zorluğunu açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir. İmam Şamil ile birlikte Kuzey Kafkasya'daki askeri mücadeleler hız kazanmaya başlamıştır. Ruslar ise henüz müritlerin gücünün farkına varamıyor ve müritlerin sistemini tam manasıyla anlayamamışlardı. Bölgenin işgalinin uzaması St. Petersburg yönetimini huzursuz etmeye başlamıştı. Çar I. Nikola, bu sorunu kökünden halletmek için 1837 yılının sonbaharında Kafkasya seyahatine çıkmıştır. Bu seyahati sırasında İmam Şamil'e haber göndererek Tiflis'e gelmesini ve affedileceğini belirtmiştir. İmam Şamil bu teklifi, *“Her şeyi Allah'ın takdirine bırakan mütevazı Şamil'den: Reddettiğim için parçalansam bile Tiflis'e gelmemeye karar verdiğimi bilmenizi isterim. Çünkü sizin hainliklerinizi defalarca yaşadım. Bunu da herkes bilmektedir¹⁷.”* diyerek reddetmiştir.

1840 yılının başlarında Avar hanları soyundan olan Hacı Murad'ın, İmam Şamil'in mücadelesine katılması Müridizm hareketine yeni bir soluk ve heyecan katmıştır. 1843 yılına gelindiğinde Müridizm hareketi sadece Çeçenistan bölgesinde değil Dağıstan bölgesinde de Rus birlikleri ile topyekun mücadeleye girişmişlerdir. Hareketin bu kadar yayılması müritler için psikolojik üstünlük de sağlamıştır. 1845-46'lı yıllarda Şamil ve müritlerinin istediği gibi olumlu geçmekteydi. Bu dönemde İmam Şamil, Dağıstan bölgesinin kontrolünü ele geçirmekte başarılı olmuştu. Lakin önünde tek bir engel bulunmaktaydı. Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinin birleştirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle İmam Şamil batı bölgelerine naipler göndererek destek bulmaya önem vermiştir.¹⁸

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Dağıstan bölgesindeki bağımsızlık mücadelesi Müridizm adı altında devam ederken diğer Kuzey Kafkas halklarını da etkisi altına almaya başlamıştı. Mücadelesine, Gimri köyünden başlayan İmam Şamil burada karşılaştığı muhalefet nedeniyle Çeçenistan'a geçmiş ve mücadelesini burada devam ettirmeye başlamıştır. Müridizm hareketinin sistematik hale gelmesi İmam Şamil'in, Çeçenistan'a gelmesiyle mümkün olmuştur. Siyasi ve askeri mücadeleyi sürdüren liderlerin yanında bir de Şeyh Cemaleddin gibi manevi mücadeleyi devam ettirmeye çalışan kimseler de mevcuttu. İmam Şamil ve müritleri askeri mücadelelerinin sonuna kadar kendilerine rehber olarak gördükleri manevi mücadelelerini de devam ettirmişlerdir. İmam Şamil sonrası Müridizm hareketi büyük bir yıkım

¹⁷ Henze, a.g.e., 296.

¹⁸ Şerafettin Terim, *Kafkas Tarihinde Abazalar ve Çerkeslik Mefhumu*, İstanbul: Murat Matbaacılık, 1976, 134.

yaşamıştır. Bölgedeki birçok ahali ayaklanarak İmam Şamil'in temsilcileri olan naipleri kendi bölgelerinden çıkarmışlardır.¹⁹

İmamlar Dönemi Sonrası Müridizm Hareketi

İmam Şamil'in mücadelesinin sona ermesinden sonra Kuzey Kafkasya'da bir süreliğine durağan bir dönem yaşanmıştır. Lakin İmam Şamil'in müritleri kısa bir süre sonra yeniden bağımsızlık için mücadeleye başlamışlardır. Ruslar ise yeni bir bağımsızlık hareketine fırsat vermemek için 1864 yılından itibaren Kafkas halklarının sürgün edilmesi politikasını faaliyete geçirmişlerdir. Bu zorunlu göç politikasından Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinde yaşayan müritler de etkilenmişlerdir. Bu sürgün politikası ile Çarlık Rusya yönetiminin asıl hedefi bölgede bir daha kendilerine karşı bağımsızlık hareketi yaşanmasının önüne geçebilmekten ibaretti. Böylece Ruslar bölgeyi istedikleri gibi istimlak edebileceklerdi.²⁰

İmam Şamil sonrası ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinden en dikkat çekici olanı Kunta Hacı isimli bir sufinin direniş hareketi olmuştur. Kunta Hacı'nın etrafında toplanan müritlerin sayısının fazla olması Çarlık Rusya idarecilerini endişelendirmiştir. Ruslar bu hareketi kısa süre içerisinde bastırmışlar ve Kunta Hacı ile birlikte 12 müridini sürgün etmişlerdir. Yine bu dönemde isyan eden Argun ahali de mücadelelerinde başarılı olamamışlardır. Ruslar bu isyanı acımasız ve kanlı bir şekilde bastırmışlardır. Kısa bir süre sonra da gerek Rusların zorunlu göç politikası nedeniyle gerekse de topraklarının büyük çoğunluğuna başka milletlerin yerleştirilmesinden dolayı vatanlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır.²¹

Girilen yeni yüzyılla birlikte Çarlık Rusya'da da birtakım değişimler meydana gelmeye başlamıştı. 1917 ihtilalinden sonra Kafkas halkları içinde bir ışık doğmuş gibi görünse de değişen olumlu hiçbir gelişme olmayacaktır. Yeni idareciler her ne kadar yayımladıkları bildirimlerinde tüm halkların bağımsızlıklarını tanıyacaklarını ilan etmiş olsalar da bu çok uzun soluklu olmamıştır. Bu durum başlangıçta Kuzey Kafkasya halklarının da kendi birliklerini kurma fikrini ortaya çıkarmıştı. Bunun içinde ilk olarak Kafkasya Dağlılar birliği toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bunun neticesinde ilk defa Kuzey Kafkasya'nın ileri gelen temsilcileri "Birleşik Kafkasya Dağlılar Birliği" adıyla milli bir oluşumun temellerini atmışlardı. Bu birliğin Andi'de gerçekleştirdiği toplantısında artık bağımsız bir devletin kurulması gerektiği

¹⁹ Baddeley, a.g.e., 378.

²⁰ Bice, a.g.e., 87.

²¹ Alexandre Bennigsen- Chantal Lemercier Quelquejay, *Sufi ve Komiser Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988, 98.

fikri açıkça dillendirilmeye başlanmıştı. Bu bağımsızlık fikrinin öncüleri ise Çeçen Uzun Hacı ve Necmettin Godinskiy idi.²² Böylece Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulması fikri kabul edilmişti. Bu dönemde İmam Şamil'in temsilcilerinin izinden devam eden müritler dışında neredeyse halkın çoğunluğu Rus emperyalizminin kurbanı olmuşlardı. Müritler, geçmiş tecrübeleri vasıtasıyla Ruslara güvenilmeyeceği kanaatini taşıyorlardı. Nitekim korktukları da oldu ve Sovyet idarecileri bağımsızlık tanıdıkları halklar ile yeniden bir mücadelenin içerisine girmeye başlamışlardı. Bu defa başlayan Sovyet işgaline karşı Necmettin Godinskiy ve Uzun Hacı önderliğinde yine Nakşibendi müritlerinin direniş mücadeleleri başlamak zorunda kalmıştır. Görüldüğü üzere Kuzey Kafkasya halkları ile özdeşleşmiş olan Nakşibendilik hareketi bu direniş mücadelesinde de en önemli faktör olmuştur. Bir Nakşibendi şeyhi olan Uzun Hacı bu mücadelelerde ön plana çıkmıştır. Uzun Hacı, Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlığı hususunda da İmam Şamil'i örnek almaktaydı. Yine kendisi de dini konularda İmam Şamil gibi tutucu ve kararlıydı. Bu özellikleri ile Kuzey Kafkasya direniş mücadelesinin ve Nakşibendilik hareketinin önemli önderlerinden biri olarak kabul edilmektedir. 1921 yılından 1925 yılına kadar Şeyh Necmeddin ve müritlerinin de mücadelelerine devam ettirdiklerini görüyoruz. Sovyet idarecilerinin bölgedeki müritlerin etkisini kırmasından sonra Kuzey Kafkasya bölgesinde tüm Rus topraklarında olduğu gibi ayaklanmalar ve isyanlar baş göstermiştir. Sovyet idarecilerinin, camileri kapatması ve din adamlarını sürgün etmesi gibi hususlar neticesinde isyanlar yeniden alevlenmeye başlamıştır. Kuzey Kafkasya'da direnişçilerin etkisinin kırılması aynı zamanda İslam dininin de varlığının zayıflaması anlamına gelmekteydi. Bundan sonraki süreçte şehirler de müritlerin etkisi tamamen kırılmış, müritlerin mücadelesi kısmi de olsa köylerde devam ettirilmeye çalışılmıştır.²³

1989 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği dağılma aşamasına gelmişti. Diğer milletler gibi durumun farkına varan Kafkas halkları da yeniden bağımsızlık fikri ve kendi milli devletlerini kurabilmek arzusu içerisine girmişlerdi.²⁴ Çeçenistan bölgesinde halk bu defa Çeçen direnişi için bir birlik oluşturmuştu. Çeçen halkı için belirlenen yol haritası bağımsızlıktan başka hiçbir düşünceyi kabul etmiyordu. Bu yüzden 1991 yılında Çeçenistan bağımsız bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Cevher Dudayev de ülkenin ilk devlet başkanı seçilmiştir.²⁵ Bu durum Rusya için kabul edilemez olarak algılanmış ve hemen Çeçenistan'a askeri operasyonlar başlatılmıştır. Bu mücadeleler 1993 yılından 1996 yılına kadar devam

²² Erel, a.g.e., 177.

²³ Benningsen-Quellejay, a.g.e., 54.

²⁴ Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007, 43.

²⁵ Bekir Özbal, *"Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)"*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 97.

etmiştir. 1996 yılında Dudayev'in şehit edilmesinden sonra iki devlet uzlaşma için müzakere girişimlerine başlamışlardı. Lakin 1997 yılından itibaren çatışmalar yeniden şiddetlenmiştir. Şamil Basayev'in önderliğindeki Çeçen direnişçiler bu dönemde Ruslar ile mücadeleye devam ettirmişlerdir. Hatta Şamil Basayev, Dağıstan bölgesinde Dağıstan İslam Cumhuriyetini ilan etmiştir. Ama bölgeden yeterli destek bulamamıştır. Çünkü bu bölgede artık Müridizm ateşi yeterince yanmıyordu. Ruslar da bir yandan kendilerine içeriden müttefik aramak ile meşgul idi. Nitekim eski müftü olan Ahmet Kadırov, Rus hükümetinin desteği ile Çeçenistan'ın yeni devlet başkanı seçilmiştir. Bundan sonraki süreçte Müridizm ekolünü devam ettirmek isteyen direniş liderlerine karşı suikastlar yapılarak, Kuzey Kafkasya bölgesinde İmam Mansur'dan beri devam eden mücadeleler etkisiz kılınmıştır. Zaten Şamil Basayev'in ölümünden sonra bu gelenekten gelen müritler yavaş yavaş Arap asıllı komutanların etkisiyle Selefilik akımının içerisinde yok olmaya başlamışlardır.²⁶

Sonuç

Türkistan coğrafyasında ortaya çıkan Türk sufiliği veya tarikatları başta ticaret kurumu olmak üzere birçok faktörün etkisiyle çeşitli coğrafyalara yayılma imkanı bulmuştur. Bu tarikatlardan en önemli iki tanesi olan Nakşibendi ve Kadiri tarikatları özellikle Kafkasya'da o dönem Ruslara karşı sürdürülen özgürlük mücadelesinde önemli rol oynamışlardır. İmam Mansur ile birlikte Kuzey Kafkasya özgürlük mücadelesinde Nakşibendi şeyhlerinin önemi giderek artmaya başlamıştı. Bu dönem ile birlikte işgalci ve kafir olarak görülen Ruslara karşı topyekun bir mücadele içerisine girilmesinde bu tarikatın önemli bir rolü bulunmaktadır. Nakşibendi tarikatı mensupları hem bölge halkının milli duygularının hem de dini duygularının canlanmasını sağlayarak bu özgürlük mücadelesinin aktif bir şekilde yürütülmesine katkı sağlamışlardır. Özellikle bölgedeki kabilecilik anlayışının yerine tek hedef doğrultusunda birliktelik kurulabilmesi için yoğun çaba harcanmıştır. 19. Yüzyıldan itibaren ise bu tarikat mensuplarının oluşturduğu Müridizm hareketi kurumsallaşma aşamasına girmiştir. İmamlar dönemi olarak adlandırılan dönem ile birlikte hareketin bölge insanları üzerindeki etkisi ve gücü de doğru orantılı olarak artış göstermeye başlamıştır. Böylece Kuzey Kafkasya bölgesinde yaklaşık 30 yıl boyunca Nakşibendi tarikatı en parlak çağını yaşamış oldu. Bu tarikat bölgede sadece dini olarak değil aynı zamanda siyasi ve askeri bir otorite de sağlamıştır. İmam Şamil'in mücadelesinin sona ermesinden kısa bir süre sonra ise hem artan Rus baskısı hem de bölge

²⁶ Yusuf Altan Altınok, "Kafkasya Müslümanları ve Kafkasya'da İslami Hareketler", *Yeni Türkiye Dergisi*, (Kafkaslar Özel Sayısı, S.75. 2015), 187.

halkını yeniden tek hedef doğrultusunda birleştirebilecek olan bir lider olmayışından dolayı mücadele daha çok küçük gruplar halinde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Çarlık rejimi yıkılıp yerine Sovyet rejimi kurulduktan sonra yeniden bir uyanış içerisine giren Müridizm hareketi, Sovyet idarecilerin daha katı ve radikal tutumlarından dolayı eski gücüne ulaşma imkanı bulamamıştır. Özellikle bu dönemde yaşanan zorunlu göçler nedeniyle çok sayıda mürit de bölgeden uzaklaştırılmıştır. 1990'lı yılların başlarında Sovyet idaresinin resmen dağılmaya başlaması ile birlikte Kuzey Kafkasya halkları da kendi milli devletlerini kurabilmek için harekete geçmişlerdir. Özellikle Çeçenistan bu dönemde kendi milli devletini kurabilmek için yoğun bir mücadele içerisine girişmiştir. Bu dönem bölge için yeni bir özgürlük mücadelesi dönemi olmuştur. Bu özgürlük mücadelelerinde ön plana çıkan faktör ise bölge halkı için yine din unsuru olmuştur. Günümüzde ise bu mücadeleler kısmi olarak devam ettirilmektedir. Bunda da en önemli faktörlerden birisi selefilik akımının etkisi olmuştur.

Kaynakça

- Altınok, Yusuf Altan, “Kafkasya Müslümanları ve Kafkasya’da İslami Hareketler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Kafkaslar Özel Sayısı, S.75. 2015), 184-189.
- Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1996.
- Bardakçı, Necmettin, “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi Türkler Özel Sayısı*, (Mart 2002): 522-530.
- Benningsen-Quellejey, Alexandre- Chantal Lemercier, *Sufi ve Komiser Rusya’da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Bice, Hayati, Kafkasya’dan *Anadolu’ya Göçler*, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Cevdet, Ahmed, *Tarih-i Cevdet*, 3, haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- El-Karakhi, Muhammed Tahir, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Erel, Şerafettin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul: İstanbul Matbaası Yayınları, 1961.
- Güneş Yağcı, Zübeyde, *Ferah Ali Paşa’nın Soğucak Muhafızlığı (1781-1785)*, On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.
- Henze, Paul B., *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, çev. Akın Kösetorunu, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985.
- Kundukh, Aytek, *Kafkasya Müridizmi*, Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987.
- Kutlu, Tarık Cemal, *İmam Mansur*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 1987.

Özbal, Bekir, “*Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya’da Birlik Kurma Çalışmaları (1781-2011)*”, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Saydam, Abdullah, “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5. 1, (1990): 243-261.

Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2007.

Temizkan, Abdullah, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9: 2, (2009): 165-190.

Terim, Şerafettin, *Kafkas Tarihinde Abazalar ve Çerkeslik Mefhumu*, İstanbul: Murat Matbaacılık, 1976.

Uludağ, Süleyman, “Müridizm”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yay., 2006, 50-52.

Yeşil, M. Murat, “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasındaki İletişimsizlik Sorunu”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of TurkishorTurkic*, 12:19, (2017): 203-232.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE KUZEY KAFKASYADA RUS-ÇEÇEN SAVAŞLARI ANALİZİ

Abdulla KHANAYEV
Lisans Öğrencisi, Uluslararası İlişkiler
Bursa Uludağ Üniversitesi
abdulla.khanayev@gmail.com

Öz

Tamamı Rusya Federasyonu sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya, Avrupa kıtasında olup Asya ile sınırı olan, Karadeniz, Azak Denizi ve Hazar Denizi üçgeninde yerleşen bir bölgedir. Kuzey Kafkasya hem tarih boyunca stratejik ve politik açıdan önemini kaybetmeyen ender rastlanan bölgelerden biri, hem de dünyanın en önde gelen istikrarsızlık ve potansiyel çatışma alanlarından biridir. Soğuk Savaş sonrası dönemde SSCB'nin dağılması ile Kuzey Kafkasya'da azalan sert yönetimin etkisi ile ayrılıkçı milliyetçilik yükselmiş ve çeçenlerin bağımsızlık talepleri bu bölgenin yeni bir çatışma dönemine girmesine neden olmuştur. Cahar Dudayev'in önderliğinde başlayan bu bağımsızlık savaşı, I. Çeçen Savaşları ve II. Çeçen Savaşları olarak tarihe geçmiştir. 31 Ağustos 1996 günü imzalanan Hasavyurt anlaşması ile Rusya Çeçenistan topraklarından çekilmiş, Çeçenya'nın statüsünün görüşülmesi için beş senelik bir zaman dilimi ön görülmüştür. 1999'da Rusya'nın çeşitli şehirlerinde meydana gelen bombalama olayları ve çeçen liderlerden Şamil Basayev'in Dağıstan'a saldırması ile II. Çeçen Savaşları'na zemin oluşmuştur. Bu bağlamda çalışmamızda, gerçekleşen savaşların tarihsel zemini, süreci, ve sonuçları analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Kafkasya, Rus-Çeçen Savaşları, Etnik Çatışmalar, Çeçenistan, Rusya Federasyonu, Gerilla Savaşları.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası başlayan Soğuk Savaş, uluslararası sistemi, bir tarafı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin önderliğinde komünist blok olan doğu bloğu ve bir tarafı ise kapitalist düşünceli Batı bloğu olan iki kutuplu yapıya çevirmiştir. Dünya devletlerinin çoğu bu iki bloktan birinin yanında durmaya çalışırken, her iki bloğu da desteklemekten kaçınan Bağlantısızlar Hareketi isimli üçüncü bir girişim de söz konusuydu. Bu iki blok arasında süregelen siyasi ve askeri gerginlik Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile son bulmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dünya sistemi de köklü bir değişime uğramıştır. Nasıl ki, Soğuk Savaş'ın başlaması uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırdıysa, bitişi de temelden bir değişime sebep olmuştur. Yeni devlet yapılanmalarının ortaya çıkması ile dünyanın jeopolitik görünümü radikal bir şekilde değişmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sonrasında yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerden en çok etkilenen bölgelerden biri hiç kuşkusuz Kafkasya olmuştur. Oluşan yeni konjonktürde Kafkasya, jeostratejik konumu ve enerji potansiyeli açısından büyük öneme sahip olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber Kafkasya bölgesinin güneyinde üç bağımsız devlet kurulmuş ve bu devletler uluslararası toplumca tanınmıştır. Fakat Kafkasya'nın kuzey bölgesi Rusya Federasyonu sınırları içinde kalmaya devam etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrasya bölgesinde trend konumunda olan milliyetçi-ayrılıkçı hareketler Kafkasya bölgesinde de kendini göstermeye başlamıştır. Bu ayrılıkçı-etnik hareketler arasında Rusya Federasyonu egemenliğine karşı başlatılmış olan Çeçenistan bağımsızlık mücadelesi de yer almaktadır. Günümüzde Rus-Çeçen Savaşları adı ile incelediğimiz bu konunun, yapı itibari ile baktığımız zaman Rusya Federasyonu açısından ortaya çıkış nedenleri, ilerleyiş seyri ve sonuçları bazında bir devlet içi çatışma, çeçen halkı açısından için ise bağımsızlık mücadelesi olduğunu görebiliyoruz. Devlet içi çatışmaların benzer temel çıkış sebepleri vardır. Etnik ve sosyal kimlik olgusu, ayrımcılık, demokrasi dışı öğeler ve ekonomik sorunlar gibi problemler temel devlet içi çatışmaları tetikleyen sebepler arasında yer alır. Fakat Çeçen sorunun temellerine baktığımız zaman bu sorunun çok daha eskilere dayandığını ve bir varoluş mücadelesi olduğunu görüyoruz.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru İmam Mansur önderliğinde başlayan Çeçen bağımsızlık mücadelesi İmam Şamil önderliğinde 1859 yılına kadar devam etmiş, değişen dengeler ve büyük kayıplar yüzünden bu mücadelede Şeyh Şamil silah bırakmak durumunda kalmıştır.

Şeyh Şamil'in esir düşmesi ile bu mücadele yavaşlasa da tam anlamıyla bitmemiş, tarihin farklı dönemlerinde tekrardan ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmamızda Rus-Çeçen savaşlarının meydana geldiği Kafkasya bölgesini, bu bölgenin önemi ve istikrarsızlık nedenlerini açıklayacak, Çeçen Savaşları'nın tarihsel gelişimini, I. ve II. Çeçen Savaşları'nı ele alarak analiz edeceğiz.

Kuzey Kafkasya Bölgesi, Önemi ve İstikrarsızlık Nedenleri

Kuzey Kafkasya Bölgesi

Tarih boyunca çok sayıda etnik unsura ev sahipliği yapan Kafkasya'ya bu adın ne zaman kimler tarafından verildiği ve ne anlama geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Buna karşın Kafkasyalılar etnik ve dil açısından birbirlerinden farklı olsalar da ortak bir kültürü (Kafkasya Kültürü) oluşturmayı sağlayabilmişlerdir. Eski Yunanlıların “As” diye nitelendirdiği Kafkasya, epirojenik açıdan bugünkü Asya kıtasının temelini oluşturmaktadır. “As”ların Dağı anlamındaki Kafkasya daha sonraları Tatarlar tarafından “Jal buz” (Buz Yeleşi), Gürcüler tarafından “Yal buz” ve Nogaylar tarafından “Yıldız Dağları” olarak adlandırılmıştır. I. yüzyıl yazarlarından Gaius Plinius ise Kafkasya adının İskit dilinde “Beyaz Kar” anlamındaki “Graucus-Grocausus-Grocausus”dan geldiğini belirtmiştir.¹

Dünyanın önemli bölgelerinden biri olan Kafkasya coğrafi açıdan Kuzey ve Güney olarak iki bölgeye ayrılmıştır.² Günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan ve özerk yapıya sahip olan yedi cumhuriyet ile Stavropol ve Krasnodar Kraylarını içine alan Kuzey Kafkasya Bölgesi, asıl Kafkasya coğrafyasını temsil etmektedir. Bu yedi cumhuriyet ise İçerya (Çeçenistan), Adige, Karaçay-Çerkes, Kabartay-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya ve Dağıstan Özerk Cumhuriyetleridir. Kuzey Kafkasya halklarına ev sahipliği yapan Abhazya ve Güney Osetya coğrafi olarak Kuzey Kafkasya'da yer almasına rağmen Gürcistan içerisinde bulunmaları sebebi ile siyasi olarak Güney Kafkasya bölgesinde ele alınmaktadır. Kuzey Kafkasya doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve bataklıkları,

¹ Ufuk Tavkul, *Kafkasya'da Kültürel Etkileşim: Sosyo-linguistik Bir Araştırma*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009, s.12.

² Bölge genel olarak kuzey-güney olarak incelenmekte olsa da çok yaygın olmamakla birlikte Kafkasya ve Kafkas ötesi biçiminde de nitelendirilmektedir. Güney Kafkasya literatürde Kafkas Ötesi olarak bilinsede kavram kullanımında çok fazla kabul görmemiştir. Rusların Zakavkazya, İngilizlerin Transcaucasus, Osmanlı ve Arapların Maveray-i Kafkas dedikleri Kafkas Ötesinin coğrafi mi, etno-kültürel mi, yoksa siyasi faktörlere dayanılarak mı tasnife tabi tutulduğu tam anlaşılmamaktadır. Örn: Rus kaynakları Zakavkazya derken üç bağımsız devletin yanında Abhazya, Güney Osetya ve Dağlık Karabağ gibi dikkate aldığı sözde devleti Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan bağımsız ve bunlara Kars ve Artvini de ekleyerek siyasi anlamda kullanmaktadırlar. Bakınız; Кузнецов Олег, Эволюция Геополитических Интересов и Приоритетов России В Закавказье, Кавказ и Глобализация, VI/1, 2012, s.167.

güneydoğuda ise Samur Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden İngur Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen bir hat ile çevrilidir. Güney Kafkasya ya da Transkafkasya (Kafkas Ötesi) olarak tanımladığımız bölge ise Kafkas sıra dağlarının güneyinde kalan bağımsız üç Cümhuriyetten; Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'dan oluşmaktadır.³

Şekil 1. Kuzey Kafkasyanın Siyasi Haritası

Kaynak: <http://politikaakademisi.org/2012/10/02/sistemsel-bir-kirilma-noktasi-kafkasya/> (Erişim Tarihi: 14.01.2021)

Bölgenin konumunu, üç özellik ile açıklamak mümkündür. İlk olarak, bölge, genellikle dağlık olup, birbirine geçit vermez çok sayıda vadiden oluşması, bölgenin sosyo-politik yapısını belirleyici en önemli özelliğidir. Bu husus, çeşitli kökenlerden gelen toplulukların, tarih boyunca yaşanan işgallerden, kendilerini koruyabilmelerini ve kültürlerini sürdürebilmelerini sağlamıştır. Bölgenin coğrafi bağlamda başka bir özelliği, büyük devletler arasında bir tampon oluşturmasıdır. Komşu olan Araplar, İranlılar, Ruslar ve Türkler tarih boyunca, Transkafkasya ile ilgilenmişler ve bu nedenle bölge, zaman zaman çeşitli güçlerin egemenliğine girmiştir. Bölgenin coğrafi yapısına ilişkin son özellik ise ticaret ve ulaşımında büyük köprü teşkil etmesidir. Bölge bir anlamda, kuzey ve güneyin bağlantısını sağlamaktadır.⁴

³ Elşan İzzetgil, "Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Rusya'nın Bölgeye Yönelik Stratejisi", *Gazi Üniversitesi Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, c.1, sy.1, Ankara 2016, s.53.

⁴ Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya*, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2003, s.59-60.

Rusya Federasyonu sınırları içerisinde yer alan Kuzey Kafkasya bölgesi, Rusya Federasyonunu oluşturan sekiz federal bölgeden biridir. Yüzölçümü 170.700 km² olan bu bölgenin 2020 sayımına göre nüfusu 9.928,700 kişidir.⁵ Tahmini rakamlara göre Kuzey Kafkasyada seksenin üzerinde etnik kimlik bulunmaktadır. Nüfusun çoğunluğu müslüman olan bu bölgede İslami duygular ve adetler doğu bölgesinde (Çeçenistan, Dağıstan) daha güçlü, batıya (Adigey, Karaçay-Çerkes vb.) doğru ilerledikçe ise bu bağlılık azalmaktadır.

Kuzey Kafkasyanın Jeopolitik Önemi ve İstikrarsızlık Nedenleri

Jeopolitik kısaca “coğrafyanın politika üzerine etkilerini araştıran bir disiplindir” şeklinde tanımlanabilir. Jeopolitiğin temel unsurları coğrafya ve politika olmasına rağmen zaman içerisinde gelişen bir disiplin olarak jeopolitik,coğrafya ve politikanın yanında sosyo-kültürel, ekonomik, askerî, bilimsel ve teknolojik içerik de kazanmıştır. Nitekim günümüzde jeopolitiğin bir alt disiplini olarak jeo-kültür ve jeo-ekonomi sık sık gündeme gelmektedir. Jeopolitik durum ise yukarıda isimlerini sıraladığımız unsurlar çerçevesinde bir coğrafyanın analizidir.⁶

Kuzey Kafkasya bölgesi coğrafi konumu sebebi ile Asya ile Avrupa’yı Güney ile Kuzey’i Türklük ile Slavlığı, Müslümanlık ile Hristiyanlığı birbirinden ayıran doğal bir dağlık geçit ve köprüdür.⁷ Asya’ya açılan kapı olması, Karadeniz’e açılma imkânı sağlaması, hem kuzey-güney, doğu-batı yollarının birleştiği bölge oluşu hem de Basra Körfezi’ni kontrol eden stratejik bir konuma sahip oluşu dolayısıyla Kuzey Kafkasya bölgesi jeopolitik açıdan son derece önemli bir bölgedir. Bu bölge tarih boyunca önemli ticaret ve göç yolları üzerinde bulunmuştur. Doğuyu ve Batıyı bağlayan bu ticaret yolları günümüzde farklı şekillerde de olsa önemini korumaktadır. Kafkasya’ya baktığımız zaman bu bölge temelde sadece Ortadoğuya değil aynı zamanda Anadolu bölgesine ve Orta Asya bölgesine de açılan bir kapıdır. Orta Asya bölgesi bakımından ise batı pazarlarına açılma konusunda önemli bir geçiş noktasıdır. Eğer Kafkasya bölgesini Orta Asya ile bir bütün halinde ele alacak olursak, bu bölgenin önemli ölçüde Petrol ve Doğalgaz Rezervlerine sahip olduğunu görebiliriz. Kafkasya’yı jeostratejik açıdan değerli kılan bir diğer özellik ise; dünya enerji rezervlerinin yaklaşık %17’sini barındıran Hazar Havzasına komşu olmasıdır.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Kafkasya bölgesinden Rusya Federasyonu, Gürcistan ve Türkiye üzerinden olmak üzere çok sayıda doğalgaz ve petrol hatları geçmektedir.

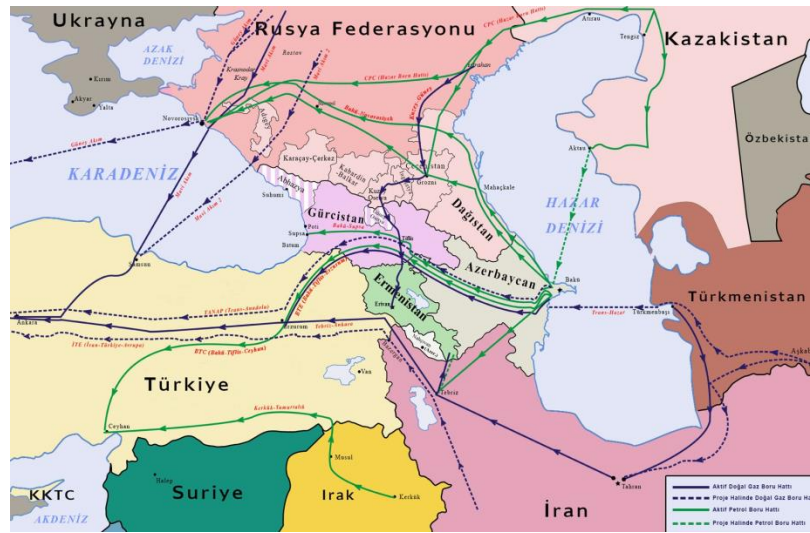
⁵ <http://council.gov.ru/services/reference/10497/> (e.t. 14.01.2021)

⁶ Hasan Oktay, Ufuk Cerrah, “Türkiye’nin Kafkasya’ya Yönelik Politikalarını Şekillendiren Etmenler ve Dış Politika Önerileri Raporu”, *Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara, 2018, s.5-6.

⁷ Mithat Işık, “Kafkasya’nın Geleceği için Stratejik Düşünce”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, 2018. <https://www.sde.org.tr/mithat-isik/genel/kafkasyanın-gelecegi-icin-stratejik-dusunce-kose-yazisi-7374>

Bu enerji hatları Bakü petrolünü ve doğal gazlarını Rusya, Türkiye, Gürcistan ve Avrupa pazarlarına aktarmaktadır. Bakü petrollerini önce Rusya'nın Novorossiysk limanına, oradan Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanına en son olarak ise buradan Yunanistan'daki Dedeağaç'a aktaracak olan 1.330 kilometre uzunluğunda olan Bakü-Novorossiysk boru hattı Dağıstan üzerinden geçmektedir. Bu boru hattının aslında orijinal güzergahı Çeçenistan üzerinden geçiyordu ve Grozny-Bakü ve Grozny-Novorossiysk boru hatlarından yararlanıyordu. Fakat II. Çeçen Savaşı sırasında güvenlik gerekçesi ile boru hattının Çeçen kısımları kapatılarak Çeçenistan'ın yanından geçmek amacıyla ikinci bir rota ayarlandı. Bunun dışında Kuzey Kafkasya bölgesinden geçen enerji hatları; Çeçenistan üzerinden Ermenistan'ın başkenti Erivan'a ulaşan Kuzey-Güney enerji hattı, Rus doğalgazını Türkiye'ye taşıyan Mavi Akım ve Mavi Akım 2 hat ve projeleri bir noktada Kafkasya'nın önemini anlatırken bir noktada da Kafkasya'nın istikrarsızlığını tetikleyen unsurlardır.

Şekil 2. Kafkasya'daki Enerji Nakil Hatları Ve Projeleri

Kaynak: <https://www.tuicakademi.org/kafkasyada-etnik-gruplarin-boru-hatlari-uzerindeki-etkisi/> (Erişim Tarihi: 14.01.2021)

Kafkasya bölgesinin istikrarsızlığını etkileyen bir diğer unsur ise bu bölgedeki etnik çoğunluktur. Tahmin edilen rakamlara göre Kafkasya bölgesinde seksenden fazla etnik grup bulunmaktadır. Bu gruplar farklı olmalarına rağmen bir üst kimlik olan “Kafkasyalı Kültürü” ile bir birine bağlanmaktadır.

Kafkasya her zaman çok sayıda etnik gruba ev sahipliği yapan dünyanın en ilginç fiziki ve beşeri coğrafyasına sahip bölgelerinden biridir. Halkın ezici çoğunluğu bölgenin yerlisi olmasına rağmen, bölgenin yerel demografik yapısı dış dünya ile kurulan ilişkiler nedeniyle

değişime uğramıştır ve uğramaya devam etmektedir. Ayrıca güney ve kuzey kesimleri arasında karşılıklı göçler etnik kimliklerin karışmasına da neden olmaktadır.⁸

Çeçen Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi, I. Çeçen Savaşları ve II. Çeçen Savaşları

Çeçen Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi

Rus Çarlığı'nın Kafkasya bölgesine ilk temasları 1552'de Kazan hanlığı ve 1556'da Astrahan hanlığının işgal edilmesi ile başlamıştır.⁹ Rus Çarlığı'nın bu işgallerle Kafkasya ile sadece coğrafi teması sağlanmamış, aynı zamanda güneye doğru ilerlemesinin de önü açılmıştır.

Kafkasya'nın siyasi ve tarihi akışı 1557'de Rus Çarı Korkunç İvanla merkezileşmektedir. Bu tarihten itibaren Kafkasya imparatorluklar kapısı olmaktan çıkmış, artık Dağlı-Rus mücadeleleri başlamıştır.¹⁰ Rusların yayılmacı politikalarına maruz kalan dağlıların özgürlüklerinin tehlike altına girmesi ile 1785'de Şeyh Mansur önderliğinde Nakşibendi tarikatı mensupları organize olmuş ve bir bağımsızlık mücadelesi başlatmışlardır. “Gazavat” olarak adlandırılan bu sufi direniş hareketine Ruslar “Müridizm” adını vermişlerdir.¹¹ Mücadeleyi yürüten Nakşibendi Tarikatı'nda tam bir hiyerarşi, disiplin ve bağlılık mevcuttur. Ayrıca bu yapının en büyük özelliği birleştirici olması ve Ruslarla iş birliği yapmayı asla kabul etmeyerek bağımsızlık için mücadeleyi emretmesidir.¹²

Şeyh Mansur önderliğinde başlayan bu hareket bir kaç ay içinde kendi memleketi Çeçenistan ve sonra da Dağıstan'da hızla yayılmıştır. Hatta Kuzey Kafkasya'nın doğusunda Çerkezlerden de destek almaya başlamıştır.¹³

Kuzey Kafkasya direnişinin en had safhada olduğu dönem, Şeyh Şamil'in Gazavat lideri olduğu dönemdir. Şeyh Şamil, hem karizmatik bir lider, hem de iyi bir gerilla savaşçısıydı. Kendisinden önceki lider ve isyancıların en önemli eksiğinin iyi bir örgütlenmeye gidememeleri ve mesajlarını toplumun her kesimine ulaştıramamaları olduğunu görmüştü. Şamil, seleflerinden farklı olarak uzun vadeli planlar çerçevesinde programlı bir şekilde isyanı

⁸ Osman Tekir, “Kuzey Kafkasya'da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, Yıl / Vol.2, No: 3, s.25.

⁹ Anıl Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019, s.30.

¹⁰ A.g.e., s.31.

¹¹ Nurhan Aydın, Elif Ergün, “Kafkasya Gazavati ve Şeyh Şamil”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, 2019, s.96.

¹² A.g.e.

¹³ M. Murat Yeşil, “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.12/19, s.211

yönlendirdi ve savaşın temel aşamalarını kurguladı.¹⁴ Şeyh Şamil önderliğindeki direnişçiler “Gerilla Savaşı”¹⁵ yürütüyor, rusların hiç beklemedikleri yerlerde ve anlarda kısıtıyor ve vurkaç taktiği ile saldırıyordu. Şamil önderliğinde bir varoluş mücadelesi olan bu gazavat hareketi oluşan şartlar ve büyük kayıplar sonucu 1859 yılına kadar sürdürüle bilmiştir. 1859’da Şeyh Şamil’in silah bırakarak teslim olması ve Kuzey Kafkasya bölgesinin tamamen Rus Çarlığı hakimiyetine girmesi ile beraber Rusya içerisindeki Çeçen Sorunun da temelleri atılmış oldu.

Çarlık Rusyası’nın yıkılması ile beraber Kuzey Kafkasya bölgesinde Tapa Abdülmecit Çermoyef ve Şeyh Şamil’in torunu Said Şamil önderliğinde 11 Mayıs 1918 yılında Abhazya, Adigey, Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçen-İnguş ve Dağıstandan oluşan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti (Aynı zamanda Kuzey Kafkasya Halkları Cumhuriyeti veya Kuzey Kafkasya Dağlı Cumhuriyeti olarak da bilinir) kurulmuştur.¹⁶ Kurulan bu cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Belarus, Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Japonya gibi devletlerce resmen tanınmıştı. Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin kurulması ile beraber Kafkasya bölgesi tekrardan ilhak edilmiş ve SSCB sınırları içerisine katılmıştır.

SSCB döneminde Çeçen sorunun en belirgin olduğu dönem II. Dünya Savaşı ve sonrası dönem olmuştur. Bu dönemde, 1941 yılının Haziran ayında Sovyetler Birliği’ne karşı saldırıya geçen Almanlar, hızla ilerleyerek Kafkasya’ya doğru yöneldiler. 1941–42’de, Kafkasya’daki petrol üretim bölgelerine sahip olmayı amaçlayan Almanlar, Sovyetler Birliği’nin Azerbaycan’dan sonraki en zengin petrol rezervlerine sahip Çeçenistan’ın Grozny petrol bölgesini ele geçirmek için harekete geçtiler. Alman birlikleri, 1942 sonbaharında Çeçen-İnguş Cumhuriyeti’nin bazı bölgelerini işgal etmelerine rağmen Grozny’e girmeyi başaramadılar ve Stalingrad yenilgisinden sonra Kuzey Kafkasya’dan çekildiler. Ancak, Almanların Kafkasya’dan çekilmesinin hemen ardından yerel nüfus büyük oranda Kızıl Ordu’ya bağlı kaldığı halde yerel Komünist Partisi saflarında ve devlet kurumlarında hızlı bir tasfiye hareketi başladı. Sovyet yönetimi, Almanların Sovyet topraklarındaki ilerleyişinden başta Çeçen ve İnguşlar olmak üzere Kalmıklar, Balkarlar, Karaçaylar, Mesket Türkleri, Kırım Tatarları ve Volga Almanlarını sorumlu tuttu ve onları ihanet içindeki halklar olarak topraklarından sürme

¹⁴ Mesut Uyar, “Çeçenistan: Siyasi ve Askeri Kısırdöngü”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 28, s. 280-281.

¹⁵ Gerilla taktiklerini benimseyen birimler, devlet gibi düzenli oluşumlara karşı ciddi asimetrik tehdit oluşturmaktadırlar. Dinamik, manevra kabiliyeti yüksek ve saldırılarını öngörmenin zor olduğu yapılar, büyük ve hantal devlet sistemlerini zorlayıcı olabilmektedir. Gerilla birlikleri, asimetrik tehditlerin tipik özelliklerini taşıyan unsurlardır. Belirsizlikten güç alan bir niteliğe sahiptirler.

¹⁶ Ufuk Takvul, “11 Mayıs 1918 Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti”, *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2018. <https://www.turansam.org/makale.php?id=152> (e.t. 15.01.2021)

kararı aldı. Kararın ardından, 23 Şubat 1944'te Kızıl Ordu birlikleri Çeçen ve İnguşların yaşadıkları bölgeleri kontrol altına alıp sürgünü başlattılar. 7 Mart 1944'te ülkede yaşayan tüm Çeçen ve İnguşların sürgün edilmesi kararı yayımlandı ve Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (ÖSSC) feshedilerek yerine Grozny Oblastı'nın kurulduğu açıklandı.¹⁷

Sovyet lider Stalin'in ölümü üzerine SSCB'de Kruşçev yönetiminin kurulması ile beraber sürgüne uğramış halklara af çıkartıldı ve geri dönüşlerine izin verildi. Fakat SSCB yönetiminin tahminleri bu halklardan sadece %20'lik bir kesimin geri döneceği yönündeydi. Sürgüne uğramış çeçenlerin neredeyse hepsinin geri dönmesi, geri döndükleri zaman kendi evlerinde, mahallelerinde farklı etnik kimliklerin yaşadığını görmeleri Çeçen Sorunu tekrardan alevlenmesine neden oldu. Bağımsızlık talepleri arttı ve bölgede 1957 yılında Çeçen-İnguşa Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Soğuk Savaşın bitimi ve SSCB'nin dağılması ile beraber Çeçenler Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti adı ile Çeçenistan'ın bağımsızlık ilan ettiğini duyurmaları ile Rus-Çeçen Savaşları olarak bildiğimiz Çeçen sorunu da tam anlamıyla başlamış oldu.

I. Çeçen Savaşları ve Hasavyurt Antlaşması

Soğuk Savaşın bitimi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, özerk cumhuriyetlerde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri sonucu Moskova ve yerel yönetimler arasında yaşanan anlaşmazlıkların savaşa dönüştüğü tek yer Çeçenistan olmuştur. Bağımsızlık hareketinin liderliğini yürüten Cahar Dudayev bu mücadelesini 300 yıl boyunca devam eden Rus sömürgeciliğine karşı direnişin bir devamı olarak nitelemiş ve egemen Çeçenistan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir.¹⁸

Çeçenistan'ın bağımsızlığı 1 Kasım 1991 tarihine tekabül etmiş ve Çeçen-İnguş Cumhuriyeti dağılmıştır. Çeçenistan bağımsızlığını ilan etmesiyle hem Rusya hem de SSCB'den ayrılmıştır. Çeçenler ve İnguşlar ayrıldıktan sonra problemlerini barışçıl yollarla halletmişlerdir. 1 Kasım 1991'de kurulan bağımsız Çeçen Cumhuriyeti ile 4 Haziran 1991'de kurulan İnguş Cumhuriyeti olarak tarihte yerlerini almışlardır.¹⁹ Büyük federasyon devletleriyle birlikte bağımsızlığını ilan ederek kendi yolundan ilerleyen Çeçenistan'da yaşanan bu gelişmeler Rusya'da büyük rahatsızlıklar ortaya çıkmış ve Rusya Federasyonu serbest kalan on

¹⁷ <http://www.cerkesya.org/kafkasya/tarih/surgun-soykirim/item/1437-cecen-halkinin-surgunu> (e.t. 15.01.2021)

¹⁸ Mokhmad Akhiyadov, "Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkasya'da Din, Siyaset ve Etnisite", *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 2020. https://insamer.com/tr/kuzey-kafkasya-raporu-kafkasyada-din-siyaset-ve-etnisite_2647.html (e.t. 15.01.2021).

¹⁹ Vefa Kurban, vd., *Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler*, İzmir, İksad Yayınevi, 2020, s.92.

beş devlet ile birlikte Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanımayınca I. Rus-Çeçen Savaşı doğmuştur.²⁰

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya Federasyonu'nda ortaya çıkan iç siyasi karışıklıklar ve iktidar mücadelesi, yeniden yapılanma döneminden geçen Rusya'nın kurumsal ve ekonomik zayıflığı ve dış politikaya yön veren ulusal koalisyonların (askerler, iş adamları, bürokrasi bu koalisyonların önemli aktörleri) muğlaklığı nedeniyle merkezi devletin bütünlüğünü sağlamayı bir türlü başaramayan Boris Yeltsin döneminin ilk yıllarında bağımsızlığını ilan iden Çeçenistan'a müdahalede bulunulamamıştır.²¹

Fakat sonrasında temel olarak bölgedeki petrol ve doğalgaz kaynakları ve ulaşım hatları üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemeyen Rusya'nın yeni sanayi eliti Yeltsin politikalarına ilk itirazı yükseltti. İkinci itiraz ise Sovyet stratejik alanının dağılmasını Rusya'nın çıkarlarına taban tabana zıt olarak gören Rus Ordusu'ndan geldi. 1993 yılında formüle edilen yeni Rus Dış Politika Belgesi ve ona eşlik eden Askerî Doktrin bu politikanın değişmeye başladığının ilk işaretini vermiş olsa da, asıl değişim Putin ile birlikte hayata geçecekti.²²

Yeni askerî doktrinin açıklanmasından hemen sonra Çeçenistan'daki enerji kaynakları üzerindeki hakimiyeti kaybetme korkusu, bölgeden geçen petrol hatlarının güvenliğinin söz konusu olması ve bu bağımsızlık ilanının RF içerisinde domino taşı etkisi oluşturabileceği ön görüşü ile 1994'te Rusya Çeçenistan'da iki yıl sürecek kanlı bir savaşa başladı. İnguşlarla birlikte Çeçenler Rusya Federasyonu içerisinde Sovyet egemenliğine açıkça karşı çıkan ilk Kafkas uluslarındandı. 1992 yılında milliyetçi lider Dudayev yarı-bağımsız bir şekilde Çeçenistan'ı yönetmeye başladı, ta ki 1994 yılında Yeltsin ile çatışmaya dek. 1990'lı yıllarda yalnızca Rusya değil, aynı zamanda Çeçen devleti de son derece zayıflamıştı ve Çeçen-Rus savaşının kolay ortaya çıkan bir galibi olamadı. İki yıl süren savaş sonunda her iki taraf da büyük kayıplar verdi. Savaşı bitiren ve Çeçenlerin lehine sayılabilecek Hasavyurt (Ağustos 1996) ve Rus-Çeçen Antlaşmaları (Mayıs 1997) Rus birliklerinin Çeçenistan'dan çekilmesini öngörüyor ve Çeçenistan'a bağımsızlık yönünde bazı imtiyazlar tanınıyor ama Çeçenistan'ın asıl statüsünün belirlenmesi (yani 'tam bağımsızlık') beş yıl sonra yapılacak görüşmelere erteleniyordu.²³ Hasavyurt Antlaşması 31 Aralık 2001'e kadar geçerliliğini koruyacaktı. Fakat

²⁰ Anıl Çeçen. (2019, 11 Mayıs). *Çeçenistan'da Rus İşgali*. <http://www.ngazete.com/cecenistanda-rus-iscali-638yy.htm> (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

²¹ Evren Balta, "Çöküşten Kaosa Rusya, ABD ve Kafkasya Üçgeni", *Birikim Dergisi*, Sayı 186, 2014. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-186-ekim-2004/2371/cokusten-kaosa-rusya-abd-ve-kafkasya-ucgeni/4047> (e.t. 15.01.2021).

²² A.g.e.

²³ A.g.e.

1999 yılına gelindiğinde I.Rus-Çeçen savaşının sonlandırılmasından 3 yıl sonra II. Rus-Çeçen savaşının başlamasıyla bölgede gerilim yine yeniden alevlenecekti.²⁴

Çeçen Savaşları ve Kadirov Dönemine Geçiş

1999 yılına gelindiğinde üç yıldır durulan savaş, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen bombalama olaylarından çeçenlerin sorumlu tutulması,²⁵ Şamil Basayev önderliğindeki bir grup geçen direnişinin Dağıstan'a saldırmasını bahane bilerek Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan'a müdahale etmesiyle yeniden alevlendi.²⁶

Barış yanlısı Çeçenistan Cumhurbaşkanı Aslan Mashadov ve Kuzey Kafkasya'da yeni bir isyan fitilini ateşlemek isteyen Şamil basayev komutasındaki güçlerin birbiriyle geçinememeleri bu ikinci saldırılara zemin hazırlamıştır. 1999 yılında Rusya Federasyonu Çeçenistanı birkez daha işgal etmiştir, başkent Grozni ve çevresinde yoğunlaşan çatışmalar sonrası Grozni düştü ve Çeçen milisleri şehri terk edip dağlara çekilmek durumunda kaldı²⁷.

Kuzey Kafkasya'da askeri operasyonlar başladıktan sonra siyasi arenaya çıkan, başkan vekili ve Yeltsin'in halefi Vladimir Putin, “yeniden büyük güçlü Rusya” sloganı ile ifade ettiği güç politikasının ilk sinyallerini Çeçenistan operasyonu ile vermiş, bu kararlı tutumuyla kamuoyunu etkileyerek 26 Mart 2000'deyapılan başkanlık seçimlerinden galip çıkmıştır²⁸. Putin'in, ikinci Çeçenistan savaşını Kuzey Kafkasya'ya çekidüzen vermek için sopa olarak kullandığını söylemek mümkündür. RF gerek I. Çeçenistan Savaşı gerekse II. Çeçenistan Savaşı'nda doğabilecek tepkileri önlemek amacıyla propaganda kampanyalarını, 'Çeçenlerin haydut ve El-Kaide bağlantılı radikal İslamcı teröristler olduğu' üzerine kurmuş ve bağımsızlık taleplerini geri planda tutmayı başarmıştır.²⁹

Bu propaganda savaşı, Putin iktidarı döneminde çok daha yoğun ve başarılı şekilde yürütülmüştür. Örneğin Putin, Rus-Çeçen Savaşı'nın amacını 'Çeçenistan Cumhuriyeti'nde anayasal düzenin yeniden tesisi' olarak gösterirken, Çeçenistan'da yürüttüğü savaşı da 'anti-terörist operasyon' olarak adlandırmıştır. Rusya Federasyonu'nun Çeçenlere karşı yürüttüğü

²⁴ Kurban, a.g.e., s.136.

²⁵ Ancak sonradan Rusya Federal Güvenlik Servisi'nde (FSB) çalışan birkaç kişinin itirafı ile bu bombalama eylemlerinin arkasında aslında Rus gizli servislerinin olabileceği gündeme gelmiştir. “FSB Vzvryayet Rossiya. FSB Protiv Naroda”, *Novaya Gazeta*, <https://novayagazeta.ru/articles/2001/08/27/10999-fsb-vzryvaet-rossiyu-fsb-protiv-naroda>, (15.12.2020).

²⁶ Kurban, a.g.e., s.143.

²⁷ Sefa Sole, (2017, 5 Nisan). “Rusya-Çeçenistan Savaşı: Geçmişten Günümüze”, <https://www.stratejikortak.com/2017/04/rusya-cecenistan-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

²⁸ Ahmet Arkın Bölükbaşı, Kuzey Kafkasya Özerk cumhuriyetleri bağlamında Rus Dış Politikası, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), 2007, s.87

²⁹ A.g.e.

propaganda savaşının bu denli başarılı olmasının en önemli nedenlerinden birisi ABD’de yaşanan 11 Eylül saldırıları ve arkasından gelen ‘uluslararası terörizme karşı global savaş’ olmuştur. Saldırının yaşanmasının ardından ABD’ye ilk destek Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin’den gelmiş ve Çeçenistan sorununu gündeme getirerek ‘Rusya terörizmin ne anlama geldiğini çok iyi bilmektedir.’ açıklamasını yapmıştır. Putin, Çeçenlerin bağımsızlık taleplerini dikkate almadan Çeçenistan’ı da ‘uluslararası terörizme karşı savaş’ kapsamı dahiline almak istemektedir³⁰.

İkinci Çeçen Rus savaşından Rusya galibiyetle ayrılmıştır ve Çeçenistan’da kendisine bağlı işbirlikçi ‘Çeçenistan Cumhuriyeti’ni kurmuştur. Rusya ile Çeçenistan Cumhuriyeti şehirlerden dağlara çekilen Çeçen milislerine karşı sistematik saldırılarını şiddetlendirmiştir ve Rusya bu mimvalde Çeçenistandaki ayrılıkçı hareketi minimize ederek Kuzey Kafkasya’nın tümünde çıkabilecek ayaklanmaların önüne geçmiştir. Çeçenistan’da Rusya destekli kurulan yeni Çeçenistan Cumhuriyeti’nin başına Ahmet Kadirov getirilmiştir. Rus yanlısı Kadirov dönemi ile beraber Çeçenistandaki ayrılıkçı milliyetçi hareketler azalmış ve zamanla yok olmaya başlamıştır. Ahmet Kadirov dönemi sonrası itibari ile ise oğlu Ramazan Kadirov Devlet başkanlığı görevini sürdürmektedir.³¹

Sonuç

Tarihin her döneminde olduğu gibi bu gün ve sonrasında da jeopolitik ve jeostratejik önemini kaybetmeyecek olan Kuzey Kafkasya, bulunduğu konum, iç dinamikleri ve diğer aktörlerin ilgisi sebebiyle her zaman dünyanın en önde gelen istikrarsızlık ve potansiyel çatışma alanlarından biri olmuştur.

Rusların Kafkasya bölgesi ile ilk temasları 1552 yılında Kazan Hanlığı’nı ve 1556 yılında da Astrahan Hanlığı’nın ele geçirmesiyle oluşmuştur. Kafkasya’nın, Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yer alan jeopolitik konumu, Rusya’nın Çarlık döneminde başlayan yayılcı politikaları kapsamında burayı işgal etmekteki en önemli sebebi olmuştur. Bu ise 1859’a kadar sürecek olan Kafkas direnişinin zeminini hazırlamıştır. Bu direniş Kafkasya’da bağımsızlık direnişlerinin temeli konumundadır.

Çalışmamızda ele almış olduğumuz Rus-Çeçen Savaşları konusu, Kafkasya’nın en sancılı dönemlerinden birini anlatmaktadır. Öyle ki bu dönem 18 yüzyıl sonlarından başlamış, zaman zaman şiddetini artırmış ve günümüze kadar etkini sürdürmüştür. Gazavatlık dönemi ile

³⁰ Gökçen Ekici: Kafkasya Üzerinde Dönen Küresel Politikalar ve Çeçen Eyleminin Yansımaları, *2023 Dergisi*, Sayı 20, 2002, s.67-68.

³¹ Sole, a.g.e.

Çeçen Savaşları dönemi mücadele biçimi arasında kullanılan silahlar ve ekonomik durumlar dışında ideolojik tavırlar farklılık göstermemiştir.

Soğuk Savaşın bitimi ve Soyyetler Birliği'nin dağılması ile beraber Çeçenler Cahar Dudayev önderliğinde Rusya Federasyonu ve SSCB'den ayrıldıklarını ifade ederek bağımsızlık ilan ettiklerini duyurmuş, süre gelen zaman içerisinde Rusya'nın müdahalesi ile I. Rus-Çeçen Savaşları başlamıştır.

İki yıl süren savaşı bitiren ve Çeçenlerin lehine sayılabilecek Hasavyurt ve Rus-Çeçen Antlaşmaları Rus birliklerinin Çeçenistan'dan çekilmesini öngörüyor ve Çeçenistan'a bağımsızlık yönünde bazı imtiyazlar tanınıyor ama Çeçenistan'ın asıl statüsünün belirlenmesi beş yıl sonra yapılacak görüşmelere erteleniyordu. Hasavyurt Antlaşması 31 Aralık 2001'e kadar geçerliliğini koruyacaktı. Fakat 1999 yılına gelindiğinde I.Rus-Çeçen savaşının sonlandırılmasından 3 yıl sonra II. Rus-Çeçen savaşının başlamasıyla bölgede gerilim yine yeniden alevlenmiştir.

Rusya'nın çeşitli bölgelerinde meydana gelen boybalama olaylarından çeçenlerin sorumlu tutulması, Şamil Basayev önderliğindeki bir grup geçen direnişçinin Dağıstan'a saldırmasını bahane bilerek Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan'a müdahale etmesiyle II. Rus-Çeçen savaşları başlamıştır. Çeçen direnişini kırarak bölgede üstünlüğü ele geçirmeyi başaran Rusya, terörle mücadele operasyonu kapsamında yürüttüğü politikasında başarılı olmuş ve savaş sonrasında Çeçenistan'ı kontrol altına almıştır.

Sonuç olarak 11 Eylül saldırıları akabinde Rusya da Çeçenistan'da rahat davranma ortamı elde etmiş ve bölgedeki insan hakları ihlalleri görmezden gelinmiştir. İlkinde yok sayılan insan haklarını gözetme ilkesi II. Rus-Çeçen Savaşlarında da ihlal edilmiştir. Yerleşim yerleri bombalanmış, yüzlerce kişi yargılanmaksızın hapisanelere atılmış ve yaklaşık 250 bin kişi mülteci konumuna düşmüştür.

Kaynakça

Akhiyadov, Mokhmad, “Kuzey Kafkasya Raporu: Kafkasya’da Din, Siyaset ve Etnisite”, *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 2020. https://insamer.com/tr/kuzey-kafkasya-raporu-kafkasyada-din-siyaset-ve-etnisite_2647.html (e.t. 15.01.2021).

Aydın, Nurhan; Ergün, Elif, “Kafkasya Gazavati ve Şeyh Şamil”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Kars, 2019, ss. 87-114.

Balta, Evren, “Çöküşten Kaosa Rusya, ABD ve Kafkasya Üçgeni”, *Birikim Dergisi*, Sayı 186, 2014. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-186-ekim-2004/2371/cokusten-kaosa-rusya-abd-ve-kafkasya-ucgeni/4047> (e.t. 15.01.2021).

Bölükbaşı, Ahmet, A. Kuzey Kafkasya Özerk cumhuriyetleri bağlamında Rus Dış Politikası, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yüksek Lisans Tezi), 2007.

Caferov, Nazim, ASLANLI Araz. (2016). “Kuzey Kafkasya: Azerbaycan İçin Riskler Ve Fırsatlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 50, 1-16.

Çeçen, Anıl, *Çeçenistan Dosyası*, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019.

Çeçen, Anıl. (2019, 11 Mayıs). Çeçenistan’da Rus İşgali. <http://www.ngazete.com/cecenistanda-rus-iskali-638yy.htm> (Erişim Tarihi: 12.01.2020).

Demir, Ali, F., *Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya*, Bağlam Yayıncılık, 1. Basım, İstanbul, 2003.

Ekici, Gökçen, “Kafkasya Üzerinde Dönen Küresel Politikalar ve Çeçen Eyleminin Yansımaları”, *2023 Dergisi*, Sayı 20, ss, 67-68.

İzzetgil, Elşan, “Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Rusya’nın Bölgeye Yönelik Stratejisi”, *Gazi Üniversitesi Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, c. 1, sy. 1, Ankara 2016.

Kavas, Alp Y., “L’eurasisme Moderne En Russie Postsovietique Et Les Guerres Tchetchenes”, (These De Master De Recherche), İstanbul, *Université De Galatasaray Insitut Des Sciences Sociales*, 2008.

Kurban, Vefa, vd., *Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler*, İzmir, İksad Yayınevi, 2020.

Oktay, Hasan; Cerrah Ufuk, “Türkiye’nin Kafkasya’ya Yönelik Politikalarını Şekillendiren Etmenler Ve Dış Politika Önerileri Raporu”, *Kafkasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Ankara, 2018.

Sapmaz, Ahmet, “Rusya Federasyonu’nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya’nın İstikrarı Üzerine Etkileri”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2013, (ss. 1-35).

Sole, Sefa, (2017, 5 Nisan). “Rusya-Çeçenistan Savaşı: Geçmişten Günümüze”, <https://www.stratejikortak.com/2017/04/rusya-cecenistan-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 28.11.2019).

Sunçkale, Cevher, *Çeçen Savaşı: Çeçen Cumhuriyeti Bağımsızlık Savaşı, 1994-1995*, Ankara, Sam Yayınları, 1995.

Takvul, Ufuk, “11 Mayıs 1918 Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti”, *TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2018. <https://www.turansam.org/makale.php?id=152> (e.t. 15.01.2021) .

Tanrısever, Oktay F., “Moskova’nın Çeçenistan Çıkmazı Ve Çıkış Arayışları” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2001, (ss. 180-201).

Tanrısever, Oktay, F., “The battle for Chechnia: Russia confronts Chechen secessionism (1989-1999)” *METU Studies in Development*, 27 (3-4) 2000, (ss. 321-348).

Tavkul, Ufuk, *Kafkasya’da Kültürel Etkileşim – Sosyo-linguistik Bir Araştırma*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2009.

Tekir, Osman, “Kuzey Kafkasya’da Mevcut ve Potansiyel Etnik Çatışma Alanları”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl / Vol. 2, № 3 2016, (ss. 23-46).

Uyar, Mesut, “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü” *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 28, (ss. 275-316).

Yeşil, Murat M., “19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya’nın Bağımsızlık Ve Özgürlük Mücadelesi Ve Kabileler Arasında İletişimsizlik Sorunu” *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.12/19, ss. 203-232.

Yılmaz, Ercan Y, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar; Etnik Çatışmaların Nedenleri Ve Etnik Barışın Tesisi*, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, 2020.

<http://www.cerkesya.org/kafkasya/tarih/surgun-soykirim/item/1437-cecen-halkinin-surgunu> (e.t. 15.01.2021)

KARTLI (GÜRCİSTAN) KRALLARININ HAYATLARI İSİMLİ GÜRCÜ KRONİĞİNDE KUZEY KAFKASYA HALKLARINA DAİR BİLGİLER

Cihan YALVAR
Doktora Öğrencisi, Genel Türk Tarihi
Yeditepe Üniversitesi
cihan_yalvar@outlook.com

Öz

Kafkasya ile çevresinin tarihi hakkında çok mühim bilgiler içeren ve özellikle de Kuzey Kafkasya'da yaşamış olan ya da yaşayan toplulukların tarihleri ile alakalı yazılmış olan en önemli kroniklerin başında hiç şüphesiz ki Gürcü kronikleri gelmektedir. M.Ö. 4. yüzyıldan (hatta Gürcülerin kökeninden- Hz. Nuh'un torununun torunu olan Togarma'dan) 1469 yılına kadar Kafkasya'da ve çevre bölgelerde meydana gelen olayları içeren *Kartlis Tskhovreba* (*K'art'lis Chovreba*) isimli eser XVIII. yüzyılda Kral VI. Vahtang'ın (1675-1737) emri ile halk arasında dilden dile aktarılan bilgilerin derlenmesi ile meydana getirilmiştir. Bu eserin derlenmesi esnasında Gürcü kilisesinin kayıtlarından da yararlandığı bilinmektedir. Sözü edilen bu eser, hem halk arasında dilden dile dolaşan bilgilerin hem de Gürcü kilisesinde kaleme alınmış olan tarihi metinlerin bir araya getirilmesi sonucu meydana getirilmiştir.

İnceleyeceğimiz kronik, yukarıda da sözü edilen *Kartlis Tskovreba* isimli eserin ilk kısmında bulunan ve XI. yüzyılda Leonti Mroveli tarafından yazıldığı düşünülen *Kartli (Gürcistan) Krallarının Tarihi* isimli Gürcü kroniğidir. Genel olarak M.Ö. IV. yüzyıldan M.S. V. yüzyıla kadar bölgede meydana gelen olayları içeren kronikte, Kuzey Kafkasya'daki halklar ile ilgili çok önemli bilgiler yer almaktadır. Fakat, Kafkasya'nın eski dönem ile ilgili olan tarih çalışmalarında bu kronik nedense görmezden gelinmiştir. Eserde, özellikle araştırmacılar tarafından günümüz Çeçen-İnguş halklarının (Vaynakh) öncülleri olarak kabul edilen Durdzuklar, Kuzey Kafkasya tarihinin en önemli yapı taşlarından birisi olan Alanlar (Ovslar), günümüz Adıgelerin ve Abazin-Abhazların etnik kökenlerinde önemli bir etkisi olduğu bilinen Cikler (Jikler ya da Zihler/Zikhler), Dağıstan halkları arasında yer alan Lekler ve Didoylar'ın yanı sıra Kuzey Kafkasya topraklarında uzun dönem hakimiyet kurarak bölgenin etnik tarihinde önemli bir rol oynamış olan İskitlerden de bahsedilmektedir. Makalede, Leonti Mroveli'nin kaleme aldığı bu kronikte yer alan Kuzey Kafkasya halklarının isimleri, yaşadıkları bölgeler ve faaliyetlerini aynı dönemin antik yazarları olarak da bilinen Herodot, Strabo, Plinius ve Plutarch gibi yazarların kaleme aldıkları eserler ile desteklenerek ve karşılaştırma yapılarak Kuzey Kafkasya'da bulunan halklar ve topluluklar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Durdzuklar, Alanlar (Ovslar), Cikler (Jikler-Zihler), Lekler, Didoylar, İskitler, Sarmatlar.

Giriş

Kafkasya Tarihi açısından en önemli eser olarak karşımıza çıkan *Kartlis Tshovreba* (*Kartli/Gürcistan Tarihi*) isimli anonim kronik, Gürcistan Kralları arasında mümtaz bir yere sahip olan VI. Vahtang zamanında (1675-1737) bir araya getirilmiştir. Adı geçen Kral, kurmuş olduğu bir komisyon ile farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olan kronikleri kronolojik bir sıraya göre düzenlettirmiştir. Sözü edilen bu işlemlerde ayrıca Ermeni ve İran tarihini içeren kaynaklardan da faydalanmıştır.¹

Konumuz dahilinde sözü edilen derleme kronik içerisinde yer alan *Kartli Krallarının Yaşamı* isimli kronik bütünüyle Kafkasya Tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir. Yukarıda da bahsedilen bu kronik, Kuzey Kafkasya'da yaşayan ve hakimiyet sürmüş olan toplulukların ya da halkların erken tarihlerine dair birçok önemli bilgi ihtiva etmektedir. *Kartli Krallarının Yaşamı* isimli kronik, çoğu araştırmacıya göre Leonti Mroveli tarafından XI. yüzyılda kaleme alınmıştır. Bu kronik kaleme alınırken Hristiyanlık öncesi Kartli/Gürcistan tarihine ait olan eserlerden de faydalanılmış olduğundan ötürü bazı anakronik durumlara söz konusudur². Burada bahsedilen anakronik durumlar aşağıdaki bölümlerde detaylı bir şekilde açıklanacaktır. Müellifin, eserinde genellikle Gürcistan'a komşu olan halkları sadece ülkesinde meydana gelen olaylar ile bağlantılı gördüğü durumlarda bilgiler verdiği görülmektedir. Bu nedenle de Kuzey Kafkasya'da cereyan eden olaylar hakkında kronikte sadece Gürcistan ile ilişkisi olan halklar ve topluluklardan bahsedilmiştir. Buna rağmen kronik, Kuzey Kafkasya'da yaşamış ve yaşamakta olan toplulukların tarihleri için bilhassa da erken tarihleri için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır³.

¹ *Kartlis Tskhovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi, 2014, s. 6.; *Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavnıy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi, 2008, s. 6.; *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 1.; Leonti Mroveli, *Jizn Kartliyskih Tsarey*, Perevod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii G. V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1979, s. 11.; İlyas Üstüner, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 19.

² Mroveli, *a.g.e.*, s. 3.

³ Mroveli, *a.g.e.*, s. 10-11.

İskitler ve Sarmatlar Hakkında Bilgiler

İskitler⁴, Kuzey Kafkasya topraklarına Kimmerlerin⁵ hemen ardından M.Ö. VII. Yy'dan başlayarak girmişlerdir. İskitlerin, Kuzey Kafkasya'ya hangi tarihte ve hangi bölgeden girdikleri arkeolojik buluntular ışığında izlenebilmektedir⁶. Kuzey Kafkasya'da İskitlere ait olan ok uçları, M.Ö. VII. Yy'da yıkılmış olan Serjen-Yurt yakınındaki yerleşim yerinde, Grozni şehri yakınında ve Derbent gibi çeşitli karşımıza çıkmaktadır. Hatta Derbent'in etrafına inşa edilen savunma surları kimi araştırmacılara göre İskit tehlikesi ile ilgilidir⁷.

Kuzey Kafkasya bölgesine bu şekilde giren İskitler'in ağırlıklı olarak yerleştikleri topraklar Kuban nehri ve civarındaki bölgeden oluşmaktaydı. Onların bu bölgeyi neden seçtikleri ise bölgenin hem savunma hem de saldırılara karşı uygun bir konumda bulunmasından ileri gelmektedir⁸. Kuzey Kafkasya, İskitlerin Ön Asya'ya düzenledikleri seferler için bir geçiş alanı olmuş ve bu minvalde birçok İskit kabilesi bölgeye yerleşmiştir⁹. Dağ geçitlerinden hareket ederek Kafkas sıradağlarının her iki tarafına da yerleşmiş olan İskitler¹⁰, Güney Kafkasya (Trans Kafkasya) bölgesine birden fazla şekilde geçerek Ön Asya'ya

⁴ Herodotus, *The History Books III and IV*, translated by. A.D. Godley, G.P. Putham's Sons, New York, 1928, s. 211.; Strabo, *The Geography of Strabo*, An English Translation with Introduction and Notes Duane W. Roller, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, s. 478.; İlhami Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2019, s. 53.

⁵ Kimmerlerin Kafkasya'da görünmeleri takriben M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarına denk gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, "Kafkasya'da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine", *VAKANİVÜS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl.2, Kafkasya Özel Sayısı, s. 567.; Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I.*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 162-163.

⁶ Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 37. ; Ya. A. Fedorov, *İstoričeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1983, s. 107. Arkeolojik buluntulara göre İskitler, M.Ö. I. Bin yıl içerisinde Tuna'dan Çin'in batı sınırına kadar oldukça geniş bir sahaya yayılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. İlhami Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2019, s. 48. İskitlerin Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında bkz. Herodotus, *The History Books I-II.*, translated by. A.D. Godley, Cambridge, Harvard University Press, 1920, London, s. 135.; A.S. Rusyayeva, "Religious Interactions between Olbia and Scythia", *Classical Olbia and the Scythian World, From the Sixth Century BC to the Second Century AD*, edited by. David Braund, S.D. Kryzbitskiy, Oxford-New York, Oxford University Press, 2007, s. 97. İskitlerin ve Kimmerlerin Gürcistan'da bıraktıkları arkeolojik buluntular için bkz. Barry Cunliffe, *The Scythians Nomad Warriors Of The Steppe*, Oxford University Press, New York, 2019, s. 107.

⁷ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 38. Hatta İskitlerin bir grubunun Elbrus'un zirvesine kadar yüksek arazilere ve Derbent'e kadar ulaştıkları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 42. İskitlerin Kuzey Kafkasya'da bıraktıkları arkeolojik materyaller için bkz. *Skifiya i Kavkaz*, Sbornik Naučnyy Trudov, Otvetstvennyy Redaktor A.İ. Terenojkin, İzdatelstvo Naukova Dumka, Kiev, 1980. ; S.V. Mahortiy, *Skifi Na Severnom Kavkaze*, Naukova Dumka, Kiev, 1991.; Tellioglu, *a.g.m.*, s. 569.

⁸ N.A. Gavriluyuk, "Social and Economic Issues in the Development of Steppe Scythia", *Classical Olbia and the Scythian World, From the Sixth Century BC to the Second Century AD*, edited by. David Braund, S.D. Kryzbitskiy, Oxford-New York, Oxford University Press, 2007, s. 139.

⁹ Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 40.

¹⁰ Hayri Ata, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, 2019, s. 43-44.

kadar sefer düzenlemişler ve bu şekilde de bölgeye nüfuz etmişlerdir¹¹. Büyük olasılıkla İskitler, Büyük Kafkas sıradağlarının stratejik bakımdan önemli olan noktalarında sıkı kontrol noktaları ve müstahkem mevki kurmuşlardır¹².

Sarmatların ve Savromatların bölgeye gelmeleri sonucunda İskitler'in egemenlikleri M.Ö. IV. yüzyılın sonlarında silinmeye başlamıştır¹³. İskitlerin ardından M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak bölgeye hâkim olmaya başlayan Sarmatların¹⁴, Kafkasların merkez bölgelerine ve Elbrus önünü hakimiyet altına almaları M.Ö. III.-II. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Birçok boyun bir araya gelmesiyle oluşan Sarmatlar arasında konumuz itibariyle önemli olan Ön Kafkasya'nın bozkır bölgelerinde Sarmat boyları arasında ön planda olan Siraklar ve Aorslar yer tutmuşlardır¹⁵. Sarmatların bölgede görülmeleri ile İskit boylarının tamamı Kuzey Kafkasya mıntikasını terk etmemiş, İskitlerin içerisinde yer alan bazı boylar da Sarmatlara katılmıştır. Nihayetinde, Sarmatların çağı Kuzey Kafkasya'da yeni bir bölgesel güç olarak Alanların ortaya çıkması ile sona erdiği görülmektedir¹⁶.

Müellif eserinde İskitlerden ve Sarmatlardan Hazarlar şeklinde ve Hazarların Akınları bölümünde bahsetmiştir. Hazar isminin buradaki kullanımı araştırmacıların da fikir birliğinde bulunduğu üzere anokronik bir durumdur. Sözü edilen bu anakronik durum aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Leonti Mroveli İskitler ve Sarmatlar hakkında şöyle bilgiler vermiştir:

“Bu zamanda kuvvetlenen Hazarlar, Tiret'in oğlu Durdzuk¹⁷'un hâkim bulunduğu Lek ve Kavkas kavimleriyle savaşımaya başladılar. Tiret'in oğlu diğerlerinden Hazarlara karşı yardım istedi. Bunlar da, altı Togarmoslu

¹¹ Fedorov, *a.g.e.*, s. 107.

¹² Alan A. Tuallagov, İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 42.; Yılmaz Nevruz, Umumi Kafkas Tarihine Giriş I., Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 193.

¹³ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁴ Ruslan Betzov, Çerkeslerin Etnik Tarihi, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009, s. 163. Buluntulara göre Sarmatlar Aral Gölü'ne kadar yayılmışlardır. Buranın batısında kalan coğrafya, İtil çevresi ve bozkırları, Kuzey Kafkaslardan, Kafkas dağlarına kadar uzanan coğrafya Sarmatia'nın kapsamına giriyordu. Detaylı bilgi için bkz. İlhami Durmuş, Sarmatlar, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, 2017, Ankara, s. 51-52. Nakh dillerinde tehlikeli, çirkin, korkunç yabancı anlamına gelen “tsarmat” sözcüğü, Sarmatların Kuzey Kafkasya'ya akın ettikleri dönem ile ilgilidir. Sarmatlara karşı olan bu yaklaşım, Nakh halkının folkloründe de yer alan ejderha yılan Sarmak'ın adına da yansımıştır. Sarmat ismi ve anlamı hakkında bkz. Alan A. Tuallagov, İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 162.

¹⁵ Ya. A. Fedorov, İstoričeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1983, s. 107.; T.A Gabuev, Rannyaya İstoriya Alan (Po Dannım Pismennih İstočnikov), Vladikavkaz, İriston, 1999, s. 31. Sarmatların Çeçenistan'a kadar yayıldıkları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Alan A. Tuallagov, İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 44

¹⁶ Alan A. Tuallagov, İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 184. İsmail Berkok'un aktardığına göre günümüzde Kabardeyler ve Abhazlar arasında yaşamakta olan Şarmat (Şermet) isimli bir aile bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Berkok, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 151.

¹⁷ Ermeni kaynaklarında Ducuk, Derjuk olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. Rewriting Caucasian History, Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles The Original Georgian Texts and The Armenian Adaption, translated with Introduction and commentary by Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996, s. 14-15.

kavim, yardıma çağırıldılar ve onlar ile birleştiler. Böylelikle birleşen bütün Togarmoslular kabileler, Kafkas dağına aşarak Hazar ülkesine saldırdılar ve buradan esirler aldıktan sonra orada bazı şehirler kurarak geri çekildiler. Bunun üzerine Hazarlar, kendilerine bir kral seçerek ve ona tabi olarak, Derbent kapısından geçtiler. Togarmoslular onların çokluğunu görünce Hazarlara karşı gelemediler. Hazarlar, Togarmosluların memleketlerini ele geçirerek Ararat'da (Urartu Ülkesi¹⁸), Masis'de (Ağrı Dağı) ve kuzey muntikalarında bulunan şehirlere kadar ilerlediler. Tuharis, Samşvilde, Mtkuris-Tzihe veya Hunan ile Şida-Kartli ve Egris müstahkem şehirleri bu olaylardan uzak kaldılar. Hazarlar bu suretle Deniz Kapısı (Derbent) ve Aragvi veya Deriala (Daryal) gibi iki önemli geçidi tanımış oldular. Hazarlar, Togarmoslular tarafından hiçbir mukavemet görmeksizin, akınlarına devam ederek bütün bu kavimleri vergiye bağladılar¹⁹. Hazar Kralı, yukarıda da bahsedildiği üzere bu memlekete yaptığı ilk akınları sırasında, Kafkas Dağları'nı aştığı sırada yanında bulunan Uobos²⁰'a Somhet ve Kartli'den alınan esirleri ve Lomek (Terek)'in doğusunda bulunup dağın batı ucuna kadar uzanan Kavkas'ın bir kısmını mülk olarak verdi ve Uobos oraya yerleşti. Kavkas'a bağlı olan topraklar arasında yer alan Oset'de ikamet eden Ovslar (Alanlar) Uobos'dan meydana gelmişlerdir. Fakat Kavkas²¹'in oğulları içerisinde en meşhuru olan Durdzuk, dağın sarp kısımlarına gitmiş ve burada kendi ismi ile anılacak olan Durdzuket²² şehrini kurmuştur. Durdzuk, Hazar Kralını metbu olarak tanımıştır. Sözü edilen Kral, başka bir prensede, aynı akın esnasında mülk olarak batıya doğru Derbent denizinden Lomek'e kadar uzanan Lekan'dan, Ran'dan ve Movakan'dan alınan esirleri verdi. O da, Lekan'a ait olan bu topraklara yerleşti. Kavkas'ın torunlarından en meşhuru olan Hozanih²³ ise, dağın sarp kısımlarına yerleşti ve kendi ismi ile Hosaniket²⁴ isimli bir şehir kurdu. Bu suretle uzun seneler boyunca bütün bu kavimler Hazarlara tabi oldular.”²⁵

¹⁸ M. Fahreddin Kırzioğlu, Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 16.

¹⁹ *Gürcistan Tarihi (Eski çağlardan 1212 yılına kadar)*, Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s. 9.; Leont'i Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, translated and commentary Dmitri Gamq'relidze, Kartlis Tshovreba A History Of Georgia, Artanudji Publishing, Tbilisi, 2014, s. 17.; Leonti Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, Obraşenie Gruzii Svyatoy Nino, perevod i kommentari V.G. Ahvlediani, Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii, Glavnyy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi, 2008, s. 17-18. ; Leonti Mroveli, Jizn Kartlitskih Tsarey, Perevod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii G.V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1979, s. 25.

²⁰ Uobos adı Alan dilinde bir isimdir ve ismin gerçek hali orijinal hali Obsi'dir. Detaylı bilgi için bkz. İ.G. Semenov, “Soobşteniya Leonti Mroveli O Hazarah”, Vestnik İnstituta İAE, No.3, 2007, s. 5.

²¹ Ermeni kaynaklarında Kovkas olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History, Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles The Original Georgian Texts and The Armenian Adaption*, translated with Introduction and commentary by Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996, s. 4. F. Kırzioğlu'na göre Kavkaslar adı altında Çerkesler kastedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. M. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 17.

²² Ermeni kaynaklarında Durjket olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 15.

²³ Ermeni kaynaklarında Xuzuni, Xuzanix olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 15, 18.

²⁴ Ermeni kaynaklarında Xuzunis olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 15.

²⁵ *Gürcistan Tarihi*, s. 9-10.; Leonti Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, Obraşenie Gruzii Svyatoy Nino, perevod i kommentari V.G. Ahvlediani, *Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavnyy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi, 2008, s. 17-18. Leont'i Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, translated and commentary Dmitri Gamq'relidze, *Kartlis Tshovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi, 2014, s. 18.

Leonti Mroveli'nin burada Hazarlar ismiyle bahsetmiş olduğu güç İskit ve Sarmat kabileleridir²⁶. Hazarların kronikte verilen zamanda bölgede bulunmadıklarından ötürü burada Hazar isminin kullanımı anakronizm olarak karşımıza çıkmaktadır. İskitler ve Sarmatlar, Kuzey Kafkasya topraklarında görüldükleri ilk dönemde kronikten de anlaşılacağı gibi yerli halka karşı genel olarak aşırı saldırgan bir siyaset izlemişlerdir. Sonuç olarak yerli halkın bir kısmı ya imha edilmiş ya da yerlerinden kovulmuştur, bir kısmı ise de kronikte de görüldüğü gibi haraca bağlanmıştır. Daha sonra Kuzey Kafkasya topraklarına dışarıdan gelen her topluluğun yaptığı gibi karşılıklı ilişkiler dostane bir şekilde gelişmeye başlamıştır²⁷. Bu doğrultuda özellikle İskitlerin düzenlemiş oldukları Ön Asya seferlerine Kafkasyalı kabilelerin de eşlik ettikleri bilinmektedir²⁸. Tuallagov'a göre kronikte Hazar Kralı'nın oğlu olarak geçen Uobos (Rubos/Robos) ismi Alanlar ile yakından alakalıdır. Bazı araştırmacılara göre, Leonti Mroveli'nin Hazarlar adı altında verdiği bilgiler İskitlerin Güney Kafkasya seferlerinden birisini anlatmaktadır²⁹.

Ovslar (Alanlar) Hakkında Bilgiler

Genel anlamıyla, Alanların Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkmaları ile ilgili en erken kayıtlar M.Ö. II. Yy'm sonundan ve M.S. I. Yy'm ortası arasında Kuban bölgesinde bulunmuştur³⁰. Kuzey Kafkasya tarihine damga vurmuş olan Alanların öncülleri genel bağlamda Aorslar olarak kabul edilmektedir³¹. Alanların Kuzey Kafkasya topraklarında yerleşmiş oldukları bölgelere bakıldığında onların eş zamanlı olarak hem Ön Kafkasya'nın bozkır bölgelerinde hem de Merkezi Ön Kafkasya'nın dağlık yamaçlarında yerleştikleri

²⁶ Mroveli, "Jizn Gruzinskih Tsarey", s. 69.; Mroveli, "The Lives of the Georgian Kings", s. 72.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 4.; Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2009, Ankara, s. 33. Kırzioğlu'na göre Hazarlar ismiyle bahsedilenler Kimmerlerdir. Detaylı bilgi için bkz. M. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 17.

²⁷ İ.G. Semenov, "Soobšteniya Leonti Mroveli O Hazarah", *Vestnik İnstituta İAE*, No.3, 2007, s. 3.; Tuallagov, *a.g.e.*, s. 55. Hazarlar hakkında gelen bilgiler ve onların Kuzey Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. A.V. Gadlo, *Etničeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza IV-X. Vv.*, İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad, 1979.; M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. D. Ahsen Batur, 3. Baskı, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2008.; Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.; Altay Tayfun Özcan, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Yayınları, 2019, İstanbul.

²⁸ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 52.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 191.

²⁹ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 126.

³⁰ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 185. Alanların Kuzey Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. V.B. Kovalevskaya, *Kavkaz i Alanı*, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1984.

³¹ Agustı Aleman, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih Istočnikah*, İdatelstvo Menedjer, Moskova, 2003, s. 36-38.; Karoly Czegledy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, çev. Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul, 1998, s. 34.; Umut Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 80.; Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009, s. 180.; İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, 2017, Ankara, s. 58, 96.

bilinmektedir. Alanların, özellikle Merkezi Ön Kafkasya'nın dağlık yamaçlarına yerleşmeleri onların Güney Kafkasya yönündeki önemli askerî ve ticarî yolları kontrol etme arzusunda olduklarına işaret etmektedir. Bölgedeki Alanların yerleşimlerine genel olarak bakıldığında karşımıza iki farklı bölgede yer alan Alanlar çıkmaktadır. Bu gruplardan ilki Don³² Nehri ve civarında yerleşirken diğerleri ise Ön Kafkasya'nın merkezinde bulunmaktaydılar³³.

Alanlar ile ilgili adı geçen kronikte ilk bilgi yukarıda da bahsettiğimiz bölümde görülen Hazar (İskit) Kralı'nın oğlu olan Uobos'un faaliyetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Mroveli bu olayı şöyle nakletmiştir:

*“Hazar (İskit) Kralı, yukarıda da bahsedildiği üzere bu memlekete yaptığı ilk akınları sırasında, Kafkas Dağları'nı aştığı sırada yanında bulunan Uobos'a Somhet ve Kartli'den alınan esirleri ve Lomek (Terek)'in doğusunda bulunup dağın batı ucuna kadar uzanan Kavkas'ın bir kısmını mülk olarak verdi ve Uobos oraya yerleşti. Kavkas'a bağlı olan topraklar arasında yer alan Oset'de (Ovset) ikamet eden Ovslar (Alanlar) Uobos'dan meydana gelmişlerdir.”*³⁴

Yukarıdaki bölümde Ovsların³⁵ (Alanların) kökenleri hakkında araştırmacılar tarafından birbiriyle bağlantılı olan görüşler belirtilmiştir. İlk görüşe göre Ovslar, İskit Kralı'nın oğlu Uobos'a verdiği esirlerin torunlarıdır³⁶. Bu görüş ile bağlantılı olan diğer görüşe göre İskitlerin Med toprakları üzerine düzenledikleri seferlerin birisinde buranın halkı İskitler tarafından tutsak edilmiştir. Sözü edilen bu tutsaklar, İskitlerin Kafkasya'ya dönmeleriyle

³² Don ismi İran dilinde su demektir. Daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 98.

³³ Tuallagov, a.g.e, s. 277.

³⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 9-10.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 17-18.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 18.

³⁵ Alanlar, Gürcü kroniklerinde Ovs şeklinde isimlendirilmişlerdir. Haxhausen'e göre Tatarlar Osetlere Os, Lezgiler Otz ve Otzi, Gürcüler ise Osi diyorlardı. Detaylı bilgi için bkz. Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 97-98. Oset kelimesinin anlamı Ovsların Yurdu demektir ve bu isim onlara Gürcüler tarafından verilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Agusti Aleman, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih Istoçnikah*, İdatelstvo Menedjer, Moskova, 2003, s. 30. ; Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 92, 100.; *Osetini Glazami Russkih i İnostrannih Puteşestvennikov (XIII.-XIX. Vv)*, Sostavlenie, Vvodnaya statya i primeçniya B.A. Kaloeva, Perevod çasti tekstov İ.S. Zevakinoy, Severo-Osetinskoe Knijnoe İzdatelstvo, Ordjonikidze, 1967, s. 89.; *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M.O. Kosvena, L.İ. Lavrov, G.A. Nersesov, H.O. Haşaevev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova, 1960, s. 297. Ovs ismi hakkında detaylı bilgi için bkz. N.G. Volkova, *Etnonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1973, s. 103.; Ya. A. Fedorov, *İstoriçeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1983, s. 105. Hatta 1600'lü yıllarda dahi Gürcüler Osetleri Ovs şeklinde isimlendirmektedirler. Daha fazla bilgi için bkz. Hayri Ata, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, 2019, s. 103.

³⁶ Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, çev. Habibe Eren, Kafdav Yayıncılık, 2017, İstanbul, s. 166.

beraberinde getirilmişler ve Kafkasya sıradağlarını Daryal yoluyla geçerlerken bölgeye yerleştirilmişlerdir³⁷.

İskitlerin tüm Targomosluları haraçgüzar yapmalarından çok zaman sonra kronikte Ovslar (Alanlar) ile ilgili bilgiler görülmeye başlar. Genel anlamda verilen bu bilgilerde Ovsların, Gürcülerin bir numaralı müttefikleri olduğu ve akrabalık bağlarının kurulduğu ifade edilmiştir. Leonti bu müttefiklik durumlarını şöyle nakletmiştir:

“Nemrud’un torunlarından olan Ardam adlı bir eristav, Kartli’ye girmiş ve buranın bütün şehir ve kalelerini zorlayarak burada bulunan Hazarları kılıçtan geçirmiştir. Ardam’dan sonra eristav değişiklikleri sonrasında varis olarak seçilen İared isimli kişi öldürülünce Kartloslular fırsattan istifade ederek Ovslar ile anlaşarak İran eristavını öldürerek, İranlıları kılıçtan geçirdiler ve Gürcüler böylece hürriyetlerini kazandılar.”³⁸

Bu bilginin ardından müellif, Makedonyalı Büyük İskender’in Kartli’ye gelmesi ve burayı egemenlik altına almasını anlattığı bölümde Ovslardan tekrar bahsetmiştir. Leonti Mroveli burada Ovslardan şöyle bahsetmiştir:

“Parnavaz³⁹, İskender’in yerine bıraktığı Azon’a karşı çıkmak istemiş ve bu amaçla Ovslar ve Lekler ile müzakere etmiştir. Ve onlarda Azon’un taleplerine karşı çok zorluk çektiklerini ifade edip Parnavaz ile birleşmeye söz vermişlerdir. Ardından ertesi yıl Azon, Parnavaz’a karşı yürümüştür. Ermenistan eristavları ile birleşen Parnavaz’ın ordusu Azon’u mağlup etmiştir. Bu savaş sonrasında Parnavaz kız kardeşlerinden birisini dönemin Ovs kralı ile evlendirmiştir.”⁴⁰

Parnavaz’ın ardından tahta geçen Saurmag⁴¹ zamanında da Ovslar ile müttefiklik durumu söz konusudur. Bu dönemdeki olaylar ise şöyle anlatılmıştır:

“Parnavaz’dan sonra tahta oğlu Saurmag⁴² geçmiştir, onun hakimiyetini kabul etmeyen Kartli eristavlarına karşı halasının oğlu olan Oset kralına yardım için müracaat etmiş ve Oset Kralı’da yardımında bulunmak için seve seve hareket etmiştir.”⁴³

³⁷ Met Çünatıko, *a.g.e.*, s. 198. Morgan’a göre de Osetler, İskitlerin İran seferlerinde esir ettikleri halktır. Ona göre İskitler, Daryal geçidi üzerinden Kafkasya’ya dönerken bu kavmi buraya yerleştirmişlerdir. Daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 94.

³⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 11.

³⁹ Kartli’nin ilk kralı olarak bilinen Parnavaz/Farnavaz M.Ö. 299-234 yıllarında Gürcistan Kralı olarak hüküm sürmüştür. *Rewriting Caucasian History*, s. 379.; Cyrill Toumanoff, “Chronology Of The Early Kings Of Iberia” *Traditio*, Vol.25, s. 8.

⁴⁰ *Gürcistan Tarihi*, s. 21.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 23-24.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 23-24.

⁴¹ Parnavaz’ın ardından tahta geçen oğlu Saurmag M.Ö. 234-159 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 379.; Toumanoff, *a.g.m.*, s. 9.

⁴² Anlamı *Kara El* olan Saurmag köken olarak bir Oset ismidir. Detaylı bilgi için bkz. Donald Rayfield, *Edge Of Empires A History Of Georgia*, Redaktion Books, London, 2012, s. 24.

⁴³ *Gürcistan Tarihi*, s. 27.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 25.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 25.

Burada, Parnavaz'ın Ovsları taht savaşında kendi yanına çekmesine dikkat çekilir ve bununla Ovsların Kuzeybatı Kafkasya ile daha doğrusu Kuban boyları ile ilişkisi kastedilmektedir⁴⁴.

Ardından Leonti M.S. 87-103 yıllarında hüküm süren Azork ve Armazel zamanında Ovslar ile müttefik olmalarından şöyle bahsetmektedir:

“Azork ve Armazel⁴⁵ zamanında bu prensler Gürcistan'ın sınırlarını ihya etmek üzere birleşmişlerdir. O esnada, Sumbat Biüritian, İarvand'ı öldürmüş ve aynı kralın kardeşi olan Artaşan'ı tahta çıkarmış olduğundan, Gürcistan kralları Azork ve Armazel, Ovsları ve yanlarında Lekleri yardıma çağırılmışlardır. Bazuk ve Anbazuk⁴⁶ ismini taşıyan ve iki kahraman olan kardeş Ovs kralları Peçenekler ve Cikler'de beraberlerinde olmak üzere orduları ile gelmişlerdir. Gürcistan kralları kuvvetlendiler bunlar ile beraber ve ansızın Ermenistan topraklarına girdiler. Ovs Kralı Bazuk Sumbat'ı düelloya davet etti. Bazuk bu düelloda Ermeni kralı tarafından ağır yaralandı. Bunu gören Anbazuk derhal yardıma koştu fakat Sumbat onu öldürdü. Bu olay üzerine birleşik Gürcistan ordusu düşmanın üzerine hücumla geçti. Savaşı Ermeniler kazandılar⁴⁷. Ardından Ovslar savaşta kaybettikleri askerleri için onların öçlerini almak için Gürcistan'a geçtiler. Gürcüler ile dostluk bağı kurdular ve iki müttefik millet, Ermeniler ile daima savaş halinde kaldılar. Ermenistan Kralı Artaşan bu dönemde, Sumbat'ın kumandası altında bulunan bütün ordusu ile beraber sefere çıktı. Bunun üzerine Gürcüler şehir ve kalelerin korunması, savunulması ile meşgul oldular. Ardından Ermeni kralı bunları yendi ve Gürcüler ile Ovsları kendisine yemin ettirerek kendisine tabii ettikten sonra geri döndü.”⁴⁸

Alanlar, M.S. I. yüzyılda Med ülkesine Partlara karşı ve M.S. 72 ve 135 yıllarında Ermenistan'a iki kez girmişler, buraları yağmalayıp tekrar topraklarına dönmüşlerdir. Yukarıda verilen bilgiler de onların M.S. 72 yılındaki seferlerine aittir. Ayrıca bu akınlarda Alanların

⁴⁴ Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. S. 166.

⁴⁵ Ermeni kaynaklarında Azuk ve Azmayer olarak geçiyor. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 53.

⁴⁶ İsmi geçen bu iki kardeş hakkında detaylı bilgi için bkz. R.T. Hatuev, *Hronika Alanskih Tsarey, Materialı İstoriko-Kulturnogo Obştestva “Alanskiy Ermitaj”*, Seriya “Biblioteka Kraevede”, Vıp II. , Çerkessk, 2007, s.56. Bazuk ve Anbazuk'un isimlerinin anlamları hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki Oset dilinde Bazuk'un Omuz, Ambazuk/Anbazuk'un ise Düz Omuzlu-Kolu Güçlü olduğudur. Detaylı bilgi için bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 234. Diğer görüşe göre ise Bazuk ve Ambazuk isimleri Karaçay-Malkar dilinde Bazuk'un İri Yarı Güçlü-Kalın anlamı varken, Ambazuk'un anlamı ise En İri demektir. Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I.*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 267.

⁴⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 31-32.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 32-33.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 33.; T.A Gabuev, *Rannyya İstoriya Alan (Po Dannim Pismennih İstoçnikov)*, Vladikavkaz, İriston, 1999, s. 33.

⁴⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 48.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 34.

Kapadokya'ya kadar gittikleri de bilinmektedir⁴⁹. M.S. 72 yılında gerçekleşen seferde⁵⁰ Alanlar Gürcü Kralı ile anlaşarak Medya'nın üzerine yürümüşler ve burayı talan etmişlerdir ve onlara hiçkimse karşı çıkmamıştır. Medya Kralı Pakor, topraklarını bırakarak kaçmış karısını ve metreslerini ancak 100 talent ödeyerek esir olmaktan kurtarabilmiştir. Buradan sonra onlar Ermenistan'a ulaşmışlardır⁵¹. M.S. 135 yılındaki seferde Alanlar bir kez daha Güney Kafkasya'ya inmişler ve bu seferde Albanya ve Med topraklarını harabeye çevirmişler ve Ermenistan ile Kapadokya'ya da zarar vermişlerdir⁵².

Müellif sözü edilen bu müttefiklik durumu M.S. 185-189⁵³ yıllarında hükümdarlık yapan II. Amazasp döneminde sonlanmasını şöyle anlatmıştır:

“II. Amazasp⁵⁴ döneminde büyük bir Ovs ordusu Dvalet yolu ile ilerledi. Kral, ancak onlar dağı geçtikten sonra haberi oldu. Ovslar, dinlenmek üzere Liahvi kıyısında 8 gün beklediler. Bu zaman içinde hiçbirisi Gürcistan'a akın düzenlemedi. Çünkü amaçları sadece Mzheta'yı tahrip etmektir. Amazasp tüm eristavları topladı ve ordu birleşince Ovslar şehrin kuzeyinde bulunan kapılardan Muhnar istikametine doğru geldiler. Bu savaşta pek çok Ovs öldü. Ertesi gün Gürcüler akınlara devam ettiler. Bu sırada, Ovsların içerisinde kendileri arasında meşhur bir kahraman olan Huanhua⁵⁵ isimli birisi ortaya çıktı. İkisi de haykırarak birbirlerinin üzerine atıldılar. Kral ilk hamlede düşmanını öldürdü. Ardından gece Kral tekrar takviye kuvvetler ile Ovsların üzerine atıldı. Onların karargâhlarını dağıttı ve onları kılıçtan geçirdi. Ertesi yıl Kral, Ermenilerin de yardımları ile Ovsların ülkesini zapt etti ve zaferler geri döndü. Ardından Gürcistan topraklarında Kral'ın bazı davranışları halkı başka şeyler yapmaya itti. Huzursuzluklar oldu ve Ermeni kralı bu olayın üzerine ordusu ile beraber Gürcistan'a yürüdü. Ermeni kralının davetine Amazasp'a karşı kinli olan Ovslar'da iştirak ettiler. Meydana gelen savaşta Amazasp yenildi ve Kral öldü yerine ise Ermenistan kralının kendi oğlu olan Rev (M.S. 189-216⁵⁶)geçti.”⁵⁷

⁴⁹ Gabuev, a.g.e., s. 31-32.; Kazi T. Laypanov, İsmail İ. Miziev, *Türk Halklarının Kökeni*, çev. Hatice Bağcı, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014, s. 132.; Umut Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 98-99, 124.; Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I.*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 277-278.; Hayri Ata, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, 2019, s. 71.;

⁵⁰ Bazı araştırmacılara göre bu sefer M.S. 72'de değil 68 veya 75 yılında ya da 70 yılının ikinci yarısından önce 72-74 yıllarında gerçekleşmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s.227.

⁵¹ Tuallagov, a.g.e., s. 225.; Rayfield, a.g.e., s. 32.

⁵² Tuallagov, a.g.e., s. 235.

⁵³ *Rewriting Caucasian History*, s. 379.; Toumanoff, a.g.m., s. 17.

⁵⁴ Ermeni kaynaklarında Hamazasp olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 65.

⁵⁵ Ermeni kaynaklarında Xawnaxua olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 66.

⁵⁶ *Rewriting Caucasian History*, s. 379.; Toumanoff, a.g.m., s. 17.

⁵⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 53-55.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 26-37.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 37.

Ardından Gürcistan'ın Hristiyanlığı kabul ettiği yıllarda hükümdar olan III. Mirian zamanında (M.S. 284-361) ve II. Bakar zamanında (M.S. 380-394⁵⁸) Ovslar ile yaşanan olayları müellif şöyle nakletmiştir:

“III. Mirian zamanında Ossetlerin Feroş ve Kavtzia⁵⁹ ismindeki iki komutan önderliğinde Gürcistan'a akın yaptıkları görülmektedir. Bunu haber alan Mirian acilen Oset topraklarına girmiş ve Hazaristan'a kadar olan yerleri tahrip ettikten sonra Dvalet yolu ile topraklarına dönmüştür⁶⁰.II.Bakar zamanında, İranlılara karşı Bizans memleketinden asker getirilmesini ve kapıları Kafkasyalılara açarak oradan Ossetlerin ve Leklerin yardıma gelmesi teklifinde bulunmuşlardır.”⁶¹

Tüm bilgiler ışığında, Alanların Ermenistan ve Med topraklarına kadar varan akınları sadece M.S. I.-II. yüzyıllarda ile sınırlı kalmamış, M.S. III.-IV. yüzyıllarda da devam etmiştir⁶². Sonuç olarak, bazı batılı bilim adamları Osetlerin atalarının Alanlar olduklarını kabul etmektedirler. 1807-1808 yıllarında Kafkasya'yı gezen Julius Klaproth'a göre de Osetlerin, Sarmatlar ile yakın bir ilişkisi vardır⁶³. Sarmat antropolojik tipinin Oset tipine yakın olduğu ve aynı şekilde Oset gen havuzunun Alan ve Sarmatların atalarıyla bağlantılı olduğu kaydedilmiştir⁶⁴. Fakat bazı tarihçiler göre Alan-Oset ilişkisini reddederler. Haxhausen'e göre Alanlar, Osetlerin atalarıdır⁶⁵. Fakat Alanların etkileri sadece Osetler üzerinde değil, Kuzey Kafkasya'nın farklı kabileleri üzerinde de görülmektedir⁶⁶.

Zikler (Zihler/Cikler/Jikler) Hakkında Bilgiler

Zikler hakkında ilk bilgileri Strabon, *Coğrafya* isimli eserinde vermiştir. Strabon eserinde: “*Sindika ve Gorgippia'dan sonra Aheyler, Zigler ve Geniohlar deniz kıyısı boyunca*

⁵⁸ *Rewriting Caucasian History*, s. 380.

⁵⁹ Peroş, İran dilinde muzaffer anlamına gelirken, Kavtiya ise Kuban bölgesinde oturan Kavtad kabilesi ile ilgilidir. Daha fazla bilgi için bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 254.

⁶⁰ *Gürcistan Tarihi*, s. 63.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 43.

⁶¹ *Gürcistan Tarihi*, s. 112.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 67.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 69.

⁶² Ammianus Marcellinus, *The History of Ammianus Marcellinus*, with an English translation by John C. Rolfe, In Three Volumes III, Harvard University Press, London, 1963, s. 393.; Tuallagov, *a.g.e.* s. 252.

⁶³ Kuş, *a.g.e.*, s. 93.

⁶⁴ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 164.

⁶⁵ Kuş, *a.g.e.*, s. 98.

⁶⁶ Betrozov, *a.g.e.*, s. 181. Alanlar, belli bir derecede Adıgeleri etkilemiş olmakla beraber, onların etkileri Karaçay-Malkarlılarda da görülmektedir. Bunun yanında Alanlar, bazı araştırmacılara göre günümüzdeki Osetlerin, Malkarlıların ve Karaçaylıların ataları olarak kabul edilmektedirler. Daha detaylı bilgi için bkz. Umut Üren, *Avrasya'nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018, s. 163-173, 173-176.; Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009, s. 182.; *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M.O. Kosvena, L.İ. Lavrov, G.A. Nersesov, H.O. Haşaeov, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova, 1960, s. 243.

yerleşmişlerdir ve çoğu yerde liman olmayıp dağlarla kaplıdır, zira burası artık Kafkasya'dır" demiştir⁶⁷. Ardından onların isimleri bize göre Pliny'de geçmektedir. Onun ifade ettiğine göre:

*"Kimmerium'u geçtikten sonra sahilde birden fazla kabile yaşar. Bunlardan bazıları Maeotiei, Hali, Sernes, Serrei, Scizi (Zik) ve Gnisslerdir. Bunlardan sonra Don nehri civarında Sarmatlar yaşarlar."*⁶⁸

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ziklerin (Cikler/Jikler)⁶⁹, Meotlar⁷⁰ içerisinde yer aldıklarını ve onların komşularının yakın komşularının Sindler ve Arihler olduklarını görmekteyiz⁷¹. M.Ö. I. Yy'dan başlayarak M.S. III. Yy'a kadar Karadeniz'in kıyı şeridinde Kerketler, Toretler, Zikler ve Geniohlar yaşamaktaydı⁷². Antik yazarların bahsettiği Zihler, Kerketler, Aheyler ve Geniohlar akraba topluluklardılar. Yaşadıkları yerler günümüzde Soçi ve Novorossiysk kentleri arasındaki kıyı şerididir. Gürcü kaynaklarında da bu bölgede Ciklerin yaşadıkları ifade edilmiştir⁷³. Muhtemelen Milattan bir yüzyıl önce Zikler, Kuban'da bulunan eski yerlerini terk ederek Karadeniz kenarında Tuapse ile Soçi arasına yerleşmişlerdir⁷⁴.

M.S. ilk yüzyıllardan itibaren Zihlerin nüfusları artmış ve coğrafyaları genişlemiştir. Onlar komşu ve akraba toplulukları dışlamamışlar aksine onlarla kaynaşarak onları Zih adı altına toplamışlardır. M.S. II. Yy'dan başlayarak Zihler, Roma İmparatorluğu'nun tebalığını kabul etmişlerdir, IV. Yy'da Roma yetkilileri istenmeyen kişileri Zih topraklarına sürgün ediyorlardılar. Tüm bilgilere göre Zihler, daha I-III. Yyy'larda şimdiki Tuapse ve Gagra arasında kalan bir bölgede yaşıyorlardı⁷⁵.

Leonti Mroveli Gürcülerin Hristiyanlığı kabul ettiği dönemde eş zamanlı olarak Hristiyanlığın tüm Kafkasya'ya yayılmaya başladığını ifade ederken, bir havarinin de Ziklerin arasına gittiğini şöyle ifade etmiştir:

"Aziz Andre diğer gönderilmişler ile beraber Kenânî Simon'u orada bıraktı ve kendisi de, kendilerini iğrenç hareketlere vermiş olan vahşi deniz insanların ikamet ettikleri Ciket'e doğru gitti. Bu insanlar aziz havarinin nasihatlerini dinlemek şöyle dursun, onu öldürmeye kalkıştılar. Fakat Aziz havari, ilahi himaye sayesinde kurtuldu ve onların kara cahilliklerinde

⁶⁷ Strabo, *a.g.e.* s. 477, 479.; Betrozov, *a.g.e.* s. 135.; Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi II (Evrikalarım-Bulduklarım)*, Türkçeleştiren: Doğan Erdiç, Kafdav Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 280.

⁶⁸ Pliny, *Natural History*, Translated by. H. Rackham, Cambridge, Harvard University Press, London, 1961, s. 351.

⁶⁹ Nevruz, *a.g.e.*, s. 304.

⁷⁰ Meotlar hakkında bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 29.

⁷¹ Tuallagov, *a.g.e.*, s. 122.

⁷² Betrozov, *a.g.e.*, s. 142.

⁷³ Betrozov, *a.g.e.*, s. 135. Kırzioğlu'na göre burada isimleri geçen Cikler, Çerkeseli'ne yerleşen bir Kıpçak boyu Çigiller'dir. Detaylı bilgi için bkz. M. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 38.

⁷⁴ Berkok, *a.g.e.*, s. 141.

⁷⁵ Betrozov, *a.g.e.*, s. 176-177.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 445.

dayanımlarını görereö uzaklaştı. Bundan dolaydır ki bu adamlar bugün hala dinsizlik içinde kalmışlardır.”⁷⁶

Muhtemelen IV. yy’a ait olan bu kısımda Ziklerin yukarıda bahsedilen bölgede yaşadıkları görülmektedir.

M.S. 87-103 yılları arasında hüküm süren kardeşler Azork ve Armazel zamanında Ciklerin Gürcülerin yanında buldukları kronikte sabittir. Onların Gürcülerin yanlarında müttefik olarak gelmeleri şöyle nakledilmiştir:

“Azork ve Armazel zamanında bu prensler Gürcistan’ın sınırlarını ihya etmek üzere birleşmişlerdir. O esnada, Sumbat Biüritian, İarvand’ı öldürmüş ve aynı kralın kardeşi olan Artaşan’ı tahta çıkarmış olduğundan, Gürcistan kralları Azork ve Armazel, Ovsları ve yanlarında Lekleri yardıma çağırılmışlardır. Bazuk ve Anbazuk ismini taşıyan ve iki kahraman olan kardeş Ovs kralları Peçenekler ve Cikle⁷⁷r’de beraberlerinde olmak üzere orduları ile gelmişlerdir. Gürcistan kralları kuvvetlendiler bunlar ile beraber ve ansızın Ermenistan topraklarına girdiler. Ovs Kralı Bazuk Sumbat’ı düelloya davet etti. Bazuk bu düelloda Ermeni kralı tarafından ağır yaralandı. Bunu gören Anbazuk derhal yardıma koştu fakat Sumbat onu öldürdü. Bu olay üzerine birleşik Gürcistan ordusu düşmanın üzerine hücumla geçti. Savaşı Ermeniler kazandılar⁷⁸. Ardından Ovslar savaşta kaybettikleri askerleri için onların öçlerini almak için Gürcistan’a geçtiler. Gürcüler ile dostluk bağı kurdular ve iki müttefik millet, Ermeniler ile daima savaş halinde kaldılar. Ermenistan Kralı Artaşan bu dönemde, Sumbat’ın kumandası altında bulunan bütün ordusu ile beraber sefere çıktı. Bunun üzerine Gürcüler şehir ve kalelerin korunması, savunulması ile meşgul oldular. Ardından Ermeni kralı bunları yendi ve Gürcüler ile Ovsları kendisine yemin ettirerek kendisine tabii ettikten sonra geri döndü.”⁷⁹

Antik yazarlar, Gürcü ve Ermeni kaynaklarına bakılırsa söz konusu dönemde Ziklerin, Kuzey Kafkasya’daki öteki yerli nüfus ile beraber Gürcülerin yanlarında Ermenistan’a ve Ön Asya seferlerine katılmış oldukları görülmektedir⁸⁰.

Aslında, Zik adına daha çok IV.-V. yüzyıllardaki Bizans kaynaklarında rastlanır. Fakat Zik ismi Moğolların Kuzey Kafkasya’ya gelmelerinden sonraki döneme kadar kullanıldığı görülmektedir⁸¹. M.S. V yy’da bir anonim yazarı şöyle diyor:“*Pagra (Novorossiysk) limanından Eski Aheya’ya kadar uzanan bölgede eskiden Ahey denilen halk yaşıyordu, şimdiyse Zihler*

⁷⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 41.

⁷⁷ Gürcü kaynaklarında Cik, Zik, Zih ismi Adıgeler için kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. N.G. Volkova, *Etnonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1973, s. 55.

⁷⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 31-32.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 32-33.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 33.; T.A Gabuev, *Rannyya İstoriya Alan (Po Dannum Pismennih İstoçnikov)*, Vladikavkaz, İriston, 1999, s. 33.

⁷⁹ *Gürcistan Tarihi*, s. 48.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 34.

⁸⁰ Betrozov, *a.g.e.*, s. 180.

⁸¹ Betrozov, *a.g.e.*, s. 177.; Volkova, *a.g.e.*, s. 19.

yaşıyor.”⁸² VI. yüzyıl Bizanslı tarihçi Prokopius’da Ziklerden bahis ile onların Hristiyan olduklarını ve eskiden beri Romalıların müttefikleri olduklarını ifade etmiştir⁸³. Bizans İmparatoru VII. Konstantin (Porphyrogenitus)’da *De Administrando Imperio* isimli eserinde Ziklerin ülkesinden bahsetmiş ve onların ülkesinden sonra sırasıyla Papagia ve Kasog ülkesi gelir demiştir⁸⁴. M.S. X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bazı Adıge grupları Kasog/ Keşak ismiyle tesmiye edilmeye başlanmışlardır⁸⁵. 982 yılına ait olan *Hudûdü’l-âlem* isimli eserde Alanlara ait bir bölgenin Guz denizi yakınında isminin Kasak olduğu ifade edilmiştir. Burasının hoş bir yer olup tüccarlar ile dolup taşıdığı da ifade edilmiştir⁸⁶. *Hudûdü’l-âlem’in* yanı sıra Mes’ûdi’de, *Mürûcü’z-zehab* isimli eserinde Adıgelerden Keşak/Keşk ismiyle bahsetmiştir⁸⁷. Lamberti’nin aktardığına göre Çerkeslerin Çarlarına/Krallarına Kaşak-Mepe denilmekteydi⁸⁸.

Kasog isminin yerine Zik isminin daha genel ve daha uzun zaman kullanıldığını görmekteyiz. Zik isminin X. yüzyıldan günümüze kadar kullanıldığını görmekteyiz. Özellikle Leonti Mroveli’nin eserini kaleme aldığı XI. yüzyılda Zikler Gürcistan tarihinde önemli roller oynamışlardır⁸⁹. Kafkasya’ya gelen bazı katolik rahiplerin Ziklerin ve Alanların topraklarından geçtiklerini bilmekteyiz⁹⁰. 1237’de Dominikan rahibi Yulian Ziklerin ülkesini ziyaret etmiştir⁹¹. 1404 yılında Kafkasya’da bulunan Johannes de Galonifontibus Ziklerden ve onların ülkesi Zikhia’dan bahsetmiştir. Galonifontibus’a göre bu ülke Karadeniz’in arkasındaki dağ eteklerine kadar uzanmaktaydı⁹². Giorgio İnteriano’da Ziklerin ülkesinden bahsetmiştir. İnteriano, Ziklere; Greklerin, Latinlerin, Tatarların ve Türklerin Çerkes dediklerini, onların ise kendilerine

⁸² Betrozov, *a.g.e.*, s. 133.

⁸³ Procopius, *History Of The Wars Book I and II*, translated by. H.B. Dewing, William Heinemann, London, 1914, s. 533.

⁸⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 1993, s. 187.; Volkova, *a.g.e.*, s. 20.

⁸⁵ Betrozov, *a.g.e.*, s. 178.; Volkova, *a.g.e.*, s. 19.; Fedorov, *a.g.e.*, s. 94.

⁸⁶ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 74.

⁸⁷ Şeşen, *a.g.e.*, s. 50.; Fedorov, *a.g.e.*, s. 95. Mesudi’nin ifade ettiği Keşekler Met Çünatiko Yusuf İzzet’e göre Zikhlerden başkası değildir. Detaylı bilgi için bkz. Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi II (Evrikalarım-Bulduklarım)*, Türkçeleştiren: Doğan Erdinç, Kafdav Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012, s. 291.

⁸⁸ *Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsı v İzvestiyah*, s. 58. Etnik ad olarak “Kaska” sözcüğünü, araştırmacılar Adıgelerin eski adı olan “Kaşagi” (Kasog) kelimesine bağlamaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009, s. 89.

⁸⁹ Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 65. Bizim kanımıza göre Leonti Mroveli’nin eserinde Ziklerden bahsetmesi aynı Kıpçaklar ve Peçenekler gibi XI. yüzyılın olayları ile ilgilidir. Burada anakronik bir durum yoktur, çünkü Zikler M.Ö. yıllarda Kuzey Kafkasya’da bulunmaktaydılar.

⁹⁰ *Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsı v İzvestiyah*, s. 29.; Volkova, *a.g.e.*, s. 23. Kafkasya’da katolik rahiplerin faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Altay Tayfun Özcan, “Timur’un Seferine Kadar Kafkasya’da Katolik Rahipler ve Kiliseleri Üzerine”, *TAD*, C. 39, S. 68, s. 206-224.

⁹¹ *Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsı v İzvestiyah*, s. 32.; Volkova, *a.g.e.*, s. 23.

⁹² Lajos Tardy, “The Caucassian Peoples and Their Neighbours in 1404”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXXII (1), s. 91-92.

Adiğe dediklerini aktarmıştır⁹³. Edmund Spencer'e göre Bizanslılar Kafkasya'nın batısında yaşayan topluluğu Zikler olarak adlandırmışlardır. Bu kelime ona göre Çerkesleri ifade etmek için kullanılıyordu⁹⁴. Güldenstadt'de Ciklerden ve onların ülkesi olan Cigetya'dan bahsetmiştir⁹⁵. Son olarak ise Klaproth'un ifade ettiğine göre Gürcüler, Karaçaylılara Karaciki ülkelerine de Karaciketya derler. Burada kullanılan Ciki ismi Çerkeslerden gelmektedir demiştir⁹⁶. Batı Avrupalı yazarlara göre XVII. yüzyıla kadar Karadeniz'den Megrelya'ya kadar uzanan topraklar üç bölgeye ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki Zikhiya idi.⁹⁷

Gürcü kaynaklarında Adıgelerin yanısıra Abazinlerin de Cik ismiyle tesmiye edildikleri bilinmektedir⁹⁸. Hatta Zik/Cik ismi XVIII. yüzyıldaki Gürcistan Kralı II. İrakliya zamanında kullanıldığı görülmektedir. Sözü edilen dönemde kullanılan bu isim Gürcüler tarafından güneyde yaşayan Abazinleri ifade etmek için kullanılmıştır⁹⁹. Bu bilgilerin ışığında Cikler'in, Abhaz-Abaza toplumunun oluşmasına da katkı sağlamışları ortaya çıkmaktadır¹⁰⁰. Sonuç olarak, İsmail Berkok'a göre bugün Tuapse civarında oturmakta olan Ubıkhlar kendilerine Cikhi demektedirler. Yine ona göre Cikhler/Ubıkhlar bugüne kadar adlarını ve yerlerini koruyarak günümüze kadar gelebilmişlerdir¹⁰¹. Diğer bir görüşe göre 1864 yılında yaşanan Büyük Çerkes Sürgünü'nünde deniz kenarında yaşayan Cigetliler¹⁰² olarak tanınan tüm Abhazlar Türkiye'ye göç etme kararı vermişlerdir¹⁰³.

⁹³ *Adıgi, Balkartsı i Karaçaevtı v İzvestiyah Evropeyskih*, s. 46.; Volkova, *a.g.e.*, s. 18. Çerkes isminin Kerket ismi ile ilgisi için bkz. Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 47. Kerketler hakkında detaylı bilgi için bkz. Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009, s. 132.; Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2009, Ankara, s. 174.

⁹⁴ Kuş, *a.g.e.*, s. 52.

⁹⁵ Kuş, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁶ *Adıgi, Balkartsı i Karaçaevtı v İzvestiyah*, s. 245.

⁹⁷ Volkova, *a.g.e.*, s. 52, 56.

⁹⁸ Betrozov, *a.g.e.*, s. 177.

⁹⁹ Volkova, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁰⁰ Betrozov, *a.g.e.*, s. 177; Kuş, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁰¹ Berkok, *a.g.e.*, s. 141.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁰² Met Çünatiko Yusuf İzzet'e göre bu unvan çok eskidir. Çerkeslerin ilk ulusal lakapları olan ve adam, insan manasına gelen "Ts'ixu/Ts'ifi'den" gelir. Detaylı bilgi için bkz. Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2009, Ankara, s. 180.

¹⁰³ Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 137.

Durdzuk, Lek, Kavkas ve Didoylar Hakkında Bilgiler

Çeçen kabileleri arasında yer alan Durdzuklar¹⁰⁴, aynı zamanda bazı araştırmacılar tarafından Vaynakhlrın ataları olarak da ifade edilmektedirler¹⁰⁵. Sözü edilen bu terim ya da isim Gürcüler tarafından Vaynakhlara verilmiştir¹⁰⁶. Aşağıda da görüleceği üzere Gürcü kaynakları göz önüne alındığında Durdzukların, Çeçen ya da İnguşların Merkezi Kafkasya dağlarında oturanlarına verilen bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁷. Leonti Mroveli'nin kaleme aldığı bu kronikte ilk olarak Durdzuk ismine Gürcistan'ın efsanevi ilk kralı olan Parnavaz/Farnavaz'ın Büyük İskender'in yerine bırakmış olduğu Azon'u yenmesinden sonra hükümdarlığı eline geçirmesi ve ardından da komşu topluluklardan birisi olan Durdzuklar ile akraba olması olayı ile görürüz. Mroveli olayı şöyle nakleder: *“İlk Gürcistan Kralı olan Parnavaz'ın İskender'in tayin etmiş olduğu Azon ile olan mücadelesi sonrasında Kavkas ırkından bir Durdzuk kızı ile evlenmiştir.”*¹⁰⁸ Yukarıda da görüldüğü gibi Kartli Kralları için bölgede güvenilir, sağlam müttefikler bulmak çok önemliydi.

Nitekim bu müttefiklerin ne denli önemli yerler işgal ettiklerini Mroveli, Saurmag döneminde yaşanan olaylar ile şöyle anlatmıştır:

*“Parnavaz'ın ölmesinden sonra tahta oğlu Saurmag geçti. Gürcistan'da bulunan tüm eristavlar Saurmag'ın hükümdarlığına karşı çıktılar ve onu öldürmek için harekete geçtiler. Bunu haber alan Kral, gizlice annesi ile beraber dayısının yanına gitmek üzere Durdzuk ülkesine kaçtı. Romalı aznavurlar da ona taabiyetlerini bildirdiler. Ardından, bunun üzerine Saurmag, Durdzukları birleştirdi. Eristavlara karşı yürüdü ve Kartli'yi ele geçirdi. Saurmag, Kartlosluları yendikten sonra Durdzuklara büyük bir refah temin etti. Çünkü Hazarların akınlarından beri Durdzuk toprakları harabeye çevrilmişti. Saurmag, Durdzukların yarısını kendi memleketlerinden çıkardı. Bazılarına yüksek rütbeler verdi. Kalanları da Didoet¹⁰⁹'ten Egris¹¹⁰'e kadar uzanan bir mintikada, yani Suanet'de Mtiulet'e yerleştirdi, annesi tarafından akrabaları olan diğer bir kısmı ile dostluk bağları edindi. Kendisi de kral olarak Mtzgheta'ya yerleşti.”*¹¹¹

¹⁰⁴ Amjad Jaimoukha, *The Chechens A Handbook*, Routledge Curzon, London and New York, 2005, s. 31. Fahrettin Kırzioğlu'na göre Durdzuklar İlk-Hazaların kalıntılarıdır. Detaylı bilgi için bkz. M. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 11.

¹⁰⁵ Fedorov, *a.g.e.*, s. 111.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 280. Vaynakhlr, Kafkasya'nın dağ eteklerinde yaşamaktadırlar ve eski zamandan beri göçebeler tarafından itildikleri için yerleri bugün farklı yerlerde. Detaylı bilgi için bkz. George Anchabadze, *The Vanakhs (The Chechen and Ingush)*, Caucassian House, Tbilisi, 2001, s. 27.

¹⁰⁶ Volkova, *a.g.e.*, s. 124.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 52.

¹⁰⁷ Rayfield, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁰⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 25.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 24.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30.

¹⁰⁹ Didoet: Avar ülkesi sınırlarında Kahet'in kuzeydoğusunda dağlık bir bölgenin adıdır.

¹¹⁰ İmeret'in eski gürcü adıdır.

¹¹¹ *Gürcistan Tarihi*, s. 27.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 25.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 25-26.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 30.

Fakat Ovslar'da da olduğu gibi söz konusu olan bu müttefiklik durumları elbette ebedi değildi. Durdzuklar ile Saurmag'ın yerine Kral olan Mirvan arasında savaşlar yaşanmıştır. Mroveli olayları şöyle nakleder:

“Kral Saurmag'ın hiç erkek çocuğu yoktu, o bu yüzden Nemrud'un torunlarından olup, teyzesinin oğlu olan Mirvan'ı (M.Ö. 159-109¹¹²) İran'dan getirterek onu evlat edindi ve onu kızlarından birisi ile de evlendirdi. Durdzuklar, onun hakimiyeti esnasında itaatkarlıklarını bozdular ve Cartalet'te bulunan Kafkaslılar ile birleşerek, Kahet ve Bazalet'i esaret altına aldılar. Bunun üzerine Mirvan, Gürcistan eristavlarını çağırarak atlı ve piyade bütün askerlerini birleştirdi ve Çartallar'dan¹¹³ başka, Saurmag'ın göç ettirdiği Kafkasyalılar kendisine tâbi kaldıklarından, ordusunun başında olduğu halde Durdzuk ülkesine yürüdü. Durdzuklar yol üzerinde bulunan müstahkem mevkiileri işgal etmiş olduklarından, Kral Mirvan atından inerek süvarileriyle arkadan desteklenen piyade askerlerinin başında olduğu halde yaya yürümeye başladı. Bu savaşta Durdzuklar yenilmiş ve Gürcülerin önlerinden kaçmışlardır. Ardından Mirvan Durdzuk ülkesine girip burayı ve Cartal'ı tahrip etmiştir. Darubal adını taktığı kapıları birbirine raptedilmiş taşlarla tanzim ettirdi ve Mzheta'ya yerleşerek orada sakin bir saltanat sürdü.”¹¹⁴

Müttefiklik durumları her devlet ve topluluğun o anki durumuna göre değişmekteydi. Leonti'nin verdiği bilgilerden bunu daha iyi anlayabiliyoruz. Durumlara göre şekillenen politikalar gereğince taraflar bazen müttefiklik anlaşmasını bozmuşlar, bazen de anlaşmalarına sadık kalmışlardır. Durdzukların, Gürcü hanedan ailesine akraba olmaları aslında onları bazen hanedana sahip çıkmalarını yani destekçisi olmalarını bazen de devletin hakiminin kendileri olduklarını göstermişlerdir.

Müttefik olunan bir durumda Azork ve Armazel döneminde meydana gelmiştir. Bu müttefiklik durumu şöyle gelişmiştir:

“Gürcistan kralları Azork ve Armazel döneminde yukarıda da bahsedildiği gibi Ermeniler ile ciddi savaşlar yapılmıştır. Sözü edilen bu savaşlardan birisinde Azork ve Armazel Ermeni Kralı'na karşı Lekler ve Ossetleri de yardıma çağırmıştır. Lekler yardıma yanlarında Durdzuk ve Didoyları getirirken, Ovslar'da yanlarında Peçenek¹¹⁵ ve Cikleri getirmişlerdir.”¹¹⁶

¹¹² Toumanoff, a.g.m., s. 10.

¹¹³ Dağıstan'da bulunan gruplardan birisidir. Detaylı bilgi için bkz. Leonti Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, *Perevod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii* G.V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1979, s.65.

¹¹⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 28.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 25-26.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 26.

¹¹⁵ Bu kısımda Peçeneklerden bahsetmek yine anakronizme işaret etmektedir. Fakat yazar XI. Yy'da yaşadığından ötürü Peçenekleri buraya yerleştirmiş olabilir. Çünkü, Peçenekler XI. yüzyılın ortalarında Kıpçaklar'ın bölgeye gelmeleri ile onlar tarafından itilerek batıya hareket etmişlerdir. Kıpçakların Gürcistan'daki faaliyetleri ve varlıkları hakkında bkz. Cihan Yalvar, “Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan'da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları* (TDA), C. 124, S. 245, s. 279-306.

¹¹⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46.

Kronikte Durdzuklar hakkında son bilgi ise yukarıda da bahsettiğimiz gibi zamanın politikasına göre Durdzukların tavırlarının değiştiğini ifade etmektedir: “*III. Mirian zamanında bazen Hazarlar Derbent’e; Gürcülerin üzerine Lekler, Durdzuklar ve Didoylar ile beraber geliyorlardı.*”¹¹⁷

Netice olarak genel kaniya göre Durdzuk etnik termimi Vainakhların atalarına işaret ettiği kabul edilmektedir¹¹⁸. M.S. I. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Kafkasya’da yaşayan Nakh¹¹⁹ kabileleri arasında Durdzukların ismi geçmektedir¹²⁰. VII. yy’a ait olan Ermenistan Coğrafyası isimli eserde Vainakh kabileleri arasında Durdzuk ismi bulunmaktadır¹²¹. Volkova’ya göre Durdzuk ismi Kist etnonimine işaret eder¹²². Kırzioğlu’na göre Durdzuk yurdu şimdiki Çeçenistan topraklarıdır¹²³. Durdzuk ismi Fars ve Araplar tarafından da kullanılmıştır. Fars tarihçi İbn El-Fakih’in IX. yüzyılda Durdzuk isminden bahsettiği bilinmektedir¹²⁴. Buna ek olarak Durdzukların isimleri 1226 yılında Gürcülerin yanında Celaleddin Harezmsah’a karşı savaşırken de geçmektedir¹²⁵. Burada Durdzuklar yukarıda da ifade edildiği gibi Gürcistan Krallığı’nın müttefiki olarak yer almışlardır. Durdzuk ve Durdzuketi ismi, XVII. yüzyılda Gürcüler arasında hala kullanılmaktaydı. Gürcüler tarafından zikredilen bu yer ismi günümüz İnguşetya toprakları için kullanıldığı bilinmektedir¹²⁶. Daha doğrusu bu yüzyılda kastedilen ya da bahsedilen Durdzuketi yer ismi Kisteti’nin güneyini ifade etmekteydi¹²⁷.

Kavkas ve Lekler hakkında sözü edilen kronikte ilk verilen bilgi şöyledir:

”Somehler (Ermeniler), Herler, Lekler, Gürcüler, Ranienler, Movakanlar, Megreller ve Kavkasyalılar hep beraber Targomas (Togarma¹²⁸) isimli bir cedden inmişlerdir. Togarma, Nuh’un Yafes isimli oğlunun oğlu olan Avyavan’ın oğlu Tarşış’in oğluydu. Togarma ailesi beraber muazzam Ararat (Urartu Ülkesi) ve Masis (Ağrı Dağı) dağları arasındaki toprağa yerleştiler. 600 sene hayatta kalmış olan Togarma’ın bir çok eşi, oğulları ve kızları oldu. Ailesi zaman içerisinde çok büyüdü onlar Ararat ve Masis topraklarına sığmaz oldular. Togarma’ya isabet eden memleketin hududlarını, doğudan Gurgân Denizi¹²⁹ (Hazar Denizi) batıdan Karadeniz, güneyde Medya’nın

¹¹⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 62.

¹¹⁸ Anchabadze, *a.g.e.*, s. 18-19.

¹¹⁹ Nakh terimi Çeçenleri, İnguşları, Kistleri ve Batları ifade etmek için kullanılır. Daha fazla bilgi için bkz. Amjad Jaimoukha, *The Chechens A Handbook*, Routledge Curzon, London and New York, 2005, s. 13.

¹²⁰ Jaimoukha, *a.g.e.*, s. 32.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 437.

¹²¹ Anchabadze, *a.g.e.*, s. 21.; Nevruz, *a.g.e.*, s. 433.

¹²² Volkova, *a.g.e.*, s. 135.

¹²³ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 18.

¹²⁴ Volkova, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹²⁵ Anchabadze, *a.g.e.*, s.24.

¹²⁶ Volkova, *a.g.e.*, s. 135-136.

¹²⁷ Volkova, *a.g.e.*, s. 137, 139.

¹²⁸ Ermeni kaynaklarında T’orgom olarak geçer. Detaylı bilgi için bkz. *Rewriting Caucasian History*, s. 2.

¹²⁹ *Adıgi, Balkartsi i Karaçevtsı v İvestiyah Evropeyskih Avtorov XIII.-XIX. Vv.*, Sostavlenie, redaktsiya perevodov vvedenie i vstupilitelnie stati i tekstam V.K. Gardanova, Knijnoe İzdatelstvo Elbrus, Nalçik, 1974, s. 54.

karşısına düşen Oret Dağı (Cudi Dağı¹³⁰), kuzeyden de İranlıların İalbuз (Elbrus) dedikleri dağ teşkil ediyordu”¹³¹. Togarma'nın kuvvetli ve şanlı sekiz oğlu vardı. Bunlar: Haos¹³², Kartlos¹³³, Bardos, Movakan, Lekos, Heros, Kavkas ve Egros idi¹³⁴. Kafkasların kuzeyine düşüp Togarma'ya ait olmayan yerlerde tek bir insan dahi yoktu. Togarma seçkin kahramanlarından olan Lekos (Lekan) ve Kavkas isimli oğullarını, Kafkas'tan Derbent Denizine kadar (Hazar) akan büyük nehre kadar uzanan bu ıssız memlekete götürdü. Lekan'a Derbent denizinden büyük Lomeh (Terek) nehrine kadar olan yerleri ve kuzeyden Büyük Hazar Nehrine (Volga-Don¹³⁵) kadar uzana sahayı (Terek-Volga arası), Kavkas'a da, Lomek'in batısında (Terek) Kafkas dağlarının sonuna kadar uzanan topraklar verilmiştir.”¹³⁶

Dağıstan ve Kafkasya tarihi ile ilgilenen araştırmacıların Lek isminin Lezgileri mi yoksa Lakları mı ifade ettiği hususunda fikir ayrılıkları vardır¹³⁷. Fakat şüphesiz bir durum vardır ki Lek ismi tüm Dağıstan halklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu isim özellikle de Ortaçağ'da Dağıstan kabileleri için kullanılmış olan kollektif bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁸. Aslında Legler hakkındaki ilk bilgiler Strabo'nun *Coğrafya* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır. Strabo eserinde, Amazonlar ve Albanlar arasında yaşayan Geller¹³⁹ ve Leglerden bahsetmiştir. Adı geçen yazar burada Geller ve Leglerden İskit kabilesi olarak

¹³⁰ Kırzioğlu, a.g.e., s. 16.

¹³¹ *Gürcistan Tarihi*, s. 1-2.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 13.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 13.

¹³² Ermenilerin atası olarak kabul edilir. Detaylı bilgi için bkz. Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayıncılık, 2. Basım, 2009, Ankara, s. 22.; Esat Uras, *The Armenians in History and the Armenian Question*, çev. Prof.Dr. Süheyla Artemel, Documentary Publications, İstanbul, 1988, s. 247.

¹³³ Gürcülerin atası olarak kabul edilir. Kartlos için bkz. *Gürcistan Tarihi*, s. 5-8.

¹³⁴ *Gürcistan Tarihi*, s. 2.

¹³⁵ Kırzioğlu, a.g.e., s. 17.

¹³⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 4.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 14.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 14.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 22.

¹³⁷ Lekler ve Lezgiler arasındaki bağlantı için bkz. Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 130.; İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 145-146.; Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Dr. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50.; Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasvirî*, çev. Habibe Eren, Kafdav Yayıncılık, 2017, İstanbul, s. 171.; M. Fahreddin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 17. Lezgi ismi Lez ve Lej'ler anlamında kabul edilecek olursa -gi takısının nispet edatı veya çoğul takısı olabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Met Çünatiko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2009, Ankara, s. 299. Lekler ve Laklar arasındaki bağlantı için bkz. Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 315, 429-431.; Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 117.

¹³⁸ *İstoriya Dagestana*, Tom I., Glavnıy Redaktor G.D. Daniyalov, Glavnaya Redaktsiya Vostochnoy Literaturı, Moskova, 1967, s. 107.; Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 42-43.; *Narodı Kavkaza I*, Pod Redaktsiey M.O. Kosvena, L.İ. Lavrov, G.A. Nersesov, H.O. Haşaevev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova, 1960, s. 487.

¹³⁹ Sözü edilen bu topluluğun yerleşim yeri hakkında birden fazla görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre Geller sadece Albanya'nın kuzeyinde değil, aynı zamanda Hazar Denizi'nin güneybatısında da yaşamaktaydılar. Diğer bir görüşe göre ise Geller, Dağıstan'ın güneyinde Kudiyalçay Irmağı civarında yaşamaktaydılar. Genel anlamda Legler ise Samur Irmak havzasının dağlık bölgesinde, Udin ve Albanların ise kuzeylerinde yaşamaktaydılar. Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş I*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 421.

bahsetmiştir¹⁴⁰. Bu bilgiye göre onların ve onlara akraba olan kavimlerin İskitlerin Ön Asya seferlerine katılmış olmaları da mümkün gözükmektedir¹⁴¹. Strabo'nun ifade ettiklerine ek olarak M.S. 45-120 yılları arasında yaşamış olan¹⁴² Plutarch'da Amazonlar ile Albanlar arasında Gellerin ve Leglerin yaşadıklarını ifade etmiştir¹⁴³. Bunun yanında Legler ve Geller Alban kabileleri içinde de sayılmışlar ve yer almışlardır¹⁴⁴.

Kronikte verilen bu ilk bilgilerden sonra Leklere rastlanılan ikinci bilgiler Azork ve Armazel zamanına denk gelmektedir. Mroveli burada Leklerden, Gürcülerin müttefiki olarak şöyle bahsetmiştir:

“Gürcistan kralları Azork ve Armazel döneminde yukarıda da bahsedildiği gibi Ermeniler ile ciddi savaşlar yapılmıştır. Sözü edilen bu savaşlardan birisinde Azork ve Armazel Ermeni Kralı'na karşı Lekler ve Ovsları da yardıma çağırmıştır. Lekler yardıma yanlarında Durdzuk ve Didoyları getirirken, Ovslar'da yanlarında Peçenek ve Cikleri getirmişlerdir.”¹⁴⁵

Yukarıda da Ovslar kısmında bahsedildiği gibi Lekler'de bazen Gürcüler ile müttefik olarak bazen de onların karşısında yer almışlardır. Leonti Leklerin müttefiklerine dair iki önemli olayı örnek olarak göstermiştir. Müellif bu olayları şöyle nakletmiştir:

“Kral Asfagur zamanında Kafkas kapılarını açarak Kral Lekleri oradan geçirerek İran'a karşı yapılacak savaş üzerine Kosaros'un yanına gitmiştir¹⁴⁶. II. Bakar zamanında İranlılara karşı Leklerden yardım istenmiştir.”¹⁴⁷

Fakat bazı durumlarda Leklerin Gürcülere karşı olduklarını ve çıkarları gereği müttefiklik fikrinden vazgeçtikleri de görülmüştür. Örneğin: *“III. Mirian zamanında bazen Hazarlar; Lekler, Durdzuklar ve Didoylar ile Derbent'ten Gürcülerin üzerlerine yürümüşlerdir.”¹⁴⁸*

Yukarıda da bahsedildiği gibi genel olarak antik yazarlar Legi/Lek adı altında Doğu Kafkasya'da yaşayan eski topluluğu ifade etmişlerdir¹⁴⁹. Mes'ûdi, *Mürûcü'z-zeheb* isimli

¹⁴⁰ Strabo, *a.g.e.*, s. 486.; Nevruz, *a.g.e.* s. 314.; Met Çünatıko, *a.g.e.*, s. 296-297.

¹⁴¹ Tuallagov, *a.g.e.* s. 126.; Volkova, *a.g.e.*, s. 127.; Anchabadze, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴² Nazan Karakaş Özgür, “Strabo'nun Coğrafyası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 30, s. 84.

¹⁴³ Plutarch, *Plutarch's Lives Ageseilaus And Pompey Pelopidas And Marcellus*, Translated by. Bernadotte Perrin, Cambridge, Harvard University Press, London, 1955, s. 209.

¹⁴⁴ *İstoriya Dagestana*, s. 106.

¹⁴⁵ *Gürcistan Tarihi*, s. 45-46.

¹⁴⁶ *Gürcistan Tarihi*, s. 56.; Mroveli, “Jizn Gruzinskih Tsarey”, s. 38.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 39.

¹⁴⁷ *Gürcistan Tarihi*, s. 112.; Mroveli, “The Lives of the Georgian Kings”, s. 69.

¹⁴⁸ *Gürcistan Tarihi*, s. 62.

¹⁴⁹ *Narodı Kavkaza I*, s. 503. Bu yazarlara ek olarak Haxthausen ve Golovin'e göre Lezgi adı Dağıstan'da yaşayan toplulukların ekseriyeti için genel bir isim olarak kullanılmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021, s. 113.; George Anchabadze, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, Caucassian House, Tbilisi, 2001, s. 17.

eserinde Lekleri Kafkas dağlarından bir halk diye tesmiye eder¹⁵⁰. Kroniklerde Lek ailesinin en meşhuru olarak Khozonih ismi geçmektedir. Onun dağlara çekilerek burada bir şehir kurduğu kronikte sabittir. Onun kurmuş olduğu bu şehrin adı Khozonih ya da Khunzah idir¹⁵¹. Burası Ortaçağda Serir ülkesi olarak geçmektedir. Gürcü yazarlara göre Serir-Avar ülkesinin merkezi Hunzah'dır¹⁵².

VII. Yüzyılda Sarmat kabileleri içinde yer alan Didoylar¹⁵³, genel kanaate göre günümüzdeki Andodidoyların atalarıdır. Onların yaşadıkları yer olarak bilinen Didoeti ise Dağıstan'ın bir bölgesinin adı olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁴. Kronikte Kavkas olarak adı geçen topluluk bazı araştırmacılara göre Vainakhlar'ın atalarıdır. Onlar genel olarak Kavkasyanlar ismiyle anılırlar¹⁵⁵. Aslında doğru olarak Kavkaslılar adı geçen kronikte Kuzey Kafkasya'da bulunan otokton kabileler için kullanılmış olabilir¹⁵⁶.

Sonuç

Gürcistan Kralı VI. Vahtang'ın emriyle kurulan komisyon tarafından farklı yazarlar ve farklı tarihlerde yazılan kroniklerin toplanması ile oluşturulan *Kartlis Tshovreba* isimli anonim kroniğin ilk bölümünde yer alan ve XI. yüzyılda Leonti Mroveli tarafından yazıldığı düşünülen *Kartli Krallarının Yaşamı Tarihi* isimli kronikte Kuzey Kafkasya bölgesinde hüküm sürmüş ve yaşamış olan İskitler-Sarmatlar, Ovslar (Alanlar), Zikler (Cikler, Jikler, Zikhler), Durdzuklar, Lekler ve son olarak da Didoylar hakkında metinde de görüldüğü üzere önemli bilgiler yer almaktadır. Müellifin sözü edilen kroniği XI. yüzyılda yazmış olması da eserin içeriği açısından dikkat edilmesi gereken hususlardan birisidir. Örneğin eserde Hazarlar bahsinde İskit ve Sarmatların anlatılmış olması kuvvetle ihtimaldir. Kimmerlerin ardından bölgeye gelen İskitler onların ardından bölgeye gelen Sarmatlar kronikte görüldüğü üzere Kuzey Kafkasya'da yaşayan kabileleri ve toplulukları egemenlikleri altına almışlardır. Hatta özellikle İskitler Güney Kafkasya ve Ön Asya üzerine yapmış oldukları seferlerde Kuzey Kafkasya'da bulunan kabileleri ve toplulukları da kendi yanlarına çekmişler ve onlar ile beraber seferlere

¹⁵⁰ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 50.

¹⁵¹ M.G. Gadjev, O.M. Davudov, A.R. Şihaidov, *İstoriya Dagestana*, İzdatelstvo DNTS RAN, Mahaçkale, 1996, s. 104.

¹⁵² Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 56.

¹⁵³ *Armyanskaya Geografiya VII Veka Po R.H. (Pripisıvavşayasya Moiseyu Horenskomu)*, Tekst i Perevod s Pricovokupleniem Kart i Obyasnitelnıh Primeçaniy İzdal K.P. Patkanov, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg, 1877, s. 31.

¹⁵⁴ Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 64.

¹⁵⁵ Anchabadze, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵⁶ Mroveli, *Jizn Kartlitskih Tsarey*, s. 43.

çıkılmışlardır. Haliyle bu durumda İskitler ve Sarmatlar ile bölgede bulunan kabilelerin ve toplulukların karşılıklı ilişkilerine de yansımıştır. Metinde İskitlerin ardından incelemiş olduğumuz topluluk Ovslar (Alanlar)'dır. Araştırmacıların ortak fikrine göre Sarmat kabilelerinin içinde bulunan Aorsların Alanların öncülleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Alanların kökenleri konusu kronikte yer bulmuştur. Yukarıda da görüldüğü gibi İskit-Sarmat Kralı'nın oğlu olan Uobos'un Ovsların (Alanların) cediti olduğu ifade edilmiştir. Günümüzdeki Osetlerin de Alanların torunları oldukları konusu kimi çevreler tarafından geçerliliğini korumakla beraber Osetlerin İskit-Sarmat kabileleri ile yakın ilişkisi olduğunu kronik gözler önüne sermiştir. Ayrıca Alanların en sıkı ilişkide buldukları topluluk olarak kronikten de anlaşılacağı üzere Gürcüler gelmektedir. Onların komşuluk ilişkileri daha da ileriye gitmiş ve akrabalık ilişkileri dahi kurulmuştur. Alanlar, M.S. IV. yüzyıla kadar Kuzey Kafkasya'da etkin bir güç olarak görülmektedirler. Onların Gürcüler ile beraber Güney Kafkasya'ya ve Ön Asya'ya yaptıkları seferler kronikte yer bulmuştur.

Ovsların ardından kronikte adından sıkça bahsedilen topluluklardan birisi de Ziklerdir. İlk kez Strabon tarafından isimler zikredilen Zikler genel anlamda bakıldığında Meotlar içerisinde yer alan ve Karadeniz'in kıyı şeridinde yaşayan bir topluluktur. Zaman içinde kuvvetlenmeleri ile kendilerine kattıkları komşu kabileler ile güçlenen Zikler'in isimleri Milattan önceki yüzyıllardan günümüze kadar korunarak gelmiştir. Kronikteki Zik isminin Adıgeleri işaret ettiği bilinmektedir. Gürcistan'da Hristiyanlığın yayılması sırasında havariler arasından Aziz Andre'nin Ziklerin ülkesine gitmesi ve Hristiyanlığı orada yaymak istemesi kronikte önemli hususlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Ziklerin havariyi dinlemek şöyle dursun ona çok kötü davrandıkları da kronikte yer bulmuştur. Zik ismi genellikle Bizans kaynaklarında ve Gürcüler tarafından çok sık kullanılmıştır. Günümüzde ve yakın tarihte Zik ismi ile kimi araştırmacılara göre Abhaz-Abazinler, kimi araştırmacılara göre Ubıkhlar'ı tanıtmak için kullanılmıştır. Mroveli'nin kroniğinde isimlerinden birden fazla yerde bahsedilen ve Gürcistan tarihi için çok önemli bir zamanda Gürcülerin yanlarında bulunan Durdzuklar önemli bir yer işgal etmişlerdir. Genel kanaate göre Durdzuklar, Vainakhlrın (Çeçen-İnguş) atalarıdır. Onların isimleri Nakh kabileleri içerisinde geçtiği bilinmektedir. Durdzuklar yukarıda da bahsedildiği gibi Kartli/Gürcistan Devleti'nin kuruluşunda çok önemli bir rol oynamışlardır. Hem Parnavaz/Farnavaz hem de Saurmag dönemlerinde Gürcistan'ın ordusunda ve yüksek mevkilerde önemli işler yapmışlardır. Saurmag'dan sonra bir süre Durdzuk-Gürcü ilişkileri bozulmuş olsa da Durdzuklar bazen müttefikleri olarak Gürcülerin yanlarında yer almışlardır.

Sözü edilen kronikte son olarak Lekler ve Didoylardan bahsedildiği görülmektedir. Leklerin kökeni konusunda araştırmacılar arasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki Leklerin günümüz Lezgilerinin ataları olduklarını, ikinci görüş ise Leklerin günümüz Laklarının ataları olduklarıdır. Fakat çoğu araştırmacı Lek isminin Milattan önceki yüzyıllardan Ortaçağ'a kadar olan zaman içerisinde Dağıstan kavimlerin ortak bir ismi olarak ifade edildiğini dile getirmişlerdir. Stabo ve Plutarch'ın Leklerden bahsetmeleri onların eski zamanlardan beri Kafkasya'nın doğusunda meskun olduklarını göstermektedir. Ayrıca çok önemli bir husus olarak Lekler, kronikte Kartlos (Gürcülerin ataları)'un kardeşi olarak gösterilmektedir. Onlar da aynı Alanlar, Durdzuklar gibi bazen Gürcüler ile müttefik olarak bazen de karşılarında olarak ilişkilerini devam ettirmişlerdir. Kronikte isminden bahsedilen son topluluk günümüz Andi Didoyların ataları olarak düşünülen Didoylardır.

Kaynakça

Adıgi, Balkartsi İ Karaçaevtı V İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XIII.-XIX. VV., Sostavlenie, redaktsiya perevodov vvvedenie i vstupitelnye stati i tekstam V.K. Gardanova, Knijnoe İzdatelstvo Elbrus, Nalçik, 1974.

Aleman, Agusti, *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pismennih İstoçnikah*, İdatelstvo Menedjer, Moskova, 2003.

Anchabadze, George, *The Vainakhs (The Chechen and Ingush)*, Caucassian House, Tbilisi, 2001.

Armyanskaya Geografiya VII Veka PO R.H. (Pripisıvavşayasya Moiseyu Horenskomu), Tekst i Perevod s Pricovokupleniem Kart i Obyasnitelnih Primeçaniy İzdal K.P. Patkanov, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankpeterburg, 1877.

Artamonov, M.İ., *Hazar Tarihi, Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. D. Ahsen Batur, 3. Baskı, Selenge Yayınevi, İstanbul, 2008.

Ata, Hayri, *100 Soruda Oset Alan Tarihi*, Alan Kültür ve Yardım Vakfı, İstanbul, 2019.

Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

Betrozov, Ruslan, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayınları, Ankara, 2009.

Blaramberg, Yohann F., *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, çev. Habibe Eren, Kafdav Yayıncılık, 2017, İstanbul.

Cunlife, Barry, *The Scythians Nomad Warriors Of The Steppe*, Oxford University Press, New York, 2019.

Czegledy, Karoly, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*, çev. Erdal Çoban, Özne Yayınları, İstanbul, 1998.

Durmuş, İlhami, *İskitler*, Akçağ Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 2019.

Durmuş, İlhami, *Sarmatlar*, Akçağ Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2017.

Fedorov, Ya. A., *İstoriçeskaya Etnografiya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1983.

Gabuev, T.A., *Rannyaya İstoriya Alan (Po Dannım Pismennıh İstoçnikov)*, Vladikavkaz, İriston, 1999.

Gadjiev, M.G., Davudov, O.M., Şihaidov, A.R., *İstoriya Dagestana*, İzdatelstvo DNTS RAN, Mahaçkale, 1996.

Gadlo, V., *Etniçeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza IV-X. Vv.*, İzdatelstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad, 1979.

Gavrilyuk, N. A., “Social and Economic Issues in the Development of Steppe Scythia”, *Classical Olbia and the Scythian World, From the Sixth Century BC to the Second Century AD*, edited by. David Braund, S.D. Kryzbitskiy, Oxford-New York, Oxford University Press, 2007, s. 135-144.

Golden, Peter B., *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

Grigorianz, Alexandre, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar), Gürcüceden çev. Marie Felicite Brosset, Türkçeye çev. Hrand D. Adnreasyan, notlar ve yay. haz. Erdoğan Merçil, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.

Hatuev, R.T., *Hronika Alanskıh Tsarey*, Materialı İstoriko-Kulturnogo Obştestva “Alanskiy Ermitaj”, Seriya “Biblioteka Kraevedı”, Vıp II. , Çerkessk, 2007.

Herodotus, *The History Books III and IV*, translated by. A.D. Godley, G.P. Putham’s Sons, New York, 1928.

Herodotus, *The History Books I-II.*, translated by. A.D. Godley, Cambridge, Harvard University Press, 1920, London.

İstoriya Dagestana, Tom I., Glavnıy Redaktor G.D. Daniyalov, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1967.

İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza S Drevneyşih Vremen DO Kontsa XVIII. Vv., Otvetstvenniy redaktör knigi akademik B.B. Piotrodskiy, Moskova, Nauka, 1988.

Jaimoukha, Amjad, *The Chechens A Handbook*, Routledge Curzon, London and New York, 2005.

Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev. Dr. Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul, 2006.

Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii, Glavnıy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi, 2008.

Kartlis Tskhovreba A History of Georgia, Artanudji Publishing, Tbilisi, 2014.

Kırzioğlu, M. Fahreddin, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

Kovalevskaya, V.B., *Kavkaz i Alanı*, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1984.

Kovalevskaya, V.B., *Kavkaz-Skifi, Sarmatı, Alanı I tıs Do N.E.-I tıs N.E.*, Onti Pnts Ran, Moskova, 2005.

Kuş, Ayşegül, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2021.

Laypanov, Kazi T., Miziev, İsmail İ., *Türk Halklarının Kökeni*, çev. Hatice Bağcı, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul, 2014.

Mahortiy, S.V., *Skifti Na Severnom Kavkaze*, Naukova Dumka, Kiev, 1991.

Marcellinus, Ammianus, *The History of Ammianus Marcellinus*, with an English translation by John C. Rolfe, In Three Volumes III, Harvard University Press, London, 1963.

Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi I*, Osmanlıca'dan Türkçeleştiren: Fahri Huvaj, Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2009, Ankara.

Met Çünatıko Yusuf İzzet, *Kafkas Tarihi II (Evrıklarım-Bulduklarım)*, Türkçeleştiren: Doğan Erdinç, Kafdav Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2012.

Mroveli, Leont'i "The Lives of the Georgian Kings", translated and commentary Dmitri Gamq'relidze, *Kartlis Tshovreba A History Of Georgia*, Artanudji Publishing, Tbilisi, 2014, s. 13-76.

Mroveli, Leonti "Jizn Gruzinskih Tsarey", Obraşenie Gruzii Svyatoy Nino, perevod i kommentari V.G. Ahvlediani, *Kartlis Tshovreba İstoriya Gruzii*, Glavnyy Redaktor Akademik Roin Metreveli, İzdatelstvo Artanudji, Tbilisi, 2008, s. 13-74.

Mroveli, Leonti, *Jizn Kartliyskih Tsarey*, Perevod s drevnegruzinskogo predislovie i kommentarii G. V. Tsulaya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1979.

Narodı Kavkaza I, Pod Redaktsiey M.O. Kosvena, L.İ. Lavrov, G.A. Nersesov, H.O. Haşaev, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskova, 1960.

Nevruz, Yılmaz, *Umumi Kafkas Tarihinine Giriş I*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2017.

Nikolaev, N.N., Pankova, S.V., "After the Scythians", *Scythians Warriors Of Ancient Siberia*, ed. By. St John Simpson and Svetlana Pankova, Thames & Hudson Ltd, London, 2017, s. 322-352.

Osetini Glazami Russkih İ İnostrannih Puteşestvennikov (XIII.-XIX. VV), Sostavlenie, Vvodnaya statya i primeçniya B.A. Kaloeva, Perevod çasti tekstov İ.S. Zevakinoy, Severo-Osetinskoe Knijnoe İzdatelstvo, Ordjonikidze, 1967.

Özcan, Altay Tayfun, "Timur'un Seferine Kadar Kafkasya'da Katolik Rahipler ve Kiliseleri Üzerine", *TAD*, C. 39, S. 68, s. 206-224.

Özcan, Altay Tayfun, *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, Kronik Yayınları, 2019, İstanbul.

Özgür, Nazan Karakaş, "Strabo'nun Coğrafyası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 30, s. 79-90.

Pliny, *Natural History*, Translated by. H. Rackham, Cambridge, Harvard University Press, London, 1961.

Plutarch, *Plutarch's Lives Ageseilaus And Pompey Pelopidas And Marcellus*, Translated by. Bernadotte Perrin, Cambridge, Harvard University Press, London, 1955.

Porphyrogenitus, Constantine, *De Administrando Imperio*, Greek text edited by Gy. Moravcsik, English translation by R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks, Washington, 1993.

Procopius, *History Of The Wars Book I and II*, translated by. H.B. Dewing, William Heinemann, London, 1914.

Rayfield, Donald, *Edge Of Empires A History Of Georgia*, Reaktion Books, London, 2012.

Rewriting Caucasian History, Medieval Armenian Adaption of the Georgian Chronicles the Original Georgian Texts and the Armenian Adaption, translated with Introduction and commentary by Robert W. Thomson, Clarendon Press, Oxford, 1996.

Rusyayeva, A.S., “Religious Interactions between Olbia and Scythia”, *Classical Olbia and the Scythian World, From the Sixth Century BC to the Second Century AD*, edited by. David Braund, S.D. Kryzbitskiy, Oxford-New York, Oxford University Press, 2007, s. 93-102.

Semenov, İ.G., “Soobşteniya Leonti Mroveli O Hazarah”, *Vestnik İnstituta İAE*, No.3, 2007, 3-9.

Skifiya İ Kavkaz, Sbornik Nauçnyy Trudov, Otvetstvenniy Redaktor A.İ. Terenojkin, İzdatelstvo Naukova Dumka, Kiev, 1980

Strabo, *The Geography of Strabo*, An English Translation with Introduction and Notes Duane W. Roller, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Şeşen, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

Tardy, Lajos, “The Caucassian Peoples and Their Neighbours in 1404”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXXII (1), s. 83-111.

Tellioğlu, İbrahim, “Kafkasya’da Türk Varlığının Başlangıcı Üzerine”, *VAKANİVÜS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl.2, Kafkasya Özel Sayısı, s. 558-575.

Toumanoff, Cyrill, “Chronology Of The Early Kings Of Iberia”, *Traditio*, Vol.25, s. 1-33.

Tuallagov, Alan A., *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli, Kafdav Yayıncılık, Ankara, 2017.

Uras, Esat, *The Armenians in History and the Armenian Question*, çev. Prof. Dr. Süheyla Artemel, Documentary Publications, İstanbul, 1988.

Üren, Umut, *Avrasya’nın Bozkır Halkları Alanlar ve Aslar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2018.

Üstüner, İlyas, *Kaf Dağı’nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

Volkova, N.G. *Etnonimi i Plemennie Nazvaniya Severnogo Kavkaza*, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1973.

Yalvar, Cihan, “Gürcü Kaynaklarında İlk Kez Görülmelerinden Moğol İstilasına Kadar Gürcistan’da Kıpçaklar ve Çevre Bölgeler Üzerindeki Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, C. 124, S. 245., s. 279-306.

SALOME ZURABIŞVİLİ DÖNEMİ GÜRCİSTAN DIŞ POLİTİKASI VE DEĞİŞİKLİKLER

Sümeyye ŞENER

Yüksek Lisans Öğrencisi, Güvenlik Araştırmaları
Milli Savunma Üniversitesi
sumeyye.senerr@gmail.com

Öz

Karadeniz'e kıyıdaş coğrafi konumu ile Gürcistan, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu arasındaki doğrudan rekabete sahne olan bir ülkedir. Gürcistan bağımsızlık sonrası süreçte Rusya'nın etki alanından kurtulmaya çalışmış ve Batı dünyasına yönelmiştir. Gürcistan, bölgede hayatta kalabilmek için bölge üzerinde hakimiyet iddiasında olan dış güçlerle ittifak ve işbirliği geliştirme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Özellikle NATO ve AB üyeliği yolunda büyük bir çaba sarf edilmiştir. Gürcistan'ın dış politikasındaki temel unsurlar bağımsızlığın ilk yıllarında şekillenmiştir. 2018'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Gürcü Rüyası'nın desteklediği Salome Zurabişvili ilk kadın devlet başkanı olarak iktidara gelmiştir. Bu çalışmanın amacı Salome Zurabişvili dönemi dış politikasını incelemek ve önceki dönemler ile ortaya çıkan farklılıkları analiz etmektir. Salome Zurabişvili dönemi Gürcistan dış politikası önceki dönemlerle benzerlikler kadar farklılıklar da taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Rusya Federasyonu, Dış Politika, Gürcü Rüyası.

Giriş

9 Nisan 1991’de Gürcistan bağımsızlığını ilan etmiş ve ülkenin ilk devlet başkanı Zviad Gamsahurdiya, ülkenin toprak bütünlüğünü koruma ve bağımsızlığını güçlendirme yolunda adımlar atmıştır. Bu dönemde Rusya Federasyonu (Rusya), Gürcistan bağımsızlığının korunması noktasında en önemli engel olarak algılanmış, bu surette Gamsahurdiya batıcı söylemler geliştirerek Batı dünyasının desteğini sağlamaya çalışmıştır.¹ Nitekim bağımsızlığını kazanmasından bu yana Gürcistan, kendisini Rusya tarafından hayati bir tehdit altında hissetmiş ve dış politikasındaki en önemli kaygısı Rusya ile Batı arasında kendisini nasıl konumlandıracağı olmuştur.²

Gürcistan’ın Karadeniz’e kıyıdaş coğrafi konumu, ülkenin hem güçlü hem de kırılgan bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Nitekim Gürcistan’ın gerek bağımsızlık sonrası süreçte gerek günümüzde karşılaştığı pek çok sorun sahip olduğu coğrafi konumdan kaynaklanmıştır.³ Gürcistan, bağımsızlık sonrası süreçte bölgede hayatta kalabilmek için bölge üzerinde hakimiyet iddiasında olan dış güçlerle ittifak ve işbirliği geliştirme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde Gürcistan, BDT’yi imzalamakla beraber daha sonra Eduard Şevardnadze iktidarı anlaşmayı yenilemeyi reddetmiş ve Rusya’dan uzaklaşma çabaları başlamıştır. Özellikle 2004 yılında Mihail Saakaşvili’nin iktidara gelmesiyle beraber Gürcistan’ın Avrupa Birliği’ne (AB) ve NATO’ya dahil olma çabaları artmış ve Rusya’dan daha da uzaklaşmıştır.⁴

Saakaşvili döneminde iyice gergin bir hale gelen Tiflis-Moskova ilişkileri, 2012’de Gürcü Rüyası’nın iktidara gelmesiyle yeni bir evreye taşınmıştır. Saakaşvili’nin aksine, İvanişvili’nin partisi Gürcü Rüyası, Rusya ile yeniden yakınlaşma söylemiyle iktidara gelmiştir. 2018 yılında Gürcü Rüyası’nın desteğiyle Salome Zurabişvili, Gürcistan’ın ilk kadın devlet başkanı olarak seçilmiştir. Zubarişvili’nin diplomatlık geçmişi, Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda önemli bir beklenti doğurmuştur.⁵

¹ Selim Dursun, “İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991-2003),” *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, (2017): 39.

² Kornely Kakachia, Salome Minesashvili, and Levan Kakhishvili, “Change and Continuity in the Foreign Policies of Small States: Elite Perceptions and Georgia’s Foreign Policy Towards Russia,” *Europe - Asia Studies* 70, no. 5 (2018): 5.

³ Mitat Çelikpala, “Bağımsız Gürcistan’ın 20 Yılı: Başarısız Devlet Mi, Demokratik Model Ülke Mi?,” *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi*, der. Mustafa Aydın (Ankara: Nobel Yayın, 2012), 65.

⁴ Namig Abbasov and David Siroky, “Joining the Club: Explaining Alliance Preferences in the South Caucasus,” *Caucasus Survey* 6, no. 3 (2018): 1-2.

⁵ Tami Piovesan, “Feminism v Patriarchy: Georgia’s European Integration Efforts Through Female Political Participation,” *Georgia In Transition*, A Collection Of Research Essays From The 2019 University Of Toronto International Course Module (2019): 102.

Bu çalışmanın amacı Salome Zurabişvili dönemi Gürcistan dış politikasını incelemek ve 2018 sonrası dönemin dış politikasını, önceki dönemlerle karşılaştırarak ortaya çıkan değişiklikleri analiz etmektir. Bu çalışma kapsamında, “Gürcistan’ın dış politika algılamalarında hangi faktörler öne çıkmaktadır?”, “Gürcistan’ın iç ve dış tehdit algılamaları ve bunların dış politikaya yansımaları nelerdir?”, “Salome Zurabişvili iktidarı önceki dönemlerle hangi açıdan benzerlik ve farklılık göstermektedir?” sorularına cevap aranacaktır. Bu çerçevede birinci olarak bağımsızlık sonrası dönemde Gürcistan’ın dış politika algılamaları ele alınacaktır. İkinci olarak 2004 sonrası süreç incelenecektir. Üçüncü olarak 2018 seçimleri ve Salome Zurabişvili dönemi ele alınacak ve değişiklikler analiz edilecektir. Çalışma sonuç bölümüyle sonlandırılacaktır. Çalışma, güncel gelişmeleri önceki dönemleri göz önüne alarak ve farklılıkları ortaya koyarak analiz ettiği için önem arz etmektedir. Çalışma sonunda elde edilmesi beklenen temel bulgu, Gürcistan’ın dış politika algılamalarında uluslararası sistemdeki faktörler ve dış etkenler kadar, ulusal faktörler ve iç siyasetin de belirleyici olduğudur. Çalışma, genel çerçevede 1991 sonrası dönem ile, özel çerçevede ise 2018 sonrası dönem ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmış ve veri toplama yöntemi olarak ikincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır. Makalede veri toplama yöntemi olarak çeşitli makale, rapor ve kitaplardan literatür taraması yapılmış ve içerik analizi kullanılmıştır. Bu çalışmanın kuramsal çerçevesini *neoklasik realizm* oluşturmaktadır. Neoklasik realizme göre, bir ülkenin dış politika amacı uluslararası sistemdeki yeri tarafından belirlenmekle beraber iç dinamikler de dış politika üzerinde etkili olmakta, dolayısıyla devletin iç siyasi faktörleri de dış politika yapım sürecinde dikkate alınmaktadır.⁶ Neo-klasik realistler, uluslararası koşullar ile beraber iç siyasal olanakların ve sınırların bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ve bu şekilde devletlerin davranışlarının daha iyi açıklayacağını ileri sürmektedirler.⁷ Bu noktada Gürcistan dış politikasının neoklasik realizm çerçevesinde açıklanması anlam kazanmaktadır.

Bağımsızlık Sonrası Süreçte Gürcistan’ın Dış Politika Algılamaları: İç ve Dış Tehditler

Güney Kafkasya ülkelerinden biri olan Gürcistan, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönlü enerji nakil hatlarının kesiştiği bir noktada bulunan transit bir coğrafyaya sahiptir. Gürcistan’ın bağımsızlık sonrası yaşadığı sorunların başında Rusya ile yaşadığı sorunlar gelmektedir. Bu sorunlardan bazıları Gürcistan’daki Rus askeri üslerinin varlığı, Pankisi vadisi, vize rejimi

⁶ Gideon Rose, “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy” *World Politics*, vol. 51, no. 1, 1998, 146.

⁷ Ali Balcı, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, Ed.Şaban Kardaş, Ali Balcı (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 141.

meselesi ve terörizmle mücadeledir.⁸ Gürcistan'ın güvenlik sorunlarının en temel dış kaynağı, eski hamisi Rusya ile olan ilişkileri olmuştur. Nitekim iki ülke arası ilişkiler çoğu zaman olumsuz ve gergin bir seyirde ilerlemiştir.⁹

Gürcistan dış politikasındaki temel eğilim çoğu zaman Batı yanlısı olmuştur ve demokrasi ülke için en uygun yönetim biçimi olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Demokrasiye ve demokratik değerlere vurgu yapan, Rusya karşıtı milliyetçi bir söylemle iktidara gelen Zviad Gamsakhurdiya, bağımsız Gürcistan'ın ilk devlet başkanıdır ve yaklaşık bir yıl iktidarda kalmıştır. Gamsakhurdiya, Gürcistan'ın dış politika söylemini Rusya'dan uzaklaşma ve toprak bütünlüğünün korunması temeline oturtmuş ve ülkenin bağımsızlığını güçlendirecek ilişkiler kurulmasını hedeflemiştir. Bu noktada Rusya, Gürcistan'ın bağımsızlığının korunması açısından bir tehdit olarak algılanmıştır. Nitekim bu dönemde oluşan söz konusu dış politika algılamaları sonraki dönemlerde de devam etmiştir.¹¹

Gamsakhurdiya, hâlâ güçlü bir durumda olan Rusya'yı göz ardı ederek demokratik söylemlerle Batı'nın desteğini sağlayabileceğini varsaymış ve Rusya'yı hesaba katmadan Batı'ya güvenmiştir.¹² Gamsakhurdiya'nın güvenlik politikaları ülkeyi Avrupa güvenlik mimarisine dahil etmeye yönelik olmuştur. Nitekim Gamsakhurdiya Batıcı söylemlerle Batı'nın desteğini sağlamayı ümit ederken, Batı dünyası bu dönemde ilgisini Rusya ve Doğu Avrupa'ya yöneltmiştir. Mevcut durumda Rusya tehdidi ve ülke içerisindeki iç savaş ortamı Gamsakhurdiya iktidarını sarsmıştır.¹³

Bağımsızlık sonrası dönemde Gürcistan'ın dış politika algılamalarında önemli etkiye sahip bir diğer husus iç tehditlerden kaynaklanmıştır. “Normal” bir Avrupa ülkesi olmayı arzulayan Gürcistan, bağımsızlık sonrası süreçte tek bir ulus haline gelme noktasında büyük bir zorluk yaşamıştır.¹⁴ Abhazya ve Güney Osetya'nın özerk birimler olarak ayrılıkçı bir uğraş içerisine girmeleri, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmiş ve bu durum ülkede iç istikrarsızlığa sebep olmuştur.¹⁵ Gürcistan'ın kendi içerisinde çeşitli etnik unsurlar barındıran yapısı, siyasi yapının karmaşık bir hal almasına neden olmuş; söz konusu etnik unsurlar

⁸ Yalçın Sarıkaya, “Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Politikası”, *Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz*, ed. Osman M. Öztürk, Yalçın Sarıkaya (Ankara: Platin Yayınları, 2005), 185.

⁹ Ghia Nodia, “Georgia: Dimensions of Insecurity,” *Statehood and Security: Georgia after the Rose Revolution*, ed. Bruno Coppieters, Robert Legvold (London: The MIT Press, 2005), 40.

¹⁰ Leila Alieva, “Reshaping Eurasia: Foreign Policy Strategies and Leadership Assets in Post-Soviet Caucasus”, *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series*, (Berkeley: University of California, Winter 1999–2000), 17.

¹¹ Mitat Çelikpala, a.g.m., 67-68.

¹² Leila Alieva, *ibid.*, 17.

¹³ Mitat Çelikpala, a.g.m., 68.

¹⁴ Nodia, *ibid.*, 43-44.

¹⁵ Selim Dursun, a.g.m, 32.

içerisinde yer alan Abhazlar ve Osetler, Rusya'nın desteğiyle bağımsızlıklarını kazanmaya çalışmışlardır. Nitekim bu gruplar SSCB döneminde de bağımsızlık yolunda adımlar atmışlardır. Bu durum karşısında dönemin devlet başkanı Gamsakhurdiya milliyetçi bir tutum takınmış ve “Gürcistan Gürcüler içindir” söylemini benimsemiş; bu durum Abhaz ve Osetler'in bağımsızlık taleplerinin artmasına neden olmuştur. Nitekim Rusya da Abhaz ve Osetler'in mücadelelerine desteğini artırmıştır.¹⁶ Bir taraftan Gürcü milliyetçiliğini, diğer taraftan ise etnik grupların bağımsızlık arzusunu tetikleyen bu söylemin etkisiyle Gürcistan bağımsızlığını kazandıktan sonraki dönemde siyasi ve etnik mücadelelerle iç savaşa doğru sürüklenmiştir.¹⁷

Gamsakhurdiya, iktidara geldikten kısa bir süre sonra Aralık 1990'da Güney Osetya'nın özerklik statüsüne son vermiş ve böylece Gürcistan'da yaşanacak ilk savaşa zemin hazırlamıştır.¹⁸ Diğer taraftan Abhazlar ise Rusya'nın desteğini yanlarına alarak Gürcülere karşı galip gelmişlerdir. Böylece Rusya bu süreçten itibaren söz konusu çatışma bölgeleri üzerinden Gürcistan üzerindeki etkisini artırmış ve BDT bünyesinde bölgede bir barış gücü kurarak kontrolünü artırmaya çalışmıştır.¹⁹ Dolayısıyla Gürcistan'ın kendi içerisindeki istikrarsızlıkları dış politika tehdit ve algılamalarını da etkilemiştir. Merkezi hükümetin kaybettiği iki kanlı savaş sonrasında ülke topraklarının %15'ini oluşturan Abhazya ve Güney Osetya'da donmuş çatışma bölgeleri oluşmuştur.²⁰

1994 ile 2003 yılları arasında Gürcistan, NATO ile kuvvetli bir bağ kurma çabası içerisine girmiştir. Bu çabanın bir meyvesi olarak Mart 1994'te Gürcistan, Brüksel'deki NATO zirvesinde Barış İçin Ortaklık belgesini ve Aralık 1995'te işbirliği üzerine NATO ile bireysel bir anlaşma imzalamıştır.²¹ Bu tarihten itibaren ABD ile olan ilişkiler artmış ve 2002'de Gürcistan NATO'ya resmen başvurmuştur.²² Buna karşılık Rusya ile Gürcistan ilişkilerinde 1999'dan itibaren ciddi ölçüde bir düşüş yaşanmıştır.²³ 1997 yılıyla beraber Gürcistan, ABD'nin “Özgürlüklere Destek Kanunu” çerçevesinde geliştirdiği yardım programlarından faydalanma noktasına üstünlük ve öncelik elde etmiştir. Bu dönemde ekonomik yardımlar ve siyasal ilişkilerin yanında ABD Gürcistan'a askeri eğitim ve teçhizat desteği yardımıyla da

¹⁶ Buket Elmas, “Gürcistan'da Yeni Bir Kaos Çıkar Mı?,” *Karadeniz Araştırmaları* 16, XVI/64 (2019): 608.

¹⁷ Mitat Çelikpala, a.g.m., 66.

¹⁸ Vicken Cheterian, *War and Peace in the Caucasus: Ethnic Conflict and the New Geopolitics* (New York: Columbia University Press, 2008), 197.

¹⁹ Buket Elmas, a.g.m., 610.

²⁰ Nodia, ibid., 39.

²¹ Zurab Bezhanişvili, “Between Conflict and Partnership”, *Russian Politics and Law*, vol. 47, no. 3 (2009): 23-24.

²² Reha Yılmaz, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları,” *Avrasya Etüdüleri*, 38(2), (2010): 30.

²³ Zurab Bezhanişvili, ibid., 24.

bulunmuştur. 2001 sonrası dönemde ABD'nin Gürcistan'a yönelik ilgisi daha da artmış ve ABD'nin yanı sıra Avrupa ülkeleri de Gürcistan'a ilgi duymaya başlamıştır.²⁴

Şevardnadze döneminde Gürcistan'ın gündeminde en fazla yer edinen konulardan bir diğeri Rus askeri üslerinin boşaltılması hakkında olmuş ve nihayet 1999'da Türkiye'nin İstanbul'da ev sahipliği yaptığı AGİT Zirvesi'nde Rusya'nın belirlenen süre içerisinde üsleri boşaltması kararlaştırılmıştır.²⁵ Şevardnadze hükümeti ilk yıllarda Moskova'yı fazla kızdırmayacak şekilde bir dış politika yolu benimsemiştir. Ancak 2000'li yıllara doğru giden süreçte Gürcistan'ın dış politika yöneliminde mühim gelişmeler yaşanmış ve Rusya hakimiyetine karşı çıkılarak BDT'den ayrılma konusu ülkenin gündeminde ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde Avrupa Konseyi üyeliği elde eden Gürcistan, bir yandan da Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı projesi ile Rusya'ya alternatif olacak bir enerji güzergahı içerisinde yer almış ve Batı dünyası ile arasında somut bir bağlantı kurmuştur.²⁶ Bu dönemle beraber Türkiye ve Gürcistan arasındaki ilişkiler stratejik bir boyuta kavuşmuş ve enerjide BTC ve BTE boru hatları aracılığıyla Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye eksenli bir işbirliği alanı ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Moskova, yaptırımlar yoluyla Gürcistan üzerindeki baskısını artırmıştır.²⁷

Gül Devrimi Sonrası Dönemde Gürcistan Dış Politikası

Gürcistan, ABD ve Avrupa ülkeleri ile Rusya arasındaki doğrudan rekabete sahne olan bir ülkedir. Bununla beraber gerek Batı dünyası gerek Rusya Gürcistan üzerindeki mevcut rekabetin ve uyuşmazlıkların çözülmesi ve bölge üzerinde istikrarın sağlanabilmesi doğrultusunda hareket etmemektedir.²⁸ Bu açıdan Gürcistan sahip olduğu avantajlı jeopolitik konum sebebiyle iki farklı etki alanı altında bulunmaktadır. Nitekim bağımsızlığın kazanılması tam manada Gürcistan'a bir bağımsızlık getirememiştir. Gürcistan, SSCB'nin egemenliğinden kurtulmuş olsa da kendisini Batı'nın nüfuz alanı içerisinde bulmuş ve bu duruma karşılık olarak Rusya'nın etkisini azaltma yoluna gitmiştir.²⁹

11 Eylül sonrası dönemde ABD ile Rusya arasındaki ilişkilerde değişim yaşanmış ve bu değişim Rus-Gürcü ilişkilerini de etkilemiştir.³⁰ ABD, Güney Kafkasya üzerinde daha aktif bir müdahale alanına sahip olmak isteğiyle 2003'te Gürcistan'da başlayan iktidar karşıtı gösterilere

²⁴ Mitat Çelikpala, a.g.m., 76.

²⁵ a.g.m., 77-78.

²⁶ Tracey German, "Heading West ? Georgia's Euro-Atlantic Path" *International Affairs*, 91(3), (2015): 603.

²⁷ Mitat Çelikpala, a.g.m., 77-80.

²⁸ Kornely K. Kakachia, "Russia- Georgia Today: An Illusory Stability", *Georgia: Previous Experiences, Future Prospects* (Tehran: Published by Caucasus Studies Institute, 2011), 41.

²⁹ Burcu Güçlü Akpınar, "Postmodern Siyasi Söylemler Çerçevesinde 1990 Sonrası Gürcistan- Rusya İlişkilerinin Analizi" (Doktora Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 137.

³⁰ Zurab Bezhanishvili, *ibid.*, 30.

destek sağlamış, Şevardnadze iktidardan çekilmek zorunda kalmış ve “Gül Devrimi” olarak adlandırılan söz konusu olaylar sonucunda Mikhael Saakaşvili, Gürcistan’ın yeni devlet başkanı olmuştur.³¹ 2003 Gül Devrimi sonrası dönemde Gürcistan açısından Rusya, artık ülkenin varoluşuna karşı tehditlerin temel kaynağı olarak algılanmaya başlanmıştır. Saakaşvili, ülkeyi Rusya’nın nüfuz alanından uzaklaştırma çabalarını hızlandırmış ve Batı dünyası ile bütünleşme yolundaki niyetini ortaya koymuştur. Buna karşılık Rusya diplomatik, ekonomik ve askeri baskı yöntemleriyle Gürcistan’daki etki alanını korumaya çalışmış ve bunun en ileri noktası 2008’deki askeri müdahale olmuştur. Nitekim Rusya’nın söz konusu politikalarına karşılık, Gürcistan dış politikasındaki Batı’ya yönelme eğilimini muhafaza etmiştir.³²

Saakaşvili yönetimi özerk birimler noktasında daha cesur bir tutum sergilemiş ve bölge üzerindeki egemenlik hakkı sıklıkla ifade edilmiştir. Bu çerçevede Acarya’daki Rus yanlısı yönetim sonlandırılmıştır.³³ Saakaşvili’nin açık açık ortaya koyduğu Batı yanlısı dış politika yönelimi, Rusya’nın ülkeye daha çok yönelmesine, bunun sonucu olarak da ülke içindeki çatışma ve istikrarsızlıkların artmasına neden olmuştur. Nitekim çatışmaların iyice artmasıyla beraber 2004’te Güney Osetya Parlamentosu Rusya ile birleşme kararı almıştır.³⁴

Bağımsızlık sonrası ilk dönemde Gürcistan’ın dış politika eğilimleri bağımsızlığın korunabilmesi açısından değişiklik göstermiş olsa da, Saakaşvili’nin iktidara geldiği dönemden itibaren dış politikada Batı yanlısı dış politika anlayışı başat bir konuma gelmiş ve günümüze kadar bu eğilim devam etmiştir. Bu bağlamda dış politikada öncelik çoğu zaman AB ve NATO ile işbirliği yönünde olmuştur.³⁵ 2008’de yapılan görüşmeler sırasında Gürcistan’ın NATO üyeliğini ABD desteklemişse de Avrupa ülkeleri enerji noktasında Rusya’ya olan bağımlılıklarını göz önünde bulundurarak ve ilişkilerin bozulmasından çekinerek Gürcistan’ın üyeliğini ertelemişlerdir.³⁶ NATO’nun Gürcistan üyeliği noktasında ikirciklik içeren tutumu Rusya’yı Gürcistan’a yönelik baskılarında daha da cesaretlendirmiştir. Dolayısıyla Gürcistan’ın kendisini “Avrupalı” bir ülke olarak kabul ettirme ve NATO’ya girme çabaları, Moskova’nın daha çok baskısı altında kalmasına yol açmıştır.³⁷ İki ülke arasında artan gerilim, 2008’de

³¹ Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne* (Ankara: Lalezar, 2006), 85-86.

³² Tracey German, *ibid.*, 603-604.

³³ Alaeddin Yalçınkaya, *a.g.e.*, 90.

³⁴ Nilgün Atıcı Köktaş, “Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2015): 99.

³⁵ K.R. Ambartsumyan, L.N. Velichko, and V.N. Sadchenko, “Between the ‘Adjustment Strategy’ and the ‘Balancing Strategy’: Modern Foreign Policy of the South Caucasus States,” *Advances in Economics, Business and Management Research* 113, no. Fred 2019 (2020): 452.

³⁶ H. Ahmet Kahraman, “Ukrayna ve Gürcistan’ın Ulusal Güvenlik Stratejileri” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 48.

³⁷ Tracey German, *ibid.*, 601.

Gürcistan sınırında yaşanan bir savaşa dönüşmüş ve Rusya'nın mutlak zaferiyle sonlanmıştır. Nitekim çatışma kısa sürmüş olsa da Gürcistan üzerindeki etkisi uzun dönemli olmuştur. Gürcistan topraklarının beşte birini elden çıkarmış ve ülke içerisindeki istikrarsızlıklar daha da belirgin bir hale gelmiştir.³⁸ Gürcistan, Rusya'nın özerk birimlerine müdahalesi ile Güney Osetya'da çıkan savaş sonrasında Rusya ile diplomatik bağlarını kesmiştir.³⁹ Söz konusu savaşın etkisiyle Gürcistan seçmeni, Rusya karşıtı dış politikanın ülke açısından barındırdığı risk ve tehditleri fark etmiş ve bir sonraki seçimde Rusya ile uzlaşmacı bir arayışta olan Gürcistan Rüyası Partisi'ni iktidara taşımıştır.⁴⁰

2012 seçimleri Gürcistan'da barışçıl bir şekilde iktidar devrinin gerçekleştiği ilk seçimdir ve Saakaşvili'nin Birleşik Ulusal Hareketi, Bidzina Ivanishvili'nin partisi Gürcü Rüyası'na karşı seçimleri kaybetmiştir.⁴¹ İvanişvili'yi iktidara taşıyan vaat, bozulan Tiflis-Moskova ilişkilerinin düzeltilmesi olmuş ve diğer yandan NATO ve AB üyelikleri noktasında mücadelenin devam edeceği vaat edilmiştir.⁴² İvanişvili, Ulusal Hareket dönemindeki sert Rusya karşıtı söylem ve politikaları yumuşatmış, Rusya ile ilişkileri normalleştirmeyi hedefleyen politikalar yürütmeye başlamıştır. Bu dönemde Gürcistan'ın dış politikasındaki Batı yanlısı söylem yerini korumakla beraber Rusya'ya karşı dış politika anlayışı yumuşatılmış, ekonomik ve diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasını öngören bir normalleşme yoluna gidilmiştir.⁴³ Örneğin özerk cumhuriyetler konusunda İvanişvili, Rusya'dan ziyade Saakaşvili'nin politikalarını suçlamış ve savaşın sorumlusu olarak da Saakaşvili'yi suçlamıştır. Bu bağlamda Rusya ile ilişkiler iyi bir duruma getirilmiş ve iki ülke arasında ekonomik işbirliği anlamında önemli adımlar atılmıştır.⁴⁴

Salome Zurabişvili Dönemi ve Dış Politikada Değişiklikler

2018'de gerçekleşen cumhurbaşkanı seçimlerinde Gürcü Rüyası Partisi, kendi adayını çıkarmamış ve bağımsız bir aday olarak Salome Zurabişvili'yi desteklemiştir. Fransa doğumlu Zurabişvili, daha önce Dışişleri Bakanlığı'nda görev almış ve bu bağlamda Avrupa doğumlu olmasının yanı sıra diplomatlık geçmişe sahip olması Gürcü halkını adeta cezbeden unsurlar

³⁸ H. Ahmet Kahraman, a.g.t., 49-51.

³⁹ Kenneth Yalowitz, William Courtney, Daniel Fried, "Georgia's Path Westward," Atlantic Council Eurasia Center, 2015, 6.

⁴⁰ Elizabeth Cullen Dunn and Michael S. Bobick, "The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence," *American Ethnologist* 41, no. 3 (2014): 409.

⁴¹ K. Kakachia, S. Minesashvili, L. Kakhishvili, *ibid.*, 1-2.

⁴² Mokhmad Akhiyadov, "Gürcistan'daki Siyasi Krizin Arka Planı" https://insamer.com/tr/gurcistandaki-siyasi-krizin-arka-planı_2277.html [Erişim Tarihi: 02.02.2021]

⁴³ K. Kakachia, S. Minesashvili, L. Kakhishvili, *ibid.*, 1-2.

⁴⁴ Mokhmad Akhiyadov, "Gürcistan'daki Siyasi Krizin Arka Planı".

olmuştur.⁴⁵ Gürcü Rüyası liderleri, kendi adaylarını çıkarmak yerine bağımsız bir kadın adayı desteklemiş ve bu bağlamda demokrasiye katkı vurgusu yapılmıştır. Gürcü Rüyası, başlangıçta arka planda kalacağını belirtmiş ancak seçimde rekabet arttıkça, parti kampanyada daha görünür hale gelmiştir. Zurabişvili kampanya sürecinde milliyetçi bir söylem benimsemiş, biz vurgusu ve hoşgörüyü dayalı bir söylemle kampanya yürütmüştür. Bu şekilde ülkede olumsuz bir şekilde seyreden siyasi ortama vurgu yapmıştır.⁴⁶

Rusya ile ilişkiler

Kremlin yönetimi ile Gürcistan arasındaki ilişkiler 2008’de yaşanan savaş sonrası dönemde kopmuş, Gürcü Partisi’nin iktidara geldiği dönemde normalleşme yolunda adımlar atılmışsa da taraflar arası gerilim günümüze dek devam etmiştir.⁴⁷ Özerk bölgeler üzerinden Rusya ile yaşanan problemler Zurabişvili döneminde de devam etmiştir. Zurabişvili, Abhazya ve Güney Osetya’nın ülke topraklarıyla bütünleşmesini umduğunu ifade etmiş, söz konusu özerk bölgeler üzerinde Ruslaşma politikasının yürütüldüğünü ve bunun engellenmesi için mücadele edileceğinin sinyalini vermiştir.⁴⁸ Diğer taraftan Abhazya’da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri kınanmış ve Gürcistan’ın egemenliğine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır.⁴⁹ Bu bağlamda Zurabişvili döneminde de Gürcistan’ın kendi iç dinamiklerinden, özerk cumhuriyetler ve iç istikrarsızlıklardan kaynaklanan sorunlar dış politika algılamasında belirleyici olmuştur.

Rusya açısından ise Gürcistan, Zurabişvili döneminde Rus karşıtlığını teşvik eden ABD’nin kuklası olarak görülmüştür. Rusya’nın Dış İşleri Bakanlığı, Gürcistan topraklarında gizli NATO eğitim merkezlerinin bulunduğunu iddia etmiştir. Zira Rusya, arka bahçesi olarak tanımladığı Güney Kafkasya bölgesinde Gürcistan’ın NATO ile artan ilişkisini kendi açısından hayati bir tehdit olarak algılamaktadır.⁵⁰

Davos’ta düzenlenen 49. Dünya Ekonomik Forumu’nda Gürcistan Başbakanının, Rusya’nın Gürcistan topraklarının %20’sini işgal ettiğini öne sürmesi, iki ülke arasındaki

⁴⁵ Dinmuhammed Ametbek, “Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Statükonun Devamı” <https://ankasam.org/gurcistan-cumhurbaskanligi-secimleri-statukonun-devami/> [Erişim Tarihi: 02.02.2021]

⁴⁶ National Democratic Institute, “Statement of the NDI International Observation Mission To Georgia’s October 28 Presidential Election,” Tbilisi, Georgia 2018, 5-6.

⁴⁷ Buket Elmas, a.g.m., 610.

⁴⁸ “Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya’yla birleşmek istiyor”, *Anadolu Ajansı*, 26 Ağustos 2019 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gurcistan-abhazya-ve-guney-osetyayla-birlesmek-istiyor/1565218> [Erişim Tarihi: 01.02.2021]

⁴⁹ Buket Elmas, a.g.m., 610.

⁵⁰ Julie Wilhelmsen, “Russia ’ s View of Georgia A NATO Proxy yet Again?,” Norwegian Institute of International Affairs, 2020, 3.

ilişkilerin seyrini gözler önüne sermektedir.⁵¹ 20 Haziran 2019'a Tiflis'te çıkan protestolar sonrasında Rus-Gürcü ilişkilerinde gerginlik yaşanmıştır. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin söz konusu ayaklanmaları, "Rus karşıtı provokasyon" olarak tanımlamış ve bunun üzerine iki ülke arasındaki uçuş seferleri durdurulmuştur. Kısaca, Moskova-Tiflis arası siyasi ilişkiler, Zurabişvili döneminde olumlu bir seyirde ilerlememiştir. Diğer taraftan ekonomik ilişkilerde ise bazı gelişmeler yaşanmıştır.⁵² Dolayısıyla Salome Zurabişvili döneminde Gürcistan'ın Rusya'ya yönelik dış politikası, Gürcü Rüyası partisinin iktidara geldiği 2013 sonrası dönemle değişiklik arz etmekte ve Saakaşvili dönemiyle bazı açılardan benzerlik taşımaktadır.

ABD ve Avrupa İle İlişkiler

Haziran 2014'te Gürcistan, AB ile bir Ortaklık Anlaşması imzalamış ve bu anlaşma çerçevesinde siyasi ve ekonomik entegrasyon sürecine odaklanılmıştır. Salome Zurabişvili dönemi dış politikasında Batı yanlısı eğilim devam etmiş; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi Batı değerleri Gürcistan siyasetinde yer edinmiştir.⁵³

Salome Zurabişvili döneminde Batı dünyası ile ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmiştir. Batı ile entegrasyon hedefinin Zurabişvili döneminde devam ettirilmesi, Saakaşvili dönemi ile benzerlik taşımakla beraber bu noktada Gürcistan'ın dış politikasında 2013-2018 arası benimsenen yaklaşımda değişiklik yaşanmıştır. Zira Zurabişvili döneminde Rusya'ya yönelik söylemler tekrar sert bir görünüm kazanmakla beraber, AB ve NATO ile olan ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmış ve ilişkiler her boyutta artırılmaya çalışılmıştır. Salome Zurabişvili, dış politikasında Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması amacıyla NATO ile ilişkileri artırmak ve ilerletmek istediği mesajını vermektedir. Sonuç olarak NATO ve AB ile ilişkiler Gürcistan için oldukça önemli bir konumdadır.⁵⁴ Gürcistan'ın batılılaşma gayretleri ülke sokaklarındaki billboardlara ve kamu binalarına da yansımaktadır. Gürcistan henüz AB ve NATO üyesi olmasa da, ülkenin pek çok yerinde AB bayrağı ve NATO üyeliğine dair semboller bulundurulmaktadır.⁵⁵

Türkiye ve Azerbaycan İle İlişkiler

Saakaşvili döneminde Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ilişkiler hızla ilerlemiş ve artırılmıştır. 8 Haziran 2012'de ülkelerin dış işleri bakanları Trabzon'da bir araya gelmiş ve

⁵¹ "49. Dünya Ekonomik Forumu", *TimeTurk*, 23 Ocak 2019, <https://www.timeturk.com/49-dunya-ekonomik-forumu/haber-1028958> [Erişim Tarihi: 01.02.2021]

⁵² Mokhmad Akhiyadov, "Gürcistan'daki Siyasi Krizin Arka Planı".

⁵³ Tami Piovesan, *ibid.*, 104.

⁵⁴ Buket Elmas, a.g.m., 613- 614.

⁵⁵ Gökhan Koçer, "Gürcistan: Jeopolitik, Jeokültür, Jeoekonomi", "Orta Asya ve Kafkasya 'da Enerji Stratejileri: Rekabet, İşbirliği ve Bölgesel Sorunlar", Tayyar Arı (Der.), *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010), 112.

Trabzon Deklerasyonu'nu imzalamışlardır. Böylece Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında işbirliği resmi olarak kurulmuştur.⁵⁶ Üç ülke arasındaki işbirliği Salome Zurabişvili döneminde de devam etmiştir. Bu açıdan İran-Ermenistan-Rusya ittifakına karşılık olarak Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ittifakı bölgede dengenin sağlanması açısından önemlidir. Diğer taraftan, bölgede istikrarın sağlanması açısından da üç ülke arasındaki ilişkiler büyük önem taşımaktadır. Zira Ankara-Bakü-Tiflis arasında oluşturulan üçlü işbirliği diplomatik ve ekonomik boyutlarının yanı sıra, güvenlik boyutuna da sahiptir. Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında 19 Ağustos 2014'de müşterek askeri tatbikatlar gerçekleştirmeyi öngören bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma ile güvenlik alanında da işbirliği kurulmuştur.⁵⁷ Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki işbirliği, enerji arz güvenliğinin sağlanması açısından da oldukça önem arz etmektedir.⁵⁸

Sonuç

Gürcistan, 1991'de bağımsızlığını elde ettikten sonraki süreçte iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmış ve bu tehditler çerçevesinde ülkenin dış politikası şekillenmiştir. Nitekim bağımsızlığın ilk yıllarında oluşan dış politika algılamaları günümüze kadar olan süreçte de devam etmiştir. 2018'deki seçimlerde Gürcistan'ın ilk kadın devlet başkanı olarak seçilen Salome Zurabişvili, kendisinden önceki dönemde devlet başkanlığı yapan Giorgi Margvelaşvili'den önemli ölçüde farklılaşan bir dış politika anlayışına sahiptir. Milliyetçi tutumuyla ülke bütünlüğünün korunmasına önem veren ve Rusya'ya bu konuda karşı çıkabilen tavrıyla Salome Zurabişvili, dış politika stratejileri açısından Saakaşvili dönemini andıran bir tutum sergilemektedir. Nitekim Rusya'ya karşı geliştirilen dış politika anlayışı zaman zaman farklılık gösterse de, Batı yanlısı tutum ve AB/NATO üyesi olma çabası Gürcistan'ın dış politikasında süreklilik arz eden bir unsur olmuştur. Gürcistan'ın bölge ülkelerinden ittifakları olan Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkileri ise köklü bir şekilde kurulmuş ve Salome Zurabişvili döneminde de ilişkiler pek çok boyutu kapsayacak bir şekilde sürdürülmüştür. Bu çalışmada Gürcistan'ın dış siyaseti ve diğer aktörlerle olan ilişkileri, bir dış politika teorisi olan neoklasik realizm çerçevesinde ele alınmıştır. Bu minvalde yaşanan uluslararası gelişmelerin yanı sıra Gürcistan'ın kendi içerisindeki dinamiklere de yer verilmeye çalışılmıştır.

⁵⁶ Mitat Çelikpala, Cavid Veliyev, "Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği", *Center for International and European Studies*, S.3 (2015): 8-9.

⁵⁷ Doğan Şafak Polat, "Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri," *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2019): 259.

⁵⁸ Mitat Çelikpala, Cavid Veliyev, a.g.m., 4.

Kaynakça

Abbasov, Namig, and David, Siroky. “Joining the Club: Explaining Alliance Preferences in the South Caucasus.” *Caucasus Survey* 6, no. 3 (2018): 1–15.

Alieva, Leia. “Reshaping Eurasia: Foreign Policy Strategies and Leadership Assets in Post-Soviet Caucasus.” *Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series*, Berkeley: University of California, Winter 1999–2000.

Ambartsumyan, K.R., L.N. Velichko, and V.N. Sadchenko. “Between the ‘Adjustment Strategy’ and the ‘Balancing Strategy’: Modern Foreign Policy of the South Caucasus States.” *Advances in Economics, Business and Management Research* 113, no. Fred 2019 (2020): 450–54.

Balcı, Ali. “Realizm.” *Uluslararası İlişkilere Giriş Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Ed. Ed.Şaban Kardaş, Ali Balcı. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.

Bezhanishvili, Zurab. “Between Conflict and Partnership.” *Russian Politics and Law* 47, no. 3 (2009): 19–35.

Çelikpala, Mitat. “Bağımsız Gürcistan’ın 20 Yılı: Başarısız Devlet Mi, Demokratik Model Ülke Mi?”. *Kafkaslar Değişim Dönüşüm Avrasya Üçlemesi*, der. Mustafa Aydın, Ankara: Nobel Yayın, 2012.

Çelikpala, Mitat ve Veliyev, Cavid. “Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”, Center for Internatinal and European Studies, S.3 (2015).

Dunn, E. C., & Bobick, M. S. “The Empire Strikes Back: War Without War and Occupation Without Occupation in The Russian Sphere Of Influence.” *American Ethnologist*. 41. 3, (2014): 405-413.

Dursun, Selim. “İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991-2003).” *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 2 (2017): 24–49.

Elmas, Buket. “Gürcistan’da Yeni Bir Kaos Çıkar Mı?” *Karadeniz Araştırmaları* 16, no. 64 (2019): 607–18.

German, Tracey. “Heading West ? Georgia ’ s Euro-Atlantic Path.” *International Affairs* 3, no. 91 (2015): 601–14.

Güçlü Akpınar, Burcu. “Postmodern Siyasi Söylemler Çerçevesinde 1990 Sonrası Gürcistan- Rusya İlişkilerinin Analizi.” Doktora Tezi, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gurcistan-abhazya-ve-guney-osetyaylabirlesmek-istiyor/1565218> [Erişim Tarihi: 02.02.2021] Anadolu Ajansı (2019). “Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya’yla Birleşmek İstiyor”.

https://insamer.com/tr/gurcistandaki-siyasi-krizin-arka-planı_2277.html [Erişim Tarihi: 02.02.2021] Akhiyadov, Mokhmad . “Gürcistan’daki Siyasi Krizin Arka Planı”.

<https://ankasam.org/gurcistan-cumhurbaskanligi-secimleri-statukonun-devami/> [Erişim Tarihi: 02.02.2021] Ametbek, Dinmuhammed. “Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Statükonun Devamı”.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gurcistan-abhazya-ve-guney-osetyayla-birlesmek-istiyor/1565218> [Erişim Tarihi: 01.02.2021] “Gürcistan Abhazya ve Güney Osetya'yla birleşmek istiyor”, Anadolu Ajansı, 26 Ağustos 2019.

<https://www.timeturk.com/49-dunya-ekonomik-forumu/haber-1028958> [Erişim Tarihi: 01.02.2021] “49. Dünya Ekonomik Forumu”, TimeTurk, 23 Ocak 2019.

Institute, National Democratic. “Statement of the NDI International Observation Mission To Georgia’s October 28 Presidential Election,” 2018.

Kahraman, Ahmet H. “Ukrayna ve Gürcistan’ın Ulusal Güvenlik Stratejileri.” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Kakachia, Kornely, Salome Minesashvili, and Levan Kakhishvili. “Change and Continuity in the Foreign Policies of Small States: Elite Perceptions and Georgia’s Foreign Policy Towards Russia.” *Europe - Asia Studies* 70, no. 5 (2018): 814–31.

Kakachia, Kornely. “Russia- Georgia Today: An Illusory Stability.” *Georgia: Previous Experiences, Future Prospects*. Tehran: Published by Caucasus Studies Institute, 2011.

Koçer, Gökhan. “Gürcistan: Jeopolitik, Jeokültür, Jeoekonomi.” *Tayyar Arı (Der.), Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.

Köktaş, Nilgün. “Saakaşvili Dönemi Gürcistan: İç ve Dış Politika Üzerine Bir Değerlendirme.” *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 2 (2015).

“Statement of the NDI International Observation Mission To Georgia’s October 28 Presidential Election.” *National Democratic Institute*. Tbilisi, Georgia 2018.

Nodia, Ghia. *Georgia: Dimensions of Insecurity. Statehood and Security: Georgia after the Rose Revolution*, London: The MIT Press, 2005.

Piovesan, Tami. “Feminism v Patriarchy: Georgia’s European Integration Efforts Through Female Political Participation.” *Georgia In Transition*, A Collection Of Research Essays From The 2019 University Of Toronto International Course Module, 2019.

POLAT, Doğan Şafak. “Kafkasya’da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan İttifakının Bölgesel Güvenliğe Etkileri.” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 2 (2019): 248–65.

Rose, Gideon. “Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy.” *World Politics* vol.51, no. 1 (1998).

Sarıkaya, Yalçın. “Rusya Federasyonu’nun Gürcistan Politikası”. *Uluslararası Mücadelenin Yeni Odağı Karadeniz*. Ed. Osman M. Öztürk, Yalçın Sarıkaya. Ankara: Platin Yayınları, 2005.

Wilhelmsen, Julie. “Russia ’ s View of Georgia A NATO Proxy yet Again ?” *Norwegian Institute of International Affairs*, 2020.

Yalçınkaya, Alaeddin. *Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne*. Ankara: Lalezar, 2006.

Yalowitz, K, Courtney, W., Fried, D. “Georgia’s Path Westward,” *Atlantic Council Eurasia Center*, 2015.

Yılmaz, Reha. “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları.” *Avrasya Etüdüleri* 38, no. 2 (2010): 21–42.

18. YY'DA RUSYA'NIN KAFKASYA SİYASETİNDE AZERBAJCAN FAKTÖRÜ*

Javid HAJIYEV
Doktora Öğrencisi, İslam Tarihi
Bursa Uludağ Üniversitesi
hcaavid90.17@gmail.com

Öz

Siyasi ve ekonomik konumundan dolayı stratejik bir mevkide yerleşen Azerbaycan, tarih boyunca İran, Osmanlı ve Rusya üçgeninde varlık mücadelesine sahne olmuştur. Sürekli komşularını sömürmekten ibaret toprak oburluğu siyaseti güden Rusya, dünyanın en büyük kara sahasına sahip olmasına rağmen, yine de Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ı ele geçirmekten asla vaz geçmemiştir. Bilakis, geleneksel militarizmden kaynaklanan toprak açlığı hastalığının da etkisiyle, devrinin iki büyük imparatorluklarından biri olan Safevi ve Osmanlı'ya rağmen yine de bölgede varlık mücadelesini kazanmaya çalışmış ve bir sıra siyasi stratejiler geliştirerek Kafkasya'yı, özellikle de ipek yolu üzerinde bulunan Azerbaycan'ı ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştur. Hatta bu manada Hazar Denizi'nin Batı kıyısına askeri hamleler yapmıştır. Ruslar, burada her ne kadar Osmanlı ve Safevi Devletinin direnişiyle karşılaşsalar da, yine de Kafkasya ve Türk illerine doğru Rus yayılmacılığının bütün parametrelerini gerçekleştirmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak da, 18. yy'ın başlarından itibaren Azerbaycan'da izlenimleri yakın tarihe kadar devam eden Rus kolonizasyonu ve emperyalizmi meydana gelmiştir.

Çalışmada 18. yy'ın başlarında Rusya'nın Azerbaycan'a sahip olma uğrunda Osmanlı ve Safevi Devletleriyle vermiş olduğu varlık mücadelesi serüveninden ve bu serüvenin Azerbaycan, Türk ve dünyası açısından doğurmuş olduğu sonuçların, objektif bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Kafkasya, Azerbaycan, Osmanlı, İran

* Bu makale "Sovyet Rusya'da Azerbaycan Türklerinin Dini ve Milli Kimlik Sorunu" adlı doktora tezinin I. Bölümüne istinaden hazırlanmıştır.

Giriş

Milat başlarından itibaren Batı'da Vistül Nehri, Doğu'da Pripet havzası ve Orta Dnepr sahasında ortaya çıkan Slavlar*, Türk ve Germen kavimlerinin de etkisiyle İlmensee Gölü havzasından Yukarı Volga bölgesine doğru yayılmışlardır.¹ Ancak buna rağmen yine de Slavlar, Hun, Avar, Hazar, Peçenek vd. Türk kavimlerin etkisinden kurtulamamışlardır. Fakat 8. yy'ın sonu ve 9. yy'ın başlarında Vareg veya Rus adı verilen İskandinavyalı Normanların Dnepr Nehri boyunca Karadeniz'e doğru ilerlemesiyle bölgede Türk etkisi bir nebze de olsa azalmıştır.² Lakin Slavlar açısından yine de değişen bir şey olmamıştır. Çünkü Slavlar bu kez de Vareglerin/Normanların veya gelecek adıyla söyleyecek olursak, Rusların etkisi altında kalmışlardır. Hatta Normanların Doğu Slavlarına nazaran daha disiplinli olmaları nedeniyle ilerleyen süreçte bölge üzerinde Slav adı ve etkisi azalacaktır.

862 yılına gelindiğinde ise, Norman Başbuğu/Knezi** Rurik, Novgorod şehrine yerleşmiş ve burada rakiplerini bertaraf ederek otoriteyi ele almıştır. Rurik'in, yerli halk üzerinde hakimiyet kurması ve üstün meziyetlere sahip olması neticesinde zamanla Slav adı unutulmuş, yerine "Rus" adı hâkim olmuştur. Rusya Devleti'nin başlangıç tarihinin 862 yılı kabul edilmesinden hareketle, Rurik'in, aynı zamanda Rus devletinin resmi kurucusu olduğunu söylemek mümkündür.³

Belirtmek gerekir ki, Ruslar, her ne kadar Slavlar üzerinde egemenlik kursalar da, komşulukta yerleşen Moğol-Türk istilasından kurtulamamış ve yaklaşık iki buçuk asır Altın Orda Devleti (1240-1502) adıyla bilinen Moğol İmparatorluğu terkinde güç ve varlık mücadelesi vermiştir. Ancak 15. yy'da Timur ve Osmanlı İmparatorluklarının Altın Orda

* Slavlar, M.Ö. ve M.S. 300-600'lü yıllara kadar köle toplumlarından biri olarak karakterize edilmiştir. Bkz: Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 23, S. 04, Ocak, 1968, s.s. 215-219; Arapça, hadım harem ağası anlamına gelen "sakalibe" sözcüğünün "Slav" kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Bkz: Norman Davies, *Europe: A History*, Oxford University Press, New York, 1996, s. 257; Slavların dini inançları hakta detaylı bilgi için bkz: Sevinc Aslanova, "Slavların Hıristiyanlaşması ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, No: 10, Y. 5, Sentyabr (Eylül), Bakü, 2008, s.s.132-133.

¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1948, s.s. 3-4; N. Davies, *Europe...*, s. 225; Sedat Avcı, "Rusya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 253; Rusların teşekkülü ve Rusya'nın doğal sınırları hakta detaylı bilgi için bkz: George Vernadsky, "Oçerki Russkoy Flosofii", *Naçertaniya Russkoy İstorii*, Antologiya, Moskova, 1996, s.s. 199-200.

² Türkkaya Ataöv, "Rus Devletinin Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 23, S. 04, Ocak, 1968, s.s. 225-230.

** Knez sözünün etimolojisi hakta detaylı bilgi için bkz: T. Ataöv, *a.g.m.*, s. 237.

³ A. N. Kurat, *a.g.e.*, s. 17; Mesut Hakkı Caşın, *Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, 2. B., Atlas Yay., Ankara, 2015, s.s. 19-26.

Devletin varlığına son vermesiyle, Ruslar bu tarihi fırsatı iyi değerlendirmiş ve Moskova Knezliği etrafında birleşmeyi başarmışlardır.⁴

Ruslar, 15. yy'ın sonlarına doğru her ne kadar Altın Orda Devleti'nin zayıflamasından istifadeyle bölgede nüfuz sahibi olmayı başarsalar da, diğer bir ifadeyle bağımsızlık eşiğine girerek, devletleşme merhalesi başlatsalar da, bu kez de Kazan (1438-1552), Kırım (1441-1783), Astarhan (1446-1556), ve Sibiryaya gibi yeni-yeni yaranmakta olan Türk hanlıklarının gölgesi altında kalmışlardır. Bu sebeple de Avrasya'nın tüm alanına sahip olmak isteyen Ruslar, soğuk iklimin ve komşu hanların etkisinden kurtulmak ve güneşin hâkim olduğu sıcak bölgelere kavuşmak amacıyla Doğu istikametinde Rus kolonizasyonunu hızlandırmış ve Pasifik Okyanustan Tienşan dağlarına kadar ilerleyerek, yol üzerinde bulunan Kazan, Astrahan ve Sibiryaya hanlıkları gibi Türk hanlıklarını ve aynı zamanda Don Nehrini ele geçirmişlerdir.⁵ Bununla da Rusya tarihinde Türk mahkûmiyeti devri kapanmış, yerine ise, Kafkasya ve Türk yurtlarına doğru uzanan yeni bir tahakküm devri başlamıştır.

Rusların Kafkasya ve Türk İllerine Doğru Yayılması

Rusların Kafkaslarda Azerbaycan'a yayılma politikasının temeli, 9. yy'ın sonu ve 10. yy'ın başlarına, yani Vereg-Rus devrine kadar uzanmaktadır. Araştırmacı M. Zülfükarlı aracılığıyla edindiğimiz bilgiye göre, Ruslar, 909 yılında 16 gemi müfrezeyle Volga ve Hazar boyunca ilerleyerek Sara/Sârı adasını ve sahil mıntıklarını yağmalamışlardır. Ancak Şirvanşahlar Devleti'nin karşı koymasıyla Ruslar geri püskürtülmüştür.⁶ Lakin Ruslar, almış oldukları ağır darbeye rağmen, yeniden toparlanarak Kafkaslara yayılma mücadelesini devam ettirmişlerdir. Şöyle ki, Rus Devletinin kurucusu sayılan Rurik (h.860-ö.879)'in oğlu İgor (h.912-ö.945), 914'lü yıllarda Hazar Denizinin Güney kıyılarına doğru büyük bir akın tertip etmiş ve Bakü'yü yağmalayarak çok sayıda ganimetle birlikte geri dönmüştür. Lakin bununla da iktifa etmeyen Rus Knezi İgor, ömrünün sonlarına doğru, yani 944 yılında 50 bin askerle birlikte Kafkasya üzerine ikinci bir akın tertip etmiştir. Knez İgor, Hazar kıyılarını tahrip ettikten sonra bu kez Azerbaycan'ın içlerine doğru ilerlemiş ve Mübareki adlanan yerde konuşlanarak Arran'ın baş şehri olan Berda'yı gasp etmiştir. Tarihi verilere göre Ruslar, burada 20 bin'e yakın insanı katletmişlerdi.⁷

⁴ M. H. Caşın, *a.g.e.*, s.s. 20-25.

⁵ G. Vernadsky, *Naçertaniya Russkoy İstorii...*, s.s. 204, 215.

⁶ Meherrem Zülfükarlı, *Azerbaycan Tarihine Yeni Bakış*, Red. Adalet Aliyev, Y.Y., Bakü, 2007, s. 31.

⁷ M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 31.

Ancak Rusların sistematik bir şekilde Doğu istikametinde Hazar Denizi ve Kafkaslara yayılma politikasının esası, İgor'un oğlu Svyatoslav (h.965-ö.973) ile başlamış ve kendinden sonraki Rus hükümdarlarına örnek olmuştur. Svyatoslav'dan sonra ise bu görevi, oğlu I. Vladimir (h.980-ö.1015) üstlenmiştir. I. Vladimir, 985 yılında gemilerle İdil Bulgarları üzerine⁸, 987 yılında ise, Derbend üzerine hücum etmiştir. Daha sonra ise bu misyonu, I. Vladimir'in oğlu I. Yaroslav Mudrıy (h.1019-ö.1054) üstlenerek, 1030 yılında 38 gemiyle, Kura/Kür ve Aras Nehirlerinin kavuştuğu bölgeler üzerine akınlar tertiplemiştir. 1032-1033 yıllarında ise Şemahı bölgesini talan ederek binlerce insanı kılıçtan geçirmiştir.⁹

11. ve 12 yüz yıllarda hal böyleyken, 13 yy'da Rusların Kafkasları ele geçirme sevdası, Moğol istilası (1240) nedeniyle sekteye uğramıştır. Çünkü Moğol istilasıyla birlikte Rusya, Altın Orda Devleti (1240/1241-1502)'nin müstemlekesi haline gelmiştir. Ancak tarihin farklı evrelerinde Avar, Hazar vd. çeşitli Türk devletlerinin idaresi altında bulunan Ruslar, 15. yy'ın sonlarına doğru Altın Orda devletinin de zayıflamasıyla bölgede nüfuz sahibi olmayı başarmış ve bağımsızlık eşiğine girerek, devletleşme merhalesine geçmiştir.¹⁰ Ancak, Altın Orda Devletinin zayıflamasıyla bu kez Kazan, Kırım, Astarhan ve Sibiry gibi yeni-yeni yaranan Türk hanlıkları, Rus Devleti üzerine gölge salmıştır. Bu sebeple de Avrasya'nın tüm alanına sahip olmak isteyen Ruslar, soğuk iklimin ve komşu hanların etkisinden kurtulmak ve bir an önce güneşe yani sıcak bölgelere kavuşmak amacıyla, daha önce yukarıda da belirttiğimiz gibi, Doğu istikametinde Rus kolonizasyonunu hızlandırmış ve Pasifik Okyanusunu Tienşan dağlarına kadar ilerleterek, yol üzerinde bulunan Kazan, Astarhan, Sibiry hanlıklarını ve Don Nehri'ni ele geçirmişlerdir.¹¹ Bununla da Rusya tarihinde mahkûmiyet devri kapanmış ve yeni bir tahakküm devri başlamıştır.

Söz konusu Türk hanlıklarının ele geçirilmesinin Rusya tarihi ve emperyalizmi açısından bir sıra stratejik sonuçları olmuştur. Zira Türk hanlıklarının işgal edilmesi, Rusların Kafkaslara yayılmasının özünü teşkil etmektedir. Çünkü Ruslar, bizzat bu sayede Kafkaslara giden yolun kapısını büyük ölçekte açmayı başarmışlardır. Örneğin, Ruslar, Don Nehri'ni ele geçirmekle Hazar Denizi ve Aşağı Ural sahasına doğru hızlı bir şekilde ilerlemiş ve Türk illerinin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir.

Kazanı ele geçirmekle, Osmanlı Devleti'yle sınırdaş oldukları gibi, aynı zamanda Kafkaslara ve Hazar Denizine doğru yayılma imkânı bulmuşlardır.

⁸ A. N. Kurat, *a.g.e.*, s.s. 22-26;

⁹ M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 31.

¹⁰ M. H. Caşın, *a.g.e.*, s.s. 20, 24.

¹¹ G. Vernadsky, *Naçertaniya Russkoy İstorii...*, s.s. 204, 215.

Astarhan'ı ele geçirmekle, Doğu'da Türkistan yurdu istikametinde, Batı'da Baltık Kıyıları ve Ukrayna Ovaları boyunca ilerleme imkânı bulmuşlardır.

Ural sahasını ele geçirmekle, Doğu'da Büyük Sibirya Ormanlarına doğru Rus yayılcılığına yönelik geniş imkânlar elde etmişlerdir.

Sibirya'yı ele geçirmekle de Rusya, beş milyon metrekarelik toprak sahası elde ederek, dünyanın en büyük kara sahasına hükmeden devlet haline gelmiştir. Dünyanın en büyük kara devleti sayılan Rusya, Sibirya'yı ele geçirmekle, aynı zamanda Rus imparatorluk stratejisinin odak noktasını teşkil etmiş ve Rusya'nın zamanla en büyük imparatorluk haline gelmesini sağlamıştır.¹²

Rus yayılcılığı birçok tarihçi ve araştırmacı tarafından farklı yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Örneğin, Rus tarihçileri nazarında Rus yayılcılığı, “ulusal görev” ve “toprakların bir araya getirilmesi” terimiyle rasyonalize edilmektedir. Ancak N. Davies, bu terim ve tanımı kabul etmemektedir. Ona göre Rus yayılcılığı, Rus hükümdarlarının geleneksel militarizminden kaynaklanan toprak açlığı hastalığının belirtisidir. Çünkü hükümdarların, sürekli büyüyen toprak parçasına ve insan kaynağına ihtiyaç duyması çok ironik bir durumdur. Hatta bu durumu “bulimia politica” veya “canine hunger” (“kurt gibi acıkmak”) adlandırarak, sürekli komşularını sömürmekten ibaret olan büyük toprak oburluğu ifadesiyle nitelendirmiştir.¹³

M. H. Caşın'a göre ise, Rus yayılcılığının temeli korkuya bağlı kıtasal ve savunucu yayılma tarihidir. Çünkü Ruslar, her zaman kimseye güvenmemeyi, sürekli tetikte bulunmayı, üstünlüğe sahip olmadığı yerde ise, hile ve entrikaya başvurmayı kendisine düstur edinmiştir. Bu duyguların belirlenmesini tahrik eden duyguyu ise, coğrafi durum ve doğal sınırın olmamasıyla ilişkilendirmiştir. Bu sebeple de Rus yayılcılığını “Güçlü Sınırlar” arama ve “Saha Oluşumları” olarak değerlendirmiştir.¹⁴

16. yy'a gelindiğinde emperyalist yayılcılığı daha da hızlandırarak, Sibirya üzerinden Çin'e, Türkistan üzerinden Hindistan'a, Kafkasya üzerinden İran'a, Karadeniz üzerinden ise Türkiye'ye ulaşmak isteyen Ruslar, karşılaştıkları birtakım direnişlere rağmen yine de Türk illeri aleyhindeki ilerlemelerini hızlı bir şekilde genişletmeye devam etmişlerdir.¹⁵ Bu sebeple de bölgede öteden beri devam eden Türk egemenliği sona ermiş ve böylece Ruslar, Kafkaslara

¹² M. H. Caşın, *a.g.e.*, s.s. 24-56.

¹³ N. Davies, *a.g.e.*, s. 655.

¹⁴ M. H. Caşın, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.s. 4-5.

kadar inme imkânına sahip olmuşlardır.¹⁶ Zira Rusya, bin yılı aşkın tarihi boyunca Kafkaslara doğru yayılma politikasından ve stratejisinden asla vazgeçmemiştir. Nitekim 16. yy'da ilk Rus Çarı olan IV. İvan zamanında geniş vuslat alan yayılma harekâtı, hiç değişmeden ve duraksamadan biraz da modernleşerek günümüze kadar devam etmiştir.¹⁷

IV. İvan'dan sonra Rusya'nın Türk yurtlarına, özellikle de Kafkaslara karşı yayılma siyasetinin önde gelen isimlerinden biri de hiç kuşkusuz “Büyük”^{*} lakabıyla maruf Rus Çarı I. Petro Alekseyeviç (d.1672-h.1689-ö.1725)'tir.¹⁸ O, hâkimiyeti boyunca sıcak denizlere inme fikrini şiddetle savunmuş ve bu doğrultuda reformlar yaparak, Rusya'yı knezlikten imparatorluk zirvesine yükseltmiştir. Onu bu fikre sevk eden başlıca amil ise, o dönem Rusya'nın hiçbir denize kıyısının bulunmaması idi. Bu vesileyle etraf bölgelerin denizlerine sahip olmak isteyen Petro, Avrupalı mütehasıslar aracılığıyla gemicilik sektörünün geliştirilmesine önem vermiştir. Ancak Petro'nun halletmesi gereken daha önemli bir mesele vardı ki, o da Rus yayılmacılığı karşısında büyük engel olarak gördüğü Osmanlı Devleti meselesi idi.

Petro, Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak amacıyla seleflerinin yolunu takip ederek, 1696 yılında Osmanlı üzerine sefer etti ve Karadeniz'in kilidi sayılan Azak Kalesini ele geçirdi. Ancak Petro, 1711'de Prut seferinden mağlup ayrılınca, sahip olmaya çalıştığı Karadeniz'e çıkamayacağını anladı ve Türklerin kırmızı çizgisi sayılan Karadeniz sahilleri konusunu kısa süreliğine de olsa askıya alarak, yüzünü Avrupa'ya döndü.¹⁹

Avrupa'da “Kuzey Savaşlarını” başarıyla bitiren Çar I. Petro, Rusya'yı Batı'da Baltık Denizi kıyılarına ulaştırmayı başardı. Ancak o, bununla iktifa etmedi ve sıcak denizler ütopyasını öne atarak Rusya'yı, klasik “Kara Devleti” olmaktan kurtarmaya karar verdi.²⁰ Bu sebeple de İran ile Rusya arasında iktisadi önemi haiz olan Azerbaycan'ı ele geçirerek, deniz ticaretinin gözde isimlerinden biri olan Hazar Denizini kendi dâhili denizi haline getirmenin mücadelesi içine girdi. Hazar Denizi'nin ele geçirilmesi, Rusya açısından Batı ile Doğu arasında bulunan ipek yoluna nezaret etmek, ülke çıkarlarını gözetmek ve Azerbaycan'da ticaretle meşgul olan Hıristiyan tebaayı ve tacirleri himaye etmek anlamına gelmekte idi.²¹

¹⁶ G. Vernadsky, *Naçertaniya Russkoy İstorii...*, s. 206.

¹⁷ M. H. Caşın, *a.g.e.*, s. 21.

^{*} Rus Çar'ı I. Petro, Rusya tarihinde “Büyük”, Osmanlı tarih literatüründe ise “Deli veya Koca Petro” lakabıyla anılmaktadır. Bkz: A. N. Kurat, *a.g.e.*, s. 272; S. Avcı, *a.g.m.*, s. 255.

¹⁸ Reşid İsmailov, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Halk Marif Komisarlığı Neşriyatı, Bakü, 1923, s. 89.

¹⁹ Boyd Hilary Sumner, *Peter The Great and the Emergence of Russia*, The English Universities, London Press LTD, 1956, s. 80.

²⁰ Vasili Aleksandroviç Potto, *Kavkazskoy Voyna: v Otdelnih Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*, C. 1, İzdaniya Knijnago Sklada, V. A. Berezovskogo, St. Petersburg, 1887, s. 20; M. H. Caşın, *a.g.e.*, s. 52.

²¹ V. A. Potto, *a.g.e.*, s. 20; Fuad Aliyev, *Missiya Poslannika Russkogo Gosudarstva A. P. Volinskogo v Azerbaydjana*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1979, s. 12.

Planın gerçekleşmesi halinde İran ve Osmanlı tacirleri bölgeden uzaklaştırılmış olacaktı. Dolayısıyla da tarihi ipek yolu, Rusların kontrolü altında bulunacaktı. Aynı zamanda burada ticaretle meşgul olan tüccarlardan vergi alınacağı için, yüklü miktarda kar elde edilecekti.²²

Belirtmek gerekir ki, Çar Petro'nun Kafkaslara yayılma siyasetinin özünü ekonomik ve ticari nedenler teşkil ettiği gibi, Rusya'nın coğrafi özelliğinin yetersiz kalması da bu konuda etkili olmuştur. Zira Rusya'nın Kuzeyi soğuk ve buzlarla kaplı olduğu için, denizcilik bakımından elverişli değildi. Güney yakasında ise her ne kadar denizcilik bakımından elverişli Karadeniz bulunsa da, Osmanlı'nın sıkı denetimi altındaydı. Bu sebeple de Rusya, Kuzeyde buzlarla, Güneyde ise Osmanlı Devleti arasında sıkışıp kalmıştı. Dolayısıyla da Rusya topraklarının limana çıkış imkânının olmaması, Rusya'yı dünyanın en ucuz taşımacılık sektörlerinden biri olan denizcilikten ve deniz ticaretinden mahrum bırakmıştı. Haliyle de Çar I. Petro, deniz ticaretini, başka bir ifadeyle dünya hâkimiyetini ele geçirmek için, ülkenin iktisadi açıdan geliştirilmesini ve bu hedef doğrultusunda sıcak denizlere açılmanın şart olduğunu kendine düstur edinmişti. Bu bakımdan I. Petro, Rusya tarihi açısından gerek selefleri gerekse de halefleri arasında sıcak sulara inme zarureti bilincini pratiğe döken ilk kişi olarak değerlendirilmektedir.²³

Çar I. Petro, söz konusu bu özelliklerin hayata geçirilmesi için Müslümanların hamisi sayılan Osmanlı Devleti'nin artık yıkılma vaktinin geldiği kanaatine varmıştı. Bu sebeple de zor olmakla birlikte, ilk önce Osmanlı'nın bölge üzerindeki nüfusunu azaltması gerekiyordu. Nitekim hâkimiyeti boyunca bu doğrultuda hedefine ulaşmak isteyen I. Petro, Osmanlı ile büyük bir mücadeleye girişmekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Onun, gerek Osmanlı'yı Hazar Denizinden uzak tutma politikası, gerekse de Güneye (Kafkaslara, Türk yurtlarına ve sıcak sulara) inme politikası, kendisinden sonra gelen halefleri tarafından da titizlikle takip edilecek ve yaklaşık bir asır içinde Güney Kafkasya'nın tamamı Rus İmparatorlarının eline geçecektir.²⁴

Batı tarzı yenilikleriyle bilinen I. Petro, ülke dâhilinde gerçekleştirdiği ıslahatlar sayesinde Rusya donanmasını ve sanayisini inkişaf ettirmeyi başarınca bu kez de ham mala ve satış pazarlarına ihtiyaç duymaya başladı. Azerbaycan arazisini top yekûn ham mal deposu olarak gören I. Petro, hedefine ulaşmak için, ilk önce Hazar sahilinde yerleşen bölgeleri,

²² Azerbaycan'da yapılan ticari alış-veriş faaliyetleri ve sonuçları hakta detaylı bilgi için bkz: V. P. Listsov, *Persidskiy Pohod Petra I: 1722-1723*, Moskova, 1951, s. 76.

²³ S. Avcı, *a.g.m.*, s. 255.

²⁴ Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi, 2009, s. 90.

özellikle de Bakü ve Şemahı şehirlerini ele geçirmeyi hedefledi. Bu manada amacına ulaşmak için söz konusu bölgeye uzun yıllar boyunca tacir kılıflı temsilciler ve seyyahlar gönderdi ve böylece ülkenin siyasi ve iktisadi durumu ve tabii servetleriyle ilgili bilgiler edindi. Zira planın gerçekleşmesi için daha sonra da göreceğimiz gibi, Ermeni, Gürcü vd. Hıristiyan tebaanın da yardımından ustalıkla istifade edilecektir.

Keşif amaçlı bölgeye gönderilen tacir ve seyyahların vermiş oldukları rapor esasında hazırlanan ve XVIII yy. Azerbaycan tarihinin içtimai ve siyasi hadiselerini aydınlatan monografi eserinin müellifi E. Karayev, bu konuya değinirken, Rusya; “*Hıristiyanları Müslümanların zulmünden kurtarmak*” bahanesiyle Azerbaycan’a girdi, ifadesini kullanmaktadır.²⁵ Zira otu kaldırıp köküne baktığımız zaman, başka bir ifadeyle, Rusların Hıristiyanları himaye bahanesi, asıl planın gerçekleşmesi için gözden asılan perdeden başka bir şey değildi. Çünkü yer altı ve yer üstü tabii servetlere malik olan Azerbaycan, diğer ecnebi devletlerin olduğu gibi, Rusya’nın da her zaman dikkat merkezinde olmuştur. Bu sebeple de Petro, Kafkasya’nın gözde isimlerinden biri olan Azerbaycan’ı ve Hazar Denizini* bir an önce ele geçirmek için her zaman fırsat kollamıştır.²⁶

Stratejik konumda yerleşen, tabii servetlere sahip olan, İran ve Hindistan’a giden ticaret yolunun üzerinde bulunan Azerbaycan, kesat Rusya bütçesini doldurmak için vazgeçilmez bir değere sahip olduğundan, Rusya için bu coğrafyanın ele geçirilmesi artık kaçınılmaz hale gelmişti. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Petro’nun Kafkasya ve Hazar siyasetinin merkezinde ekonomik nedenler yer aldığı için, endüstriyel üretimin artırılmasını isteyen Rusya’nın, yeni ham medde ihtiyacını petrol ve diğer kaynaklar bakımından zengin olan Hazar Denizi aracılığıyla gidereceği kimsede şüphe uyandırmıyordu. Rusya ekonomisi için hayati önemi haiz

²⁵ Elçin Karayev, *Azerbaycan XVIII Asır Rus ve Qerbi Avrupa Seyyahlarının Tasvirinde*, ADPU Yay., Bakü, 2005, s.s. 50-51; Okan Yeşilot, *Şahın Ülkesinde; Rus Çar’ı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volniskiy’nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s.s. 9-14; V. P. Listsov, *a.g.e.*, s.s. 77-80.

* Hazar Denizi, Avrupa ile Asya kıtaları arasında yerleşmektedir. Bu havzaya sahip olan güç, bölgede otoriteyi elinde bulunduracağı gibi, Yakınoğu ile İç Asya’ya da kolaylıkla yerleşebilir. Bkz: Şahverdiyev, Elemdar, “Cumhuriyet Döneminde Hazar Havzasının Jeopolitik Konumu (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed.) Kıyas Şükürov, & Vasif Kafarov, B. 1, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010, s. 336; Dünyada “Hazar Denizi” adı ile bilinen bu deniz, esasında okyanuslara çıkışı olmaması nedeniyle dünyanın en büyük gölü olarak da bilinmektedir. Ancak hacminin büyüklüğüne göre kendisine deniz ismi verilmiştir. Birçok nehir sularının mansabı olan Hazar Denizi, bir sıra hayati özelliklere sahiptir. Şöyle ki, Volga ve Don nehirlerine eklenen kollar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizlerine kadar ulaşabilmektedir. Aynı zamanda suyunun tuzluğuna rağmen zengin balık türlerini de içinde barındırır. Hatta dünya havyar ihtiyacının %90’ı buradan temin edilir. Hazar’ın biyolojik özelliğinin yanı sıra en belirgin özelliği ise, dünya çaplı petrol ve doğal gaz rezervine sahip olmasıdır. Hazar Denizini küresel güç mücadelesi haline getiren önemli hususlardan biri ise, yolcu ve yük taşımacılığı açısından elverişli limanlara sahip olmasıdır. Netice itibarıyla bu ve benzeri hususlar dikkate alındığı zaman Rusya’nın aslında Azerbaycan’ı niçin ele geçirmek istediği daha iyi anlaşılacaktır. Bkz: Sırrı Erinc, “Hazar Denizi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998, s.s. 108-109; Dana Kaskabayeva, “Hazar Denizinin Hukuki Statüsü”, <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/>, (Erişim Tarihi: 11.06.2020).

²⁶ E. Karayev, *a.g.e.*, s. 51.

olan mermer gibi inşaat malzemeleri, altın ve gümüş gibi değerli metallerin yanı sıra, Hazar kıyılarından elde edilecek olan tuz, Rusya için olmazsa olmaz dedirten özelliklerden sadece birkaçı idi. Bunların yanı sıra yün, pamuk ve ipek ticareti de oldukça önem arz etmekteydi. Hatta Çar Petro'nun Kafkaslarda yayılmacı emellerinin bahseden Ensar Köse, ipeğin, “*Çar ve Rus aristokratları için tam anlamıyla bir tutku olduğunu*”²⁷ ifade etmektedir. Bu sebeple de 1714-1725 yılları arasında Rusya nezdinde 7'si Moskova'da, 4'ü St. Petersburg'da, 3'ü ise diğer bölgelerde olmak üzere toplam 14 ipek fabrikası faaliyete başlamıştı. Ancak Rusya topraklarında üretilen ham ipek, gereken talebi yeterince karşılamadığından, her defasında Şirvan ve Gilan vilayetlerinden ham ipek almak zorunda kalıyorlardı. Bu işin çok masraflı olduğunun farkında olan I. Petro, Rus egemen sınıfının en önemli ihtiyaçlarından biri olan kahve, şeker, limon, şarap, biber, tarçın, karanfil, safran vd. gibi baharat ve hububatları olan ihtiyaçlarını karşılamak için, İran ve Hindistan ticaret yolu üzerinde bulunan Azerbaycan'ı bir an önce ele geçirmeye çalışıyordu.²⁸ Bu planı gerçekleştireceği takdirde Avrupa'ya götürülen ham ipek ve hububatı, Hazar Denizi ve Volga nehri aracılığıyla Rusya'ya, buradan da Avrupa'ya taşımak kolay olacaktı. En esası ise, dünya ticaretinin Osmanlı'dan kayarak Rusya'ya taşınmasını gerçekleştirmiş olacaktı. Zira Osmanlı Devleti Avrupa ticaret meydanından çıkarılacağı takdirde, Avrupalı tüccarlardan yoksun kalacak ve böylece Doğu ile Batı arasında transit önemi haiz olan merkezi konumunu kaybedecekti. Çar I. Petro ise, ticaretten elde edilen kar ile ülke ekonomisini kalkındıracaktı.

Belirtmek gerekir ki, I. Petro'nun ekonomik, idari ve askeri alanlarda yaptığı reformlar ve takip ettiği aktif dış politika doğal olarak ülke bütçesini bir hayli zayıflatmıştı. Bu durumda hazineye yeni gelir kapıları aramak zorunda kalan Rus Çarı I. Petro, gelişmekte olan Rusya sanayinin hammadde ihtiyacını gidermek için Kafkasların, İran'ın özellikle de Azerbaycan'ın tabii servetleri hakkında bilgi edinmeleri için İran'a, din adamlarından tutmuş tüccara varan “masum” görünümlü çok sayıda elçiler gönderdi. Zira Çar'ın Kafkasya ve Hazar Denizi stratejisinin ana parametrelerinin oluşmasında ve bu misyonun gerçekleşmesinde 1715'te İran'a elçi olarak gönderilen Yarbay Artemiy Volinskiy'in yoğun çabaları olmuştur.²⁹

²⁷ Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi-1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyen Ay, İstanbul, 2017, s.s. 55-56; Rusya'nın Kafkasya siyasetinde Azerbaycan faktörünü zaruri kılan özellikler hakta detaylı bilgi için ayrıca bkz: O. Yeşilot, *Şahın Ülkesinde...*, s. 160.

²⁸ E. Köse, *a.g.e.*, s. 56; Pohod Petra Velikogo v Persiyu, Pohod Petra Velikogo v Persiyu// Russkiy Vestnik, No: 3, 1874, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/1720-1740/Pohod_petr_pers/text1.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

²⁹ Ş. A. Meshia, Y. Z. Tsintsadze, *İz İstorii Russko-Gruzinskih Vzaimootnoşeniy X-XVIII vv.*, İzdatelstvo Soyuzu Pisateey Gruzii, Zarya Vostoka, Tbilisi, 1958, s. 93; F. Aliyev, *Missiya Poslannika Russkogo Gosudarstva A. P. Volnskogo v Azerbaydjana...*, s.s. 4-5, 19-21. B. H. Sumner, *a.g.e.*, s. 175.

Çar, A. Volinskiy'i İran'a gönderirken, kendisine keşif amaçlı bir sıra görevler vermişti. Bu görevlerin en önemlilerinden biri ise, Safevi ve Osmanlı'nın Kafkasya ile ilgili tutumunu öğrenmek ve onları bölgeden uzaklaştırmak için nelere dikkat edilmesi gerektiği hususu idi. Aynı zamanda Osmanlı toprakları üzerinden Avrupa'ya giden ipek ticareti güzergâhının Kafkaslar üzerinden Rusya'ya yönlendirilmesini sağlamanın yollarını araştırmak ve kendisine bu konuda rapor sunması tevdi edilmişti. Bir diğer önemli husus ise, bu işin gerçekleşmesi için bölgedeki Ermeni ve Gürcülerin Rusya tarafına çekilmesine ehemmiyet verilmesi ve bu konuda gereğinin yapılması emredilmişti.³⁰

Nihayet 1716'da elçilik göreviyle İran'a gönderilen Artemiy Volinskiy tarafından Şemahı ve Gilan'da sadece ipek satışından yılda 1.000.000 (bir milyon) ruble gelir elde edildiğini haber aldı. 1724'de Rusya'nın toplam devlet gelirinin 8.500.000 ruble olduğunu düşündüğümüz zaman sadece ipekten elde edilen paranın ne kadar büyük bir meblağ olduğunu tahmin edebiliriz.³¹ Rusya, böylesi bir gelir kaynağını asla elden vermek istemezdi. Ancak, Sultan III. Ahmed, A. Volinskiy'in dört yıl boyunca I. Petro'ya bölge ile ilgili şifreli mektuplar gönderdiğinden haberdar olduğundan, Rusya'nın bölgede yapmış olduğu siyasi faaliyetleri çok dikkatli bir şekilde takip ediyordu. Hatta Rusların keşif amaçlı bu faaliyetlerine karşılık, karşı hamleyle geçerek Dürri Ahmet Efendi'yi istihbarat için Azerbaycan'a elçi olarak göndermiştir. Ahmet Efendi ise, altı ay zarfında Safeviler ile ilgili elde ettiği bütün bilgileri Sefaret-name adı altında Sultan III. Ahmed Han'a takdim etmiştir.³² Bunun üzerine Osmanlı, Avrupa savaşlarına ara vererek Kafkasya siyasetine daha çok yönelmiştir. Bu sebeple de Rusya için düşünüleni gerçekleştirmek bir o kadar da kolay olmadı. Ancak çok geçmeden Azerbaycan'da mevcut statükonun Petro lehine değişmesiyle Kafkasya'da çok önemli değişiklikler meydana gelecektir.

Şöyle ki, 1720'li yılların başlarında Afganistan'da baş veren siyasi hadiseler neticesinde ortaya çıkan isyanlar, 1721'de Şirvan bölgesine de sıçradı.³³ İran Şahına karşı isyanlar o kadar büyüdü ki, Şah fermanının merkezi vilayetler dışında hükmü kalmadı. A. Volinskiy, bu konuda

³⁰ Okan Yeşilot, *Şahın Ülkesinde...*, s.s. 60-68: A. Volinskiy'in İran seferi hakkında Çar'a sunduğu 628 sayfalık rapor tutanağı, XVII. yy'ın başlarında Azerbaycan tarihinin öğrenilmesi açısından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bkz: F. Aliyev, *Missiya Poslannika Russkogo Gosudarstva A. P. Volinskogo v Azerbaydjana...*, s.s. 4-5, 12.

³¹ Ensar Köse, *a.g.e.*, s. 56.

³² Doğan Yörük, Elvin Valiyev, "Güney Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)", *SUTAD*, (40), Güz, 2016, (15-28), s. 19.

³³ Abdulakim Abdulkirimoviç Butayev, *Narodno-Osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya tret XVIII veka)*, İzdatelstvo Mavel, Mahaçkala, 2006, s. 79; Fuad Aliyev, "Şirvan İsyanı: 1722-1735'li yıllarda Azerbaycan'ın Hazarboyu Eyaletlerinin Rusya Tarafından İşgal Olunması", *Azerbaycan Tarihi, (XIII-XVIII Asrlar)*, Red., Oktay Efndiyev vd., C. III, Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Elm Neşriyatı, Bakü, 2007, s. 393.

Petro'ya mektup yazarak: “Şahın hâkimiyeti ancak onun tutulunda kalmıştı” cümlesini işletmiştir.³⁴ Dolayısıyla da isyanlar nedeniyle Safevi Devletinin Şirvan üzerinde otoritesi kalmadığını anlayan Rusya için tarihi bir fırsat yaranmış oldu.³⁵ Şöyle ki, Azerbaycan'da Şii İran hâkimiyetine karşı Sünni Lezgi devleti kurmak arzusunda olan Hacı Davut Bey, 21 Ağustos 1721'de Sünni tebaanın da yardımıyla Safevi hâkiminin bulunduğu Şirvan üzerine hücum etti. Hücum esnasında Şiiilerle birlikte Rus tüccarları da öldürüldü ve birçoğunun malı yağmalandı.³⁶ Rusların, bu eylemi cevapsız koymayacağını farkında olan Hacı Davut Bey, siyasi manevra yaparak Müslüman Osmanlılardan ziyade Hıristiyan Ruslardan himaye talebinde bulundu. Lakin bölge üzerinde kimsenin varlığına tahammül etmeyen I. Petro, Hacı Davud Bey'in asıl amacını anladığı için bu teklifi kabul etmedi. Bu durumda Rusya'dan himmet ummanın kendisine hiçbir yarar sağlamayacağını anlayan Hacı Davud Bey, bölgede güçlü bir himayenin ancak Osmanlı Devleti aracılığıyla mümkün olacağına kanaat getirdi. Bu sebeple de Dağıstan ileri gelenlerinden Gazikumuk'lu Surhay Han ile birlikte Kırım Hanının da aracılığıyla Osmanlı Devletinden himaye talebinde bulundu.³⁷ Ancak Osmanlı tarafı, Ruslarla daha önce akdetmiş oldukları ebedi barış antlaşması gereği, ilk bata bu talebi kabul etmekte tereddüt etti. Daha sonra ise Rusların Şirvan üzerine hücum edeceği haberi duyulunca, Sultan III. Ahmed'in (d.1673-ö.1736) talimatıyla Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Hazar kıyılarına kadar uzanan Rus yayılcılığını önlemek ve Müslüman Lezgi halkını korumak için diplomatik bir hamle yaparak himaye teklifini memnuniyetle kabul etti. Bu vesileyle zaman kaybetmeksizin, Hacı Davud'un Şirvan Han'ı tayin edildiğini tescil etmek amacıyla Derviş Mehmed Ağa aracılığıyla İstanbul'dan Şirvan'a “berât-ı şerif” (hanlık menşuru) gönderdi.³⁸ Bununla da yetinmeyen Devleti Aliye, Rusları da bu durumdan haberdar etmek için 1722 yılının sonlarına doğru Kapucubaşı Nişli Mehmed Ağa'yı Rusya'ya elçi olarak gönderdi. Rusya'da

³⁴ Hasan Ali Delili, *Azerbaycan'ın Cenub Hanlıkları: XVIII Asrın İkinci Yarısında*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1979, s. 10.

³⁵ Sergey Mihailoviç Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, C. 18, Obşestvennaya Polza, St. Petersburg, 1896, s. 47.

³⁶ Hacı Davud Bey'in hayatı ve siyasi mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Yaşar Baş, “Şirvan Han'ı Hacı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 18, S. 58, Kış/2014, (629-646), s. 634; *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, Red., B. B. Piotrovskiy, Akademiya Nauk SSSR, Moskova, 1988, s. 411; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2014, s. 43.

³⁷ D. Yörük, E. Valiyev, *a.g.m.*, s.s. 18-19; Y. Baş, *a.g.m.*, s. 635; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.t.*, s. 40-47; E. Quliyev, *a.g.e.*, s.s. 49-51.

³⁸ S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 126; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.t.*, s. 57: Osmanlı Sultanı, Davut Bey'i, himayesine aldığı gibi aynı zamanda Derbend'in idaresini de kendisine vermiştir. Ancak 1728 yılında Davut Bey bir sıra (Osmanlı mensupları Hacı Davud Bey'e bir hümayun göndererek, antlaşma gereği Ruslara bırakılan bölgelere saldırı yapmalarını konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Bkz: BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z. 1136/18 Eylül 1724) suçla iddiam edilerek görevden alınmış ve hapsedilmiştir. Onun yerine ise Surhay Han getirilmiştir. Bkz: Y. Baş, *a.g.m.*, s. 636.

Aleksey İvanoviç Daşkov tarafından karşılanan elçi, dinleri gereği Lezgiler'i himaye altına aldıklarını ve Rusların da bu hususa dikkat etmeleri gerektiğini, aksi takdirde 1700'de gerçekleşen Ebedi Barış (İstanbul Antlaşması) antlaşmasına aykırı davranmış olacaklarını bildirdi.³⁹

1721'de Nystad Antlaşmasıyla İsveç muharebesini tamamlayan Rusya için Kafkasya dosyasının tam da açılacağı bir zamanda, Osmanlı'nın bu şekilde oyna dâhil olması, Rusya açısından işleri bir hayli yokuşa tırmandırdı. Fakat I. Petro, her şeye rağmen, Hacı Davud ve Surhay Hanlar'ın, Şabran, Kudat, Bakü, Derbent ve Şemahı'ya hücumları esnasında şehirde bulunan Rus tüccarlarının mallarının yağmalanmasını bahane ederek Güney Kafkasya'ya askeri müdahale için hazırlıkları daha da hızlandırdı.⁴⁰ Zira Ruslar, Kafkasya ve ötesine uzanan yayılma planını gerçekleştirmek için kararını çoktan vermiş ve icraata başlamışlardı. Çünkü İran'da baş veren isyan, zaten Safevi Devleti'ni zayıf düşürmüş ve dolayısıyla da istila için yeterince fırsat yaranmıştı. Şemahı olayı ise, bu işin hayata geçirilmesi için çoktandır aranan bahanenin habercisi oldu. E. Köse'nin ifadesiyle; “Çar, aslında bu hadise meydana gelmemiş olsaydı da, büyük ihtimalle, Kafkaslara saldırmak için başka bir bahane bulacaktı”.⁴¹

Uzun zamandan beri Volinskiy aracılığıyla ülkenin siyasi ve iktisadi durumu ile ilgili derinlemesine araştırma yapan I. Petro, durumu iyi değerlendirerek bu bölgede yaşayan Ermeni ve Gürcü halklarının da haklarını savunma bahanesiyle, 15 Mayıs 1722'de Moskova Nehrinden hareket ederek, Oka (Volga) Nehriyle 26 Mayıs günü Nijnie Novgorod şehrine geldi. 4 gün burada kaldıktan sonra doğum gününü de kutlayarak, 30 Mayıs günü Astarhan üzerinden ilerleyerek Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Bununla da I. Petro'nun, tarihte “İran Yürüyüşü” veya “Derbent Seferi” adı ile meşhur olan yolculuğu böylece başlamış oldu.⁴² Rusya Dış Politika Arşivine istinaden elde ettiğimiz bilgiye göre, 27 Haziran 1722'de (87 açık deniz gemisi, 196 ada teknesi ve 168 küçük teknelerle birlikte) ise, Astarhan'a vardı.⁴³ R. İsmailov,

³⁹ S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 127.

⁴⁰ BOA, HAT, nr. 58443/1427, 29 Z. 1136/18 Eylül 1724; V. N. Listsov, *a.g.e.*, s. 120; Borba Armyanskogo i Azerbaydjanskogo Narodov v 20-x Godah XVIII veka za Prisoedinenie k Rassii/Uçenie Zapiski İstituta Vostokovedeniya, Tom 3, 1951, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Borba_arm_az_voss_ross_1722_1724/frameset.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020); Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Çev., Nilüfer Epçeli, V, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 420.

⁴¹ E. Köse, *a.g.e.*, s. 68.

⁴² V. A. Potto, *a.g.e.*, s.s. 33-34; M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s.s. 110-111; I. Petro'nun Astarhan ve İran seferiyle ilgili detaylı bilgi için bkz: O Prebivanii Petra I-go v Astrahani i otpravlenii v Persidkiy Pohod Vmeste c Imperatoriçeyu// Jurnal Ministerstva Vnutrennih del, No: 3, 1841, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Petr_I_Astrachan/text2.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

⁴³ Prebivanie v Astrahani İmparatora Petra I/Jurnal Ministrestva Vnutrennih del, No: 6, 1838: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Petr_I_Astrachan/pred.htm, (Erişim Tarihi, 20.05.2020).

Çar'ın Kafkasya'ya gelişini büyük faciannın küçük habercisi olarak değerlendirdiği için, Petro'nun Dağıstan'a ayak basmasını, "Kafkasya için fevkalade mühim bir gün olarak" nitelendirmektedir.⁴⁴

Gemiden açılan top ateşi sebebiyle Dağıstanlıların fazla direnmeden teslim olmaları⁴⁵ üzerine I. Petro, Azerbaycan'a ayak basmasının ve Hazar sahili bölgelere askeri müdahalesinin nedenini açıklayan bir manifesto imzaladı. Rus, Fars ve Türk dillerine tercüme edilen Manifesto da Azerbaycan'a geliş meramı şu şekilde bildirilmektedir:

"Rus ordularının, Sultan I. Hüseyin'e yardıma geldikleri, Hacı Davud ve Surhay Han'ı şaha karşı geldiklerine, Şemahı'yı ele geçirdiklerine ve 300 Rus tacirinin 4 milyon ruble'lik mallarını gasp ettiklerine göre cezalandırılacaklardır".⁴⁶

Çar'ın Azerbaycan'a doğu geldiğini haber alan bazı Rus yanlısı şehir ayanları, Rus ordularının Bakü'yü ele geçirmesini istedikleri için, Çar'a mektup yazarak Rusya himayesinden medet umduklarını ifade ettiler.⁴⁷ Bunun üzerine I. Pyotr, Teğmen Osip Lunin aracılığıyla Bakü'ye mektup gönderdi. Rusya'ya menfi münasebet besleyen ve Bakü hâkimi olan Mehmed Hüseyin Bey ve onun taraftarları Lunin'in mektubunu kabul ettiler. Ancak kendisini şehre bırakmadılar. Mektubun satır altı manalardan yola çıkarak işin farkına vardılar ve Rusya'nın himaye bahanesi gerekçesini asılsız buldular. Zira Rusların himayeden maksadı, liman ve petrol şehri olan Bakü ve çehresini ele geçirmektir. Bu sebeple de Çar'a:

"Bakü ahalisi uzun yıllardan beri herhangi bir yardım olmaksızın isyancılara karşı müdafaa olunmaktadır, gelecekte de müdafaa olunacaklardır. Bu yüzden de şehre hiçbir ordu ve erzak yardımı lazım değildir".⁴⁸

diye cevap mektubu yazdılar.

⁴⁴ R. İsmailov, *a.g.e.*, s.s. 90-91.

⁴⁵ Prebrivanie v Astrahani İmperatora Petra I/Jurnal Ministrestva Vnutrennih del, No: 6, 1838; Borba Armyanskogo i Azerbaydjanskogo Narodov v 20-x Godah XVIII veka za Prisoedinenie k Rassii//Uçenie Zapiski İnituta Vostokovedeniya, Tom 3, 1951.

⁴⁶ E. Karayev, *a.g.e.*, s.s. 52-53; J. W. Zinkeisen, *a.g.e.*, s. 418; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 119; Rusya'nın İran ve Türkiye diplomatik işlerinde Şark dilleri mütercimliği yapan Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Azerbaycan, Şirvan ve Dağıstan tarihi ile ilgili kaleme aldığı nam eserde, Lezgiler'in Şemahı'yı 1712 yılında ele geçirdiklerini belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz: A. A. Bakıhanov, *Gülistan-i İrem*, İzdanie Obşestva Obsledovaniya i İzuçeniya Azerbaydjana (Azerbaycan Tetkik ve Tetbi Cemiyetinin Neşriyatı), B. 4, Bakü, 1926, s.s. 103-104; Konu ile ilgili tartışmaların tafsilatı hakta ayrıca bkz: S. O. Çaycıoğlu, *a.g.t.*, s.s. 43, 47; I. Petro'nun Azerbaycan ve İran'ın Hazar sahilindeki vilayetlere gönderdiği Manifestonun Arap alfabesinden Kiril alfabesine çevrilmiş hali için bkz: Hüseyin Ali Delili, *Azerbaycan-Rusya Münasibetleri Fars ve Azerbaycan Dilli Senedlerde (1722)*, Azerbaycan SSSR Elmler Akademiyası Tarih İnitutu, Elm Neşriyatı, Bakü, 1976, s.s. 31-38; Manifestonun Kiril alfabesinden Latin alfabesine çevrilmiş hali için bkz: Şahin Doğan, "I. Petro'nun Hazar Seferive 18. yy. Rus-Azerbaycan İlişkilerine Dar Bazı Belgeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S, 204, Haziran, 2013, s.s. 105, 115.

⁴⁷ Borba Armyanskogo i Azerbaydjanskogo Narodov v 20-x Godah XVIII veka za Prisoedinenie k Rassii//Uçenie Zapiski İnituta Vostokovedeniya, Tom 3, 1951; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s.s. 122; Mektup için bkz: H. Delili, *Azerbaycan-Rusya Münasibetleri...*, s.s. 39-40.

⁴⁸ R. İsmailov, *a.g.e.*, s. 93; E. Karayev, *a.g.e.*, s.s. 53-54.

Bakü sakinlerinin cevabi mektubundan da anlaşıldığı gibi, Çar'ın Bakü'ye gelişi hiç de hoş meramlı değildi. Çünkü Çar, tek dişi kalmış canavar misali, himaye bahanesiyle liman ve petrol şehri Bakü'yü ele geçirmek niyetindeydi. Ancak bu kez arzusuna nail olamadı. Çünkü yine “kaderin üzerinde bir kader vardır” misali, bu kez talih, Kuzey (Rusların) rüzgârının büyük sıkıntılarıyla yüz yüze kalan Güney (Bakü) sakinlerinden yana idi. Şöyle ki, her zaman Kuzey'den Güney'e doğru esen rüzgâr, bu kez, Güneyden Kuzeye doğru esmeye başladı. Güney'den Kuzey'e doğru esen güçlü Bakü rüzgârı neticesinde, içi erzakla dolu Rus gemileri suyun dibine battı. Ardından ise askerler arasında salgın bir hastalık çıktı. Dolayısıyla da bu durumdan haberdar olan Çar'ın arzusu an itibariyle sekteye uğradı. Bu sebeple de şimdilik, Derbend'in işgali ve yol üzerinde bulunan birkaç bölgenin zaptıyla yetindi. Fakat Çar I. Petro, gerek Bakü sakinlerinin “yardım” talebini kabul etmemesi nedeniyle, gerekse de donanmanın uğramış olduğu felaket nedeniyle Kafkasya seferini iptal etmek zorunda kaldı.⁴⁹ Lakin Güneye (sıcak sulara) inmek, özellikle de Bakü'yü ele geçirmek sevdasından asla vazgeçmedi.

Ekonomik çıkarlar elde etmek için Kafkasya seferine çıkan, lakin orduda çıkan ekonomik kriz nedeniyle geri dönmek zorunda kalan I. Petro, 23 Ağustos 1722'de Rusya'ya geri dönmeğe karar verdi. Nihayetinde ise, Derbent Naibi İmam Kulu Bey tarafından kendisine teslim edilen Derbent'in gümüş anahtarlarını da yanına alarak, 5 Eylül 1722'de Kafkaslardan ayrıldı ve Moskova'ya geri döndü.⁵⁰

Bakü, Hazar Denizi ve etrafını işgal edemeden geri dönen Petro, zahirde, bir manalı olarak Kafkasya seferinden mağlup ayrılmış gibi gözükse de, sadece Derbend'in işgal edilmesi, Rusya tarihi açısından I. Petro başkanlığında 20 yıllık yoğun mücadelenin zaferi olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bu başarı sayesinde Rusya, Doğu'da ve Batı'da söz sahibi ve otoriter bir imparatorluk haline gelmiştir. Diğer yandan ise, bu coğrafyada söz sahibi olan Safevi ve Osmanlı İmparatorluğunun varlığına rağmen, Rus Çar'ının Derbendi ele geçirmesi, Hazar Denizi sahillerine kadar ayak basması, burada bir dizi askeri tedbirler alması ve bölgede büyük miktarda asker bırakması, Rusya için hem askeri hem de diplomasi açısından başlı başına büyük bir başarıdır.⁵¹

Rusların Hazar kıyılarında gözükmesi, her ne kadar kendi iç sorunlarıyla uğraşmakta olan İran'ı harekete geçir(e)mediyse de, Osmanlı Devleti bu duruma sessiz kalmadı ve

⁴⁹ Pohod Petra v Persiyu// Russkiy Vestik, No: 3, 1874; E. Karayev, *a.g.e.*, s. 54; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 123.

⁵⁰ Prebivanie v Astrahani İmperatora Petra I/Jurnal Ministrestva Vnutrennih del, No: 6, 1838; Fatih Ünal, *XVIII. Asır Türk Rus Münasebetlerinde Neplüyeve*, Titiz Yay., Ordu, 2010, s. 45; *İsoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, s. 414; A. A. Bakıhanov, 1926, *a.g.e.*, s. 105; İmam Kulu Bey savaşmadan Ruslara teslim olduğu için, I. Petro kendisine General-Mayor unvanı, (Han tutulu) vermiştir. Bkz: M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 31; R. İsmailov, *a.g.e.*, 93.

⁵¹ E. Köse, *a.g.e.*, s.s. 97-100.

Kafkasya'da konumunu güçlendirme yollarına başvurarak askeri hareketliliği daha da canlandırdı. En esas ise Rusya'yı, bir an önce Kafkasları terk etmesi konusunda uyardı. Ayrıca, kendilerinden himaye talebinde bulunan Müslüman Lezgiler'in haklarını koruyacaklarını da bildirdi. Bunun üzerine, Osmanlı ordularını Hazar'a yakın bölgelerden mümkün olduğu kadar uzak tutmaya çalışan Rus Çarı I. Petro, devlet menfaatini göz önünde bulundurarak Osmanlıya karşı atağa geçerek, başından beri gizlemekte olduğu nihai hedefini açık bir şekilde beyan etmekten kaçınmadı. Şöyle ki, Hazar Denzinde Rus egemenliğinden başkasına hiçbir şekilde müsamaha göster(e)meyeceğini ifade ederek, Rus askeri birliklerinin bulunduğu Derbend konusuna değindi. Derbent halkının durumuyla ilgili görüşünü açıklarken, bölge halkının kendi rızasıyla/gönüllü olarak himaye altına alındıklarını söyledi.⁵²

Sıcak gelişmelerin ardından Rusya ile Osmanlı arasında savaş artık kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak Rusya, bu esnada siyasi bir manevra yaparak Osmanlı askeri çıkartmasına karşılık Gürcistan konusuna vurgu yaptı; Eğer Gürcüler, Osmanlı'ya karşı Rusya'dan himaye talep ederlerse Gürcü halkının bu çağırışına sessiz kal(a)mayacaklarını ve onları yalnız bırak(a)mayacaklarını söyledi. E. Köse, Fransa'nın Rusya'daki elçisi Jacques de Campredon'un yine Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Marguis de Bonnac'a yazdığı mektuptan yola çıkarak Rusya'nın bu hamle ile Osmanlı güçlerini Hazar kıyılarından uzak tutmayı hedeflediğini ve aynı zamanda Kafkasya'da yeni bir iktidar belirlediğini iletmek istediğine dikkat çekmek istemiştir. Şöyle ki, Rusya, Osmanlı'yı Bakü dışında İran topraklarına bakmaya davet etmek niyetinde idi. Diğer bir deyişle, Fransa elçisinin başından beri ima etmeye çalıştığı gibi *"Hazara yaklaşma ve İran'da işine bak"*.⁵³

Ancak tüm bunlara rağmen, Osmanlı siyasi yetkilileri, Rusya'nın Kafkaslardaki bu denli ilerlemesinin doğuracağı sonuçları önceden sezmekte ve Ruslara karşı girişmiş olduğu Kafkasya mücadelesinde konumunu daha da güçlendirmek ve bir an önce Rus yayılmacılığına son vermek istiyordu. Bu sebeple de stratejik kararlar alarak siyasi ve askeri hamleleri daha da artırma yoluna başvurdu. Fakat mevcut durumu iyi değerlendirerek Osmanlı'yı İran taraflarına göndermeyi başaran Ruslar gerek Osmanlı gerekse de İran Safevi Devleti'nin varlığına rağmen Bakü ve havzasını ele geçirecek ve böylece uzun ve istikrarlı mücadelenin kahramanı olarak Hazar Denizi'nde hâkimiyet kuracak ve aynı zamanda an itibariyle "Hazarın Efendisi" olmayı başaracaklardır.

⁵² E. Köse, *a.g.e.*, s. 165.

⁵³ E. Köse, *a.g.e.*, s. 173.

Limana ve Petrol Şehri Bakü'nün Düşmesi

1721 yılında Kuzey savaşını başarıyla tamamlayan Rus Çar'ı I. Petro, Osmanlı askeri birliklerinin bölgeyi sıkı kontrol altında tutması sebebiyle Karadeniz'e inemeyeceğini anlayınca bu kez Güney Batı dümenini kırarak Doğu'yu hedef aldı.⁵⁴ Bu sebeple de sıcak denizlere inmek ve Hindistan ile ticari ilişkileri geliştirmek ve aynı zamanda Rusya ticaretinin kapısını Doğu'ya (Türkistan, Çin), Güney'e (Kafkasya, İran, Hindistan) ve dolaylı olarak Batı'ya (Avrupa'ya) açmak için Kafkaslara, özellikle de Bakü ve çevresine göz dikti. Hammaddeye olan ihtiyacını ve bölge üzerinde yerleşen ticaret gelirlerini benimsemek ve buraları ebeden kendi topraklarına katmak amacıyla Hazar Denizi ve kıyılarına taraf yöneldi.

23 Ağustos 1722'de durak noktası olan Derbent'i ele geçiren Petro, bu kez metin adımlarla rüzgârlar şehri olan Bakü'ye yüz tuttu. Ancak daha önce de vurguladığımız gibi hesaba katmadığı Bakü rüzgârı ters yönden esince çok güvendiği gemileri suya battı. Bunun üzerine geri dönmek zorunda kalan I. Petro, Bakü ve Reşt şehirlerini ele geçirmek amacıyla Polkovnik Yungerin başkanlığında bölgede özel bir birlik bıraktı. Nitekim bu birlik, Aralık 1722'de Reşt şehrini işgal ederek I. Petro'nun hayalini kurduğu planın ilk merhalesini başarılı bir şekilde hayata geçirdi.⁵⁵

Reşt zaferinin ardından bu kez sıra Bakü'ye geldi. Uzun süren hazırlıklardan sonra, Polkovnik Yungerin, Bakü'ye hücum edecek olan orduya General-Mayor M. A. Matyuşkin'i komutan tayin etti. O, 20 Haziran 1723'de aldığı talimat üzerine Astarhan'dan yola çıkarak, aynı yıl 6 Temmuz'da Bakü yakınlarına kamp kurdu ve kaleyi muhasara altına aldı.

Bu dönem İran yönetimine karşı Afganistan'da halk ayaklanması baş verdiğinden, emir komuta bakımından İran'da otorite boşluğu sorunu vardı. Bununla birlikte İran yüzünden Azerbaycan topraklarının Ruslara terk edilmesi, bölge üzerinde diğer nüfuz sahibi olan Osmanlılarca kabul edilir bir durum değildi. Dolayısıyla da Osmanlı'nın mukassir kişileri cezalandırmak amacıyla İran'a hücum edeceği kimsede şüphe doğurmuyordu. Bu sebeple de Rusların Hazar Denizi'nin Batı kıyılarını ele geçirdiği bir zamanda İran Şah'ı II. Tahmasb, Rus emperyalizmini önlemekten ziyade kendi saltanatını korumanın ve iç istikrarı sağlamanın mücadelesi içine girmişti. Zira Bakü ve çevresinde Kuzey rüzgarının esmesine rağmen, kendi varlığını korumaya çalışan İran Şahı, çok geçmeden Osmanlı tehlikesinin önlenmesi, saltanatına ortak olan diğer iktidar adaylarının ortadan kaldırılması, ülkeyi saran Afgan

⁵⁴ M. H. Caşın, *a.g.e.*, s. 51.

⁵⁵ A. A. Butayev, *a.g.e.*, s. 104; A. N. Kurat, *a.g.e.*, s.s. 262-263; E. Karayev, *a.g.e.*, s. 55; O. Yeşilot, *Şahın Ülkesinde..*, s.s. 11-13, 47-49; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 123;

isyanının bastırılması ve ülkedeki asayişin temin edilmesi konusunda Rusya'ya elçi (İsmail Bey) göndererek bu konuda İran'a askeri yardımda bulunmalarını istedi.

İsmail Bey, Reşt'e varınca Şah, Hazar kıyılarının Ruslar tarafından ele geçirildiğini haber aldı. Bu sebeple de Şah, İsmail Bey'i geri döndürmek için peşinden başka birisini gönderdi. Ancak ikinci elçinin yardım talebinden vazgeçmek amacıyla gönderildiğini anlayan Konsolos Avramov, elçiyi uzun süre oyalayarak St. Petersburg'a doğru giden İsmail Bey'in kendilerinden tamamen uzaklaşmasını sağladı. Etrafında dönen oyunlardan haberi olmayan İran elçisi İsmail Bey ise, Astarhan'a doğru giderken Bakü sakinlerine, şehri Ruslara teslim etmeleri gerektiği hususunda mektup gönderdi. M. A. Matyuşkin, İsmail Bey'in mektubunu Mayor Naçayev aracılığıyla şehir halkına iletmişse de, Bakü sakinleri, mektubun Rusların yanında yazılmış olmasından yola çıkarak bu emre uymadılar.⁵⁶

Yerli ahalinin sert tepkisiyle karşılaşan Matyuşkin, emre itaatsizlik nedeniyle halkı cezalandırmak için denizden ve karadan olmakla iki istikamette kale üzerine hücum emri verdi. Yaklaşık bir hafta boyunca karşılıklı devam eden top ateşinden sonra Bakü halkı, güçlü silahlarla teçhiz edilmiş Rus ordusu karşısında teslim olmak mecburiyetinde kaldı. Bununla da 26 Temmuz 1723'te Bakü kalesi Ruslar tarafından işgal edildi. Bakü'nün ardından ise Kura Nehri sahilinde yerleşen Salyan şehri ele geçirildi. Doğu ve Batı arasında stratejik konumu haiz olan Bakü ve Salyan'ın işgal edilmesini sevinçle karşılayan Ruslar, direniş önderlerini çeşitli usullerle cezalandırmayı da unutmadılar!⁵⁷

Çar orduları, Bakü'nün işgalini askeri güçler aracılığıyla gerçekleştirirken, Rus Çarı I. Petro da hiç boş durmadı. Bu manda Rus işgalini uluslararası arenada tanıtmak için diplomatik girişimlere başvuru yapma çabası içine girdi. Zira o, Bakü işgalinin diplomatik yolla tescil edilmediği sürece, bölge üzerinde nüfuz sahibi olan Osmanlı ve İran devletlerinin bu işgali tanımayacaklarının farkında idi. Bu sebeple de Kafkasya'nın güzide şehirlerinden biri olan Bakü ve çevresinin resmi olarak tanıtmaya çalışıyordu. Nitekim çok geçmeden aranan fırsat ayağına kadar geldi. Şöyle ki, İran elçisi İsmail Bey Rusya'ya varınca, efendisinin müşkülünü gidermesi için kendilerinden medet ummağa geldiğini haber verdi. Bu fırsatı iyi değerlendiren I. Petro, aldığı haber üzerine kendisiyle 12 Eylül 1723'te beş maddeden ibaret St. Petersburg Antlaşması imzaladı.⁵⁸

⁵⁶ R. İsmailov, *a.g.e.*, s. 96.

⁵⁷ R. İsmailov, *a.g.e.*, s. 96; E. Karayev, *a.g.e.*, s.s. 57-58; M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 32; Ş. Doğan, *a.g.e.* s. 113; E. Köse, *a.g.e.*, s. 217; F. Aliyev, *a.g.e.*, s. 397; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 126.

⁵⁸ Pohod Petra Velikogo v Persiyu// Pusskiy Vestik, No: 3, 1874, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/1720-1740/Pochod_petr_pers/text2.htm; A. A. Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 109, 110; Eldar İsmailov, *Oçerki po İstorii Azerbaydjana*, İzdatelstvo Filinta, Moskva, 2010, s. 104; E. Köse, *a.g.e.*, s.s. 217-218.

Antlaşma şartlarına göre Çar, Afganlar'a karşı devletin resmi ve yasal egemeni olan Şah Tahmasıb'a askeri yardımda bulunacak, iki devlet arasında tam ticaret serbesti olacak ve karşılıklı savunma adına “*ebedi dostluk ve ittifak*” yapılacaktı. Ancak antlaşma şartları arasında en dikkat çeken husus ise, toprakların taksimiyle ilgilidir. Şöyle ki, Rus Çar'ı İran'ın müşkülünü çözeceği takdirde, Şah, Derbend, Bakü, Gilan, Mazendaran, Esterabad ve Reşt eyaletlerini Rus Çar'ına verecekti. Bu ise kabullenmesi zor bir durum olmakla birlikte hem İran'ın küçük düşürülmesi hem de tarihi Azerbaycan topraklarının özellikle de Bakü'nün Ruslara terk edilmesi demektir.

E. Köse'ye göre:

“Bu durum, İsmail Bey açısından Bakü'nün Rusların eline geçmesinin herhangi bir problem oluşturmayacağı, bilakis anlaşmayı kolaylaştıracağı bir unsur olarak görüldüğünün işaretidir”.

Aynı zamanda J. Hanway'dan naklen şu ifadeyi de kullanmaktadır:

“Bu işgal, İsmail Bey'in müzakeresinde zorluk yaratmadı, efendisinin içinde bulunduğu zor durumun farkındaydı ve daha iyi şartlarda herhangi bir başarı elde edemeyeceğini de biliyordu”.

Yine E. Köse, Osmanlı Sultanı III. Ahmed tarafından Rus Çar'ı I. Petro'ya verilen Ahitname-i Hümayun'dan naklen şu bilgileri de paylaşmaktadır:

*“Tahmasb ile aralarında yaptıkları birkaç maddeden oluşan antlaşma şartlarında, Şirvan eyaletinde zikrolunan Derbend ve Bakü, eskiden olduğu gibi yine Çar'ın tasarrufunda kalıp, Hazar Denizi sahillerinde Acem'le alakalı olan yerler ve Gilan, Mazendaran ve Esterabad memleketleri, bundan sora da Çar'ın tasarrufunda kalmak, buna karşılık Çar da Tahmasb'a yardım etmek ve askeriyle Acem memleketine musallat olan Mir Mahmud'un elinden almak suretiyle idaresinde istikrar sağlamıştır”.*⁵⁹

Bu bilgilere göre, Bakü'nün Rusların eline geçmesinde Şah'ın iradesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İran Şah'ı II. Tahmasb'ın bu konuda izni ve talimatı olmasaydı, İsmail Bey, bu kadar önemli bir işe imza at(a)mazdı. Dolayısıyla da İsmail Bey'in bu kadar önemli bir işe kalkışması, mevcut durumda başka bir alternatif bul(a)mamasıyla ilintilidir. Ancak biz, İran Şah'ının Rusya'dan sadece ülkede istikrarı sağlamaları açısından askeri yardım talebinde bulunmasını da göz önünde bulundurarak, bu konuda E. Kösedden farklı olarak, E. Karayev gibi düşünmekteyiz. Zira E. Karayev'e göre, antlaşmanın yapılmasında ve Bakü'nün düşmesinde hiçbir şekilde Şah'ın izni ve rızası olmamıştır. Hatta İsmail Bey bu antlaşmayı baskı altındayken imzalamıştır. Onun ifadesiyle: “*Sankt-Petersburg'a gelen İsmail Bey, Rus hâkimi dairelerinin tazyiki ile 12 Eylül 1723'te Rusya ile “Petersburg mukabelesi”ni imzalamıştır. Verdiği*

⁵⁹ E. Köse, *a.g.e.*, s.s. 217-218, 315.

bilgilerin devamında ise, antlaşma metninin Şah nazarında geçerli olmadığını ve bu hususta İsmail Bey'in Şah tarafından ihanetle suçlandığını belirtmektedir. Aynı zamanda: “*Şah II. Tahmasb “Petersburg Mukabelesi”nin bağlanmasından haber tuttu, lakin onu tasdik etmedi. İhanetle iddiam olunan İsmail Bey bir daha vatana dönmedi*”⁶⁰ ifadesini kullanmaktadır.

S. O. Çaycıoğlu da bu konuya değinirken, İsmail Bey'in Şah'ın izni olmadan, diğer bir ifadeyle Şah'ın rıza göstermeyeceği bir işe kalkışması sebebiyle görevden alındığını belirtmektedir. Onun ifadesiyle:

*“I. Petro, İran Elçisi İsmail Bey'den Derbend'ten Gilan'a kadar olan toprakların Rusya'ya verilmesini istedi. Şah Hüseyin'in kendisini görevden aldığından haberi olmayan İsmail Bey, İran'dan icazet almadan 12 Eylül 1723'de Petersburg'da Rusya ile belirtilen şartlar üzerinde antlaşma imzaladı. Hukuki olarak hiçbir geçerliliği olmayan bu antlaşmayı imzaladığı için, İsmail Bey İran'da vatan haini ilan edildi ve ömrünün sonuna kadar da Rusya'da yaşamak zorunda kaldı.”*⁶¹

Fakat bu demde akla bir soru gelmektedir: Şah, müşkülün giderileceği takdirde Çar'a ne vad ediyordu? Maalesef antlaşma metni arasında İran'a gelmesi planlanan Rus ordularının iâşe ihtiyaçlarının giderilmesi ve iki ülke arasında tam ticaret serbestisinin sağlanması dışında herhangi bir imtiyaz şartı bulunmadığından, bu soruya tam olarak yanıt veremiyoruz (veya dolayısıyla bu şekilde sorunun cevabını vermiş bulunuyoruz). Ancak bu iki imtiyazdan yola çıkarak İran'da istikrar sağlanacağı takdirde Şah'ın Çar'a yine bu iki hususta güzeşte gideceği ve kendilerine İran sınırları dahilinde geniş ticari serbestisi vermeyi planlamış olabileceğini düşünürüz. Bununla birlikte, S. O. Çaycıoğlu'nun, “*I. Petro, İran Elçisi İsmail Bey'den Derbentten Gilan'a kadar olan toprakların Rusya'ya verilmesini istedi*” ifadesinden yola çıkarak, E. Köse'nin, İsmail Bey'in, efendisinin zor durumda olması sebebiyle Bakü'nün işgal edilmesinin, *İsmail Bey'in müzakeresinde zorluk yaratmadığını ve daha iyi şartlarda herhangi bir başarı elde edemeyeceğini bildiğini bildirmesini ve bu sebeple de*” antlaşma esnasında Bakü'nün Rusların eline geçmesinin İsmail Bey açısından hiçbir problem oluşturmadığını, bilakis antlaşmayı kolaylaştırdığını ifade etmesini bu yüzden söylemiş olabileceği ihtimal edilir. Lakin her halükârda yine belirtmek gerekir ki, İsmail Bey ve I. Petro arasında yapılan antlaşma şartlarından haberdar olan II. Şah Tahmasb'ın bu ahitname şartlarını kabul etmemesi ve İran bürokratlarının İsmail Bey'i ihanetle suçlaması, İsmail Bey'in ise can güvenliği

⁶⁰ E. Karayev, *a.g.e.*, s.s. 59-60.

⁶¹ S. O. Çaycıoğlu, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi”, *Vakanüvist-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 2, Kafkasya Özel Sayısı, 2017, s. 126; S. O. Çaycıoğlu, *a.g.t.*, s. 59; İsmail Bey'in can güvenliği nedeniyle Rusya'dan barınma talebinde bulunması ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamak zorunda kalması hakta detaylı bilgi için ayrıca bkz: Pochod Petra Velikogo v Persiyu// Pusskiy Vestik, No: 3, 1874. Alıntı adresi http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/1720-1740/Pochod_petr_pers/text2.htm.

nedeniyle Rusya'dan güvence talep etmesi ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamak zorunda kalması gibi kritik durumları göz önünde bulunduracak olursak, Şah'ın böyle bir ahitnameye rıza göstermediği kanaatine vara biliriz. Her halükârda sebebi ne olursa olsun, bu durum, aynı zamanda Şah'ın, İran'da otoritesinin kalmadığını veya büyük ölçekte sarsıldığının bir göstergesidir.

Beş maddeden oluşan “St. Petersburg Anlaşması”nın şartlarına göre her iki devlet arasında hukuki olmamakla birlikte sözde bile olsa “ebedi dostluk ve ittifak” antlaşması yapıldı. Karşılıklı savunma ittifakı neticesinde ise, Safevi hâkimiyeti altında bulunan Derbent, Bakü, Gilan, Mazenderan ve Esterabad vilayetleri resmi olarak Rusya'ya teslim edildi.⁶² Bununla da Bakü şehri, ister kasıtlı isterse de kasıtsız olarak İran tarafından Ruslara terk edilmiş oldu.

Rusların, Türk yurtlarına doğru yayılma politikası gereği bu durumu fırsat bilen I. Petro, Bakü işgalinin “kahraman” isimlerinden biri olan General Matyuşkin'e mektup yazarak, bölge üzerinde yaşayan yerli Müslüman nüfusun sayısını azaltmasını, karşılığında ise Hıristiyan nüfusun sayısını artırmasını emretti. Bunun üzerine M. A. Matyuşkin, Mayıs 1724'te işi daha da hızlandırmak ve bir an önce bölgede Rus egemenliğini sağlamak amacıyla Hazar'ın Batı kıyısına Ermeniler gibi gayri etnik milletlerin temsilcilerini yerleştirdi*. Yerli Müslüman ahali ise Bakü'den uzaklaştırıldı. Bununla da Bakü'de yerli Türk nüfusu azalırken, Hıristiyan nüfusun sayısında artış müşahade edildi⁶³. Zira 1724'lü yıllar, Ermenilerin Hazar kıyısında yer alan topraklara yerleştirilmesiyle karakterize edilmektedir. Hatta 18. yy'ın ilk yarısından itibaren Azerbaycan'a mahsus topraklarda Ermeni ve diğer Hıristiyan nüfus aracılığıyla demografik ve etnografik değişimler yapmak, Rusya İmparatorluğu'nun devlet politikası haline gelmişti diye biliriz.⁶⁴ I. Petro'nun Rusya, İran ve Osmanlı üçgeninde bulunan Azerbaycan topraklarına Ermenileri yerleştirmesi ise, İran ve Osmanlı'nın işgal edilmesi planının ilk habercisi olmakla birlikte, her iki devlet sınırında kurulması muhtemel olan “Ermenistan” devletinin ilk somut adımı olarak da değerlendirilebilir. Nitekim Rusya'nın Kafkasya siyasetinde Ermeni faktörü ve demografik iskân politikası yolunda atılan bu ilk ve somut adım, yakın gelecekte, yani 1768-1774 yıllarında Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Küçük Kaynarça Antlaşmasıyla, sonra ise Rusya ve İran arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmalarıyla daha da ivme kazanacaktır. Çünkü Ruslar, bu

⁶² A. A. Bakıhanov, *a.g.e.*, s. 109, 110; E. Köse, *a.g.e.*, s. 218.

* I. Petro, 10 (23) Kasım 1724'te Ermenilerin Gilan, Mazenderan ve Bakü'de yerleştirilmeleri hakta ferman imzalamıştır. 18. yy'ın ilk yarısında Bakü'ye yerleştirilen Ermeniler hakta detaylı bilgi için bkz: Musa Kasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu: 1724-1920*, İpek Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014, s. 15.

⁶³ S. O. Çaycıoğlu, *a.g.m.*, s. 126; Ş. Doğan, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁴ M. Kasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s. 14.

antlaşmalardan doğan şartlarla, ilk kez Yakın Doğu'da yaşayan Hıristiyanları, özellikle de Ermenileri açıktan koruma ve müdafaa etme imkânı bulacak⁶⁵ ve bu misyonu günümüze kadar üstlenecektir.

18. yy'ın 20'li yıllarında İran Safevi Devletinin tenezzüle uğramasıyla Kafkasya'da konumunu güçlendirmeye çalışan Rusya'nın, Azerbaycan'da yapmış olduğu toprak oburluğu ve demografik değişim faaliyetleri, bölgenin diğer hâkimi olan Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçamazdı. Zira Osmanlı, Rusların Kafkaslara kadar ilerlemesinden bir hayli rahatsız olduğundan, bölgede olup bitenleri ve siyasi gelişmeleri titizlikle takip ediyordu. Bu sebeple de Osmanlı Devleti, Rusların Kafkaslara yayılma siyasetini önlemek amacıyla Azerbaycan'a askeri müdahalede bulunma kararı aldı. Aksi takdirde Azerbaycan'ın Batı'sında bulunan Revan ve Kuzey Batısında bulunan Gürcistan bölgeleri Rusların eline geçebilirdi. Tüm olasılıkları göze alan Osmanlı askeri birlikleri, Ekim 1722'de ilk önce Gürcistan'ın* bir kısmını (Tiflis'i) ele geçirdi. Ardından ise başta Gence şehri olmakla Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de hücum etti.

Belirtmek gerekir ki, söz konusu bu dönemde Safeviler'e karşı gerek halk gerekse de idareciler arasında Osmanlı yanlısı bazı insanlar bulunsa da, halk genel olarak kendilerini İran Safevi Devleti mensubu görmekte idi. Bu sebeple de yerli halkın bir kısmı, Osmanlıların askeri müdahalesine karşı direnç göstermeye başladı. Dolayısıyla da Osmanlı açısından Azerbaycan bölgelerinin ele geçirilmesi düşünüldüğü kadar pek de kolay olmadı. Fakat uzun çeken mücadelenin ardından başarı sağlanınca Osmanlı ordusu Safeviler'den gelecek olan tehlikeyi önlemek adına, bu kez Güneye doğru yönelerek İran taraflarına hücum etti.

Osmanlı ordusunun Hoy şehrinin ele geçirmesinden bir hayli rahatsız olan Rusya, bölgede her geçen gün nüfusu artan Osmanlı ile aralarında tampon bir bölge olmaksızın direk komşu olacaklarından endişe duymaya başladı ve Osmanlıların, Azerbaycan'da bu denli ilerlemesini önlemek kararına geldi. Bu sebeple de Osmanlıya karşı savaştan ziyade barışçıl bir tutum takındı. Neticede ise, Azerbaycan uğrunda ortaya çıkan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve her iki ülke arasında sınır tespitinde bulunmak için, Fransız arabulucu Bonnac'ın da yardımıyla Osmanlı ile antlaşma yapmak istediğini bildirdi.⁶⁶

Osmanlı tarafının bu teklife olumlu karşılık vermesi üzerine, 16 Ocak 1724'te Fransız arabulucu kendisiyle birlikte getirdiği haritayı açarak, Osmanlı mensuplarının nabzını

⁶⁵ Musa Kasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s. 16.

* Osmanlı'nın Tiflis üzerine sefere çıkmasının nedenleri hakta detaylı bilgi için bkz: BOA, A.DVN, 951/52; G. G. Payçadze, *Russkogo-Gruzinskie Otnoşeniya v 1725-1735*, Metsniereba, Tiflis, 1965.

⁶⁶ S. M. Solovyev, *Istoriya Rossii s Drevneyşih Vremen...*, C. 18, s. 700-701.

denercesine Tiflis'ten Bağdada kadar uzanan bir düz hat çizdi. Osmanlı mensupları bu çizimi kabul etmeyince, elçi Bonnac, Hazar Denizi'ne dokunulmadığı sürece istedikleri gibi geniş bir sınır çizebileceklerini söyledi. Bunun üzerine Osmanlı murahhası Hacı Mustafa, Şemahı da dâhil olmak üzere Osmanlı birliklerinin bulunduğu Hemedan ve Kirmanşah'a doğru bir sınır çizdi. Ancak elçi, bu durumun Fransa ve Rusya menfaatlerine ters düştüğünü belirterek yakın komşuluktan kaçınmak adına Hacı Davud başkanlığında Şemahı'ya (Şirvan'a) iç işlerinde özerklik hakkı verilmek şartıyla, aralarında tampon bir bölge olarak kalmasını önerdi.⁶⁷

İstanbul'da uzun süren müzakereler sonucu Bonnac'ın teklifi üzerinde nihai karar verildi ve bu konuda mutabakat sağlandı. Bunun üzerine, 24 Haziran 1724'de Rusya ile Osmanlı arasında "İstanbul Antlaşması" imzalandı.⁶⁸

Antlaşmayı, Rusya adına Elçi İvan Nepluyev, Osmanlı adına ise, Sadrazam Damad İbrahim Paşa imzaladı. Rusya İmparatoru I. Petro ve Osmanlı Sultanı III. Ahmed'in de bu ahitnameyi onaylamasıyla, Kafkasya'nın, özellikle de Azerbaycan'ın taksimiyle neticelenen İstanbul muahedesi böylece tamamlanmış oldu.⁶⁹

Rusya ve Osmanlı arasında İstanbul muahedesinin imzalanmasıyla, üçüncü bir devlete mahsus olan Azerbaycan toprakları, Rusya ve İran antlaşmasından sonra, bu kez de Rusya ve Osmanlı arasında bölüştürüldü. Dolayısıyla da Rusya açısından hayati önem taşıyan ve Azerbaycan'ın özeği sayılan Bakü, Hazar Denizi ve kıyıları, Gilan'a kadar Ruslara bırakılırken, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ve Gürcistan (Tiflis), Osmanlı idaresinde kaldı. Başka bir ifadeyle, Ruslar, Şirvan'a kadar Osmanlı hakimiyetini tanımayı kabul ederken, Osmanlı tarafı da, Rusların Hazar kıyısını ele geçirmeyi kabullendi.⁷⁰

Belirtmek gerekir ki, antlaşma şartları ağır olduğundan, her ne kadar başta İran Şah'ı II. Tahmasb olmakla, yerli halk (özellikle de Lezgiler) tarafından kabul edilmediyse de, 1727'de uzun süren mübareze sonucu ülke sınırları toprak üzerinde pratik olarak tespit ve tasdik edilecek ve böylece başta Tahmasb olmakla diğer bölge halkı tarafından da tanınacaktır.⁷¹

İran'da Afgan isyanı nedeniyle meydana gelen otorite boşluğundan maksimum yararlanmaya çalışan I. Petro, bu tarihi fırsatı iyi değerlendirerek, doğal servetlerle zengin olan Azerbaycan'ı ve Hazar Denizini bir an önce kendi topraklarına katmaya çalışsa da, 1725 yılında

⁶⁷ Ş. Doğan, *a.g.e.*, s. 114.

⁶⁸ BOA, A.DVN.NMH.d, nr. 7, s. 78-82, 96-99; F. Ünal, *a.g.e.*, s.s. 47-48; Antlaşmanın Osmanlıca tam metni için bkz: BOA, A.DVN.DVE.d, 83/1, s. 70-76; Antlaşmanın Rusça tab edilen nüshası için bkz: Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii: 1723-1727, T., 7, No: 4531, 1830, s. 303-308; Antlaşmanın Latin alfabesiyle yazılmış hali ve arazide sınır tespitleri için bkz: E. Köse, *a.g.e.*, s.s. 315-334.

⁶⁹ Muahedat Mecmuası, C. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008, s.s. 229.

⁷⁰ *Polnoye Sobraniye...*, T., 7, s.s. 304-306.

⁷¹ E. Karayev, *a.g.e.*, s.s. 61, 66; E. Köse, *a.g.e.*, s.s. 250, 334.

vefat etti. Ancak onun savunmasız gördüğü Azerbaycan'ı ele geçirme siyaseti, başka bir ifadeyle Azerbaycan'da müşahede edilen Rus Baskısı ve Rus emperyalizminin tüm izlenimleri, kendisinden sonra tahta çıkan I. Katerina (h.1725-ö.1727) döneminde de hiç hız kesmeden devam etmiştir.⁷²

1726'da Azerbaycan'da Rus baskısının artmasıyla Bakü ve Salyan'da Rus yönetimine karşı halk ayaklanması baş vermiştir. 1731'e kadar devam eden halk isyanı, Anna İvanovna (h.1730-ö.1740) zamanında askeri müdahale sonucu zor kullanılarak bastırıldı. Bu duruma siyasi ve askeri bakımdan müdahale edemeyen İran yönetimi, nihayet düşmana karşı kendi aralarında birleşmenin zaruri olduğunu anladı ve böylece iç sorunları halletmek ve düşmana daha fazla fırsat vermemek için Nadir Bey (daha sonra Şah adlandırılacaktır) (d.1688-h.1736-ö.1747)'in etrafında birleştiler.⁷³

İran Orduları komutanlığına atanan Nadir Bey, Azerbaycan topraklarının kaybedilmesiyle hiçbir şekilde barışmadı. Bu sebeple de kaybedilmiş Azerbaycan topraklarının yeniden kazanılması amacıyla bir sıra stratejiler geliştirdi. Ancak konjonktür itibariyle ilk başta Rusya'ya saldırmaktan kaçındığı için, öncelikle Osmanlılarla harp etmeye karar verdi ve bu manada 1733'de Osmanlı ile savaşa girdi. Nadir Bey, Osmanlıyla girişmiş olduğu savaşta her ne kadar ağır yara darbesi aldıysa da, nihayetinde Osmanlı'nın son on yılda elde ettiği Azerbaycan topraklarını geri alarak, neredeyse eski Safevi sınırlarına ulaştı. Ancak o, bununla da iktifa etmeyerek Osmanlı'ya karşı daha ağır ve sarstırıcı darbe indirmek amacıyla Rusya'ya karşılıklı savunma ittifakı teklif etti. Rusya ise, “düşmanımın düşmanı dostumdur” misali bu teklifi büyük memnuniyetle kabul ederek, Nadir Bey'e askeri yardımda bulundu. Nadir Bey ise, 9 Temmuz 1735'te Rusya'nın da yardımıyla Gence'yi, 12 Ağustos'ta Tiflis'i, 3 Ekim'de ise Revan'ı Osmanlı'dan geri alarak kendi sınırlarına kattı.⁷⁴

Rus ordularının yardımıyla Osmanlı'yı Azerbaycan'dan uzaklaştıran Nadir Bey, şimdi de Rusları hedef aldı ve bu manada Hazar'ın Batı kıyısında bulunan Rus ordularının sınır dışı edilmesi için Rusya ile müzakereler başlattı. Müzakere şartları arasında Osmanlıya karşı ittifak antlaşması yer aldığından, Rusya, İran tarafının şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Zira bu dönem Rusya için Karadeniz'e inmek, en az Hazar Denizine inmek kadar önemli idi. Bu sebeple de 1735 yılında Rusya ile İran arasında uzun çeken müzakereler sonucu “Gence” antlaşması

⁷² H. Delili, *a.g.e.*, s.s. 18-19.

⁷³ İ. Parmaksızoğlu, “Nadir Ali Şah”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 1977, s. 66.

⁷⁴ A. Özcan, *a.g.m.*, s. 276; Josep Baron Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (çev. Mehmet Ata) C. 7, İstanbul, 1332, s. 85lere bak.

imzalandı. Buna göre Ruslar, Hazar Denizi sahillerini terk edecek, İran ise, Rusların Karadeniz'e inmesine yardım edecekti.⁷⁵

18. yy'ın ilk yarısında Osmanlı ve Rusya'nın Kafkasya siyaseti önünde büyük mâni teşkil eden Nadir Bey, peş-peşe gelen başarıların ardından, 1736'da Şah unvanıyla tahta çıktı. Ancak onun, ülke bütünlüğünün korunması ve istikrarın sağlanması amacıyla uyulamaya koyduğu sert tedbirler, halkın yoğun itirazına neden oldu. Bu sebeple de halk, kendisini ortadan kaldırmak için çeşitli yollara başvurdu. Nihayetinde ise, 19 Haziran 1747 yılında Fethabad'daki çadırındayken kendi kumandanları tarafından bir suikast neticesinde öldürüldü.⁷⁶

Nadir Şah'ın ölümüyle bütün İran genelinde olduğu gibi Azerbaycan'da da otorite boşluğu yarandı. Zira merkezileşmiş devlet yapısının olmamasından istifade eden Azerbaycan Beyleri, tekrar vahit çatı altında birleşmekten ziyade, ait oldukları bölgenin bağımsız hanı olmayı tercih ettiler. Bu sebeple de, 1747 yılından itibaren Azerbaycan'da artık merkezi devlet anlayışı kalmadı. Merkezi devlet anlayışının ortadan kalkması neticesinde ise, Azerbaycan'da yeni-yeni küçük (yarı feodal) devletçikler/hanlıklar kuruldu.⁷⁷

Nadir Şah'ın Azerbaycan'la ilgili yürütmüş olduğu başarılı girişimler nedeniyle bir süreliğine de olsa Kafkaslardan uzak durmak zorunda kalan Rusya, Nadir Şah'ın ölümünü fırsat bilerek, yeniden Azerbaycan'la ilgili emperyalist emellere başvurdu. Şöyle ki, "*I. Petro'dan sonra sıcak denizlere, stratejik (ve jeopolitik) mevkilere ve verimli topraklara sahiplenmenin önemini anlayarak onun politikasını devam ettiren*"⁷⁸ Rusya Kraliçesi II. Katerina (h.1762-ö.1796), vahit çatı atında birleşemeyen Azerbaycan hanlıklarını ele geçirmek amacıyla, Ekim 1796'da V. Zubov başkanlığında Azerbaycan'a kalabalık bir ordu gönderdi. Bakü'nün işgali için görevlendirilen Zubov, aynı yıl 3 Haziran tarihinde Bakü'yü yeniden ele geçirdi.⁷⁹

Belirtmek gerekir ki, Kraliçe II. Katerina, Güney Kafkasya'nın işgal edilmesinde Ermeni faktörünü esas aldığı için, Azerbaycan toprakları üzerinde tampon bir bölge olarak Ermeni devleti kurmaya çalışıyordu.⁸⁰ Bu manada II. Katerina gibi Azerbaycan'da demografik iskân politikası yürütmek isteyen Zubov, Kraliçenin talimatı doğrultusunda Bakü'de Ermenilerden müteşekkil güçlü bir Hıristiyan devleti yaratmaya çalıştı. Lakin onun bu hamlesi yerli halkın sert tepkisine neden olduğu gibi, Bakü ve çevresinde asayişin bozulmasına da neden

⁷⁵ E. S. Zevakin, *Prikaspiyskie Oblasti v Epohu Russkoy Okkupaçii XVIII v.*, Bakü, 1927, s. 125; M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 28.

⁷⁶ A. Özcan, *a.g.m.*, s. 277; R. İsmailov'un görüşüne göre Nadir Şah, 1739 yılında öldürülmüştür. Detaylı bilgi için bkz: *a.g.e.*, s. 77.

⁷⁷ H. A. Delili, *Azerbaycan'ın Cenub Hanlıkları...*, s. 3; Ahmet Caferoğlu, *Azerbaycan*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1940, s. 18lere bak.

⁷⁸ Musa Kasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu: 1724-1920*, s. 15.

⁷⁹ M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 32; V. Umutlu, *a.g.e.*, s. 18.

⁸⁰ Musa Kasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu: 1724-1920*, s. 15.

oldu. Bu sebeple de, II. Katerina'dan sonra hakimiyete gelen I. Pavel (h.1796-ö.1801), normları aşan ordu masrafları, işgal altında bulunan bölgelerin yönetim sorunu ve İran'da güçlenmekte olan Ağa Mehmed Şah Gacar meselesi vd. sorunlar nedeniyle, 1797'de Rus ordularını Kafkasya (Azerbaycan)'dan geri çağırarak zorunda kaldı.⁸¹

18. yy'ın başlarından itibaren I. Petro ile ivme kazanan Rus emperyalizmi, her ne kadar 18. yy'ın sonlarına doğru I. Pavel ile duraklasa da, 19.yy'ın başlarından itibaren bu kez kalıcı olmakla birlikte tekrar canlılık kazandı. Şöyle ki, I. Pavel'den sonra Rusya tahtına çıkan I. Aleksandr (h.1801-ö.1825)* II. Katerina'dan sonra sekteye uğrayan Kafkasya misyonunu tamamlamak amacıyla Rus ordularını revize ederek yeniden harekete geçti. Bu manada 16 Şubat 1801'de ilk iş olarak Hıristiyanları "himaye" bahanesiyle Gürcistan (Kartli-Kahetya Çarlığı)'a girerek Rusya'ya ilhak etti*. Bununla da Azerbaycan hanlıklarının ele geçirilmesinin temeli atılmış oldu.

Rusya'nın Kafkasya siyasetinde Azerbaycan faktörüne değinen N. Davies, bu konuya aydınlık getirirken, "*1801'den itibaren Kafkasların altmış yıllık fethi (Kafkasların Ruslar tarafından tamamen işgal edilmesi süreci) Gürcistan'ın alınmasıyla başladı*"⁸² ifadesini kullanmaktadır.

Yine aynı konuya değinen V. Umudlu, *Kafkas'ın ve Zakaafkasya'nın kati (kesin olarak) işgali Gürcistan'ın (Rusya ile) birleşmesinden sonra başladı*"⁸³ diyerek konuya daha da aydınlık getirmiştir.

Yukarıdaki pasajlardan da görüldüğü gibi Gürcistan'ın ilhakıyla başlayan süreç, Rusların Kafkaslara açılması ve Azerbaycan sınırlarına ordu yerleştirmesi açısından adeta bir dönüm noktası teşkil etmiştir. M. Zülfükarlı'nın ifadesiyle, "*Ruslar, Gürcistan'ı kendi topraklarına katmak suretiyle Kafkasya'da bir sömürge yönetiminin de temellerini atmış oldular*".⁸⁴

18. yy'ın başlarında dünya siyasetinin en sıcak noktası olarak Güney Kafkasya'yı nitelendiren R. Sadıkov da, Rusya'nın Kafkasya'da bu denli konuşlanma nedenleri arasında

⁸¹ M. Zülfükarlı, *a.g.e.*, s. 32; V. Umudlu, *a.g.e.*, s. 18.

* I. Aleksandr'ın Azerbaycan'ın Güney kısmını ele geçirmesi hakta detaylı bilgi için bkz: Ramin Sadıkov, "Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya'nın Azerbaycan'da İşgalcilik Siyaseti", *Karadeniz Araştırmaları*, XV/59, Güz, 2018, s.s. 48-82.

* Gürcüler, ilk başta himaye bahanesine inansalar da, daha sonra işgale maruz kaldıklarının farkına varacak ve bu manada Rus müstemlekesine karşı mücadele edeceklerdir. Bkz: Nebi Gümüş, "II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 22, 2006, s.s. 105-118.

⁸² N. Davies, *Europe...*, s. 740.

⁸³ V. Umudlu, *a.g.e.*, s.s. 27-28.

⁸⁴ Zekeriya Türkmen, "XIX Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası (1800'lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)",..., s. 10.

yine Gürcistan faktörünü ön plana çıkarmaktadır. Hatta o, 24 Temmuz 1783'te Rusya ile Gürcistan arasında akdedilen Georgiyevski Antlaşmasına atıfta bulunarak meselenin dayak noktasını daha da ileri bir tarihe taşımaktadır. Ona göre, “*Doğu Gürcistan'ın gönüllü şekilde Rusya'ya bağlanması Ruslar için epeyce kolaylık sağladı. Aksi halde Rusların Kafkasya'da tutunması bile oldukça zor olabilirdi*”⁸⁵ demektedir.

Çar Rusya'sı 1801'de Gürcistan'ı işgal ederek Azerbaycan'la sınırdaş olduktan sonra, askeri gücünü daha da geliştirerek Azerbaycan hanlıkları için potansiyel bir tehdit oluşturmaya başladı. Nitekim 1804'te Gence hanlığını* işgal ederek, diğer hanlıkların da işgali için alt yapı oluşturdu. Zira Gence hanlığının ortadan kalkmasıyla diğer hanlıkların da işgali çorap söküğü gibi peşe-peşe geldiğinden, İran tarafı Ruslarla savaşması için Abbas Mirza başkanlığında bir ordu gönderdi. Bu ordu her ne kadar Rus ilerlemeciliği karşısında büyük bir şecaat gösterse de, General Kotlyarevski orduları karşısında hezimete uğradı. Bu mağlubiyetin ardından 12 Ekim 1813'te Karabağ'ın Gülistan köyünde taraflar arasında Gülistan Antlaşması imzalandı.⁸⁶

Antlaşma şartlarına göre İran tarafı, Nahçıvan ve Revan hanlıkları dışında Azerbaycan'ın diğer Kuzey hanlıklarını Ruslara terk etmek zorunda kaldı. Bu ise, Azerbaycan topraklarının hem kâğıt üzerinde hem de pratikte ikiye bölünmesinin ilk tezahüratı demektir. Nitekim çok geçmeden, İran, 1825 yılında Rus Çar'ı I. Aleksandr'ın ölümünü fırsat bilerek, 1826'da antlaşma şartlarının zorluğunu ileri sürerek, tekrardan Rusya'ya savaş ilan etti. Fakat Ruslar, İran üzerinde galibiyet kazanarak, İran'ı Azerbaycan toprakları konusunda kesin bir karara varmak amacıyla barış masasına oturttu. Uzun süren müzakereler sonucu, 1828 yılında taraflar arasında Türkmençay Antlaşması imzalandı.⁸⁷ Buna göre Aras nehrin güney kısmında kalan toprakların İran'a, kuzey kısmında kalan toprakların ise, Rusya'ya bırakılmasına karar verildi. Bununla da Azerbaycan'ın Güneyi İran sınırlarında kalırken, kuzeyi ise, Rusya sınırları içinde kaldı. Bir başka ifadeyle, Rusya-İran savaşı sonucu Azerbaycan, Güney ve Kuzey olmakla ikiye bölündü. Maalesef bu bölünmüşlük, konunun gündeme gelmesi bakımından güncelliğini korusa da, bölünmüşlüğün güncelliğini günümüzde de korumaktadır.

⁸⁵ R. Sadıkov, *a.g.m.*, s.s. 50-75.

* Gence hanlığının Çar Rusya'sı işgaline karşı vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi hakta detaylı bilgi için bkz: Javid Hajiyev, *Gence Hanlığı ve Cevad Han'ın Özgürlük Mücadelesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Ü.S.B.E. İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2016.

⁸⁶ Mahmud İsmail, *İstoriya Azerbaydjana (Kratkiy Obzor s Drevneyşih Vremen do 1920 g.)*, Azereşr, Bakü, 1995, s. 43.

⁸⁷ A. Krausse, *Russi in Asia. A Record and a Study: 1558-1899*, London, 1973, s.s. 332-341.

Sonuç

Rusya'nın Kafkasya siyasetinde Azerbaycan faktörünün ana parametrelerini, Azerbaycan'ın siyasi ve stratejik konumda yerleşmesi ve aynı zamanda yer altı ve yer üstü tabii servetlere sahip olması gibi üstün meziyetler teşkil etmektedir. Zira Azerbaycan bu özelliklerinden dolayı Rusya'nın hammaddeye olan doğal ihtiyacını karşılayacağı gibi, aynı zamanda ticari gelirler nedeniyle ülke bütçesini de dolduracaktı. Bu sebeple de Rusya, 18. yy'ın başlarında gelir kaynağı ve hammadde deposu olarak gördüğü Azerbaycan'ı bir an önce ele geçirmeye çalışmış ve bu maksatla İran Safevi ve Osmanlı Devletleriyle siyasi ve askeri mücadeleye girişmekten geri durmamıştır. Nitekim, 18. yy'ın başlarından itibaren I. Petro ile Azerbaycan uğrunda kıyasıya başlayan mücadele, I. Aleksandr ile zirve kazanmıştır. Zira Güney Kafkasya'da stratejik mevkide yerleşen Azerbaycan'ın işgali onun adıyla bağlıdır.

Belirtmek gerekir ki, Rusya'nın Kafkasya siyasetinde Azerbaycan faktörünün ticari ve ekonomik özelliklerinin yanı sıra, en belirgin nedenlerinden biri de, siyasi, stratejik, jeopolitik ve soğuk iklimin de etkisiyle coğrafidir. Her şeyden önce, bugün de olduğu gibi, sıcak denizlere inmek istemesidir. R. Sadıkov'un ifadesiyle:

*“Rusya'nın güneye inmek istemesindeki en büyük nedenlerden birisi, hem Hazar gölünün kuzey kıyılarına kadar uzanan İran'ın etkinliğini kırmak, hem de Osmanlı Devleti'nin kuzey ve güney Kafkasya ile bağlarını koparmak ve hem de Hazar gölünü bir 'iç deniz' haline getirerek bölgenin ticari yollarına hükmetmekti”.*⁸⁸

18 yy'ın başlarından itibaren Rusya'nın Azerbaycan uğrunda yapmış olduğu işgalci eylemler neticesinde tarihi Azerbaycan toprakları özellikle de Bakü ve çevresi Rusların eline geçmiştir. Böylece petrol, endüstri ve liman şehri Bakü ve çevresinde gayrı adil iskân politikası uygulanmış ve bölgeye yerleştirilen Hıristiyan Ermeniler aracılığıyla Bakü'nün demografik çehresi değiş(tiril)miştir. Zira Ermeniler tarafından günümüze kadar süre gelen asılsız toprak iddiaları da bu meyanda değerlendirilmelidir.

Rusya'nın Kafkasya siyasetinin ivme kazandığı bir zamanda İran ve Osmanlı gibi bölgede söz sahibi Müslüman ve Türk devletlerinin kendi aralarında tefrikaya düşmesi, Azerbaycan açısından etkisi günümüze kadar süre gelen bir sıra sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en bariz örneklerinden biri ise, 19. yy'ın ilk yarısında Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında ikiye bölünmesi ve bu bölünmüşlüğe paralel olarak Ermeni-Türk sorununun meydana gelmesidir. Bu bakımdan İran ve Osmanlı devletleri bir birilerinin topraklarını ele geçirmek için harcamış oldukları enerjiyi, Hazar'ın kıyısına kadar ayak

⁸⁸ R. Sadıkov, *a.g.m.*, s. 49.

basmaya cüret eden Ruslara karşı harcamış olsalardı, ihtimal olunur ki, o zaman Azerbaycan ve Türkistan yurdu Rus işgali altında kalmayacaktı. Bununla birlikte, Azerbaycan, belki de Türkmençay (1828) Antlaşmasıyla Rusya ile İran arasında ikiye bölünmekten de kurtulmuş olacaktı.

Kaynakça

Arşiv ve Resmi Belgeler

Bab-1 Asafi Divan (Beylikçi) Kalemî (A.DVN), 951/52.

Bab-1 Asafi Divan-ı Hümayun Name-i Hümayun Kalemî (A.DVN.NMH.d), nr. 7.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN.DVE.d), 83/1, s. 70-76.

Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 58443/1427, 29 Z. 1136/18 Eylül 1724.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii: 1723-1727, Tom, 7, Kanun No: 4531, 1830.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Aliyev, Fuad, “Şirvan İsyanı: 1722-1735’li yıllarda Azerbaycan’ın Hazarboyu Eyaletlerinin Rusya Tarafından İşgal Olunması”, *Azerbaycan Tarihi, (XIII-XVIII Asrlar)*, Red., Oktay Efnidiyev vd., C. III, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Elm Neşriyatı., Bakü, 2007.

Aliyev, Fuad, *Missiya Poslannika Russkogo Gosudarstva A. P. Volinskogo v Azerbaydjana*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1979.

Aslanova, Sevinc, “Slavların Hıristiyanlaşması ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, No: 10, Y. 5, Sentyabr (Eylül), Bakü, 2008.

Ataöv, Türkkaya, “Rus Devletinin Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 23, S. 04, Ocak, 1968.

Avcı, Sedat, “Rusya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul, 2008.

Bakıhanov, Abbaskulu Ağa, *Gülistan-i İrem*, İzdanie Obşestva Obsledovaniya i İzuçeniya Azerbaydjana (Azerbaycan Tetkik ve Tetbi Cemiyetinin Neşriyatı), B. 4, Bakü, 1926.

Baş, Yaşar, “Şirvan Han’ı Hacı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, Y. 18, S. 58, Kış/2014.

Butayev, Abdulakim Abdulkirimoviç, *Narodno-Osvoboditelnoe Dvijenie na Vostoçnom Kavkaze pod Rukovodstvom Hadji-Davuda Müşkürskogo (Pervaya tret XVIII veka)*, İzdatelstvo Mavel, Mahaçkala, 2006.

Caferoğlu, Ahmet, *Azerbaycan*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1940.

Caşın, Mesut Hakkı, *Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi*, 2. B., Atlas Yay., Ankara, 2015.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi”, *Vakanüvist-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 2, Kafkasya Özel Sayısı, 2017.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2014.

Davies, Norman, *Europe: A History*, Oxford University Press, New York, 1996.

Delili, Hasan Ali, *Azerbaycan'ın Cenub Hanlıkları: XVIII Asrın İkinci Yarısında*, Elm Neşriyatı, Bakü, 1979.

Delili, Hasan Ali, *Azerbaycan-Rusiya Münasibetleri Fars ve Azerbaycan Dilli Senedlerde (1722)*, Azerbaycan SSSR Elmler Akademiyası Tarih İnstitutu, Elm Neşriyatı, Bakü, 1976.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Doğan, Şahin, "I. Petro'nun Hazar Seferive 18. yy. Rus-Azerbaycan İlişkilerine Dar Bazı Belgeler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S, 204, Haziran, 2013.

Ensar, Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi-1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyen Ay, İstanbul, 2017.

Erinç, Sırrı, "Hazar Denizi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul, 1998.

Gümüş, Nebi, "II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 22, 2006.

Hammer, Baron Josep, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (Çev, Mehmet Ata) C. 7, İstanbul, 1332.

İ., Parmaksızıoğlu, "Nadir Ali Şah", *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara, 1977.

İsmailov, Eldar, Oçerki po İstorii Azerbaydjana, İzdatelstvo Filinta, Moskva, 2010.

İsmailov, Reşid, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Halk Marif Komisarlığı Neşriyatı, Bakü, 1923.

İsoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v., Red., B. B. Piotrovskiy, Akademiya Nauk SSSR, Moskova, 198.

Javıd Hajıyev, *Gence Hanlığı ve Cevad Han'ın Özgürlük Mücadelesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Ü.S.B.E. İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa, 2016.

Karayev, Elçin, *Azerbaycan XVIII Asır Rus ve Qerbi Avrupa Seyyahlarının Tasvirinde*, ADPU Yay., Bakü, 2005.

Kasımlı, Musa, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu: 1724-1920*, İpek Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2014.

Keleş, Erdoğan, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, Ankara Üniversitesi Akademik Arşiv Sistemi, 2009.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1948.

Listsov, V. P., *Persidskiy Pohod Petra I: 1722-1723*, Moskova, 1951.

Mahmud İsmail, *İsoriya Azerbaydjana (Kratkiy Obzor s Drevneyşih Vremen do 1920 g.)*, Azerneşr, Bakü, 1995.

Meshia, Ş. A., & Tsintsadze, Y. Z., *İz İstorii Russko-Gruzinskih Vzaimootnoşeniy X-XVIII vv.*, İzdatelstvo Soyuza Pisateey Gruzii, Zarya Vostoka, Tbilisi, 1958.

Muahedat Mecmuası, C. III, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008.

Payçadze, G. G. *Russkogo-Gruzinskie Otnoşeniya v 1725-1735*, Metsniereba, Tiflis, 1965.

Potto, Vasili Aleksandroviç, *Kavkazskoy Voyna: v Otdelnh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*, C. 1, İzdaniya Knijnago Sklada, V. A. Berezovskogo, St. Petersburg, 1887.

Sadikov, Ramin, “Çar I. Aleksandr Döneminde Rusya’nın Azerbaycan’da İşgalcilik Siyaseti”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/59, Güz, 2018.

Solovyev, Sergey Mihailoviç, *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, C. 18, Obşestvennaya Polza, St. Petersburg, 1896.

Sumner, Boyd Hilary, *Peter The Great and the Emergence of Russia*, The English Universities, London Press LTD, 1956.

Şahverdiyev, Elemdar, “Cumhuriyet Döneminde Hazar Havzasının Jeopolitik Konumu (1918-1920)”, *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*, (Ed.) Kıyas Şükürov, & Vasif Kafarov, B. 1, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010.

Türkmen, Zekeriya, “XIX Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası (1800’lerin Başından 1828 Türkmençay Antlaşmasına Kadar)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.1, ATESE Başkanlığı Yay., Ankara, 2003.

Umudlu, Vidadi, *Şimali Azerbaycan’ın Çar Rusya’sı Tarafından İşgali ve Müstemlekecilik Aleyhine Mübareze (1801-1828)*, Elm, Bakü, 2004.

Ünal, Fatih, *XVIII. Asır Türk Rus Münasebetlerinde Neplüyev*, Titiz Yay., Ordu, 2010.

Vernadsky, George, “Oçerki Russkoy Flosofii”, *Naçertaniya Russkoy İstorii*, Antologiya, Moskova, 1996.

Vernadsky, Georgiy, “Naçertaniya Russkoy İstorii”, *Oçerki Russkoy Filosofii*, Antologiya, Moskova, 1996.

Yeşilot, Okan, *Şahın Ülkesinde Rus Çar’ı I. Petro’nun İran Elçisi Artemiy Volunskiy’nin Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.

Yörük, Doğan & Valiyev, Elvin, “Güney Kafkasya’da Osmanlı Hâkimiyeti (1723-1735)”, *SUTAD*, (40), Güz, 2016.

Zevakin, E. S., *Prikaspiyskie Oblasti v Epohu Russkoy Okkupaçii XVIII v.*, Bakü, 1927.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)*, Çev., Nilüfer Epçeli, V, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

Zülfükarlı, Meherrem, *Azerbaycan Tarihine Yeni Bakış*, Red. Adalet Aliyev, Y.Y., Bakü, 2007.

Elektronik Kaynaklar

Borba Armyanskogo i Azerbaydjanskogo Narodov v 20-x Godah XVIII veka za Prisoedinenie k Rassii//Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya, Tom 3, 1951, http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Borba_arm_az_voss_ross_1722_1724/frametext.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Kaskabayeva, Dana, “Hazar Denizinin Hukuki Statüsü”, <http://sahipkiran.org/2016/02/10/hazar-denizinin-hukuki-statusu/>, (Erişim Tarihi: 11.06.2020).

O Prebıvanii Petra I-go v Astrahani i otpravlenii v Persidkiy Pohod Vmeste c İmperatorıçeyu// Jurnal Ministerstva Vnutrennih del, No3. 1841,

http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Petr_I_Astrachan/text2.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Pohod Petra Velikogo v Persiyu// Russkiy Vestnik, No: 3, 1874,
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Persien/XVIII/1720-1740/Pochod_petr_pers/text1.htm, (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Prebivanie v Astrahani İmperatora Petra I/Jurnal Ministrestva Vnutrennih del, No: 6, 1838,
http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Kavkaz/XVIII/1720-1740/Petr_I_Astrachan/pred.htm, (Erişim Tarihi, 20.05.2020)

